

МАЛАДОСЦЬ

Штомесячны літаратурна-мастацкі і грамадска-палітычны часопіс Цэнтральнага Камітэта ЛКСМ Беларусі і Саюза пісьмennisкаў БССР

У НУМАРЫ:

✱

Апавяданні Уладзіміра Новіка, Міколы Аўсеевіч, Змітра Шастака, Уладзіміра Колтуна, Мілана Ярыша.

✱

Драма Алеся Махнача «Бацькаў наказ».

✱

Аповесць Верты Ласк «Ота і Эльза».

✱

Вершы Дзмітрыя Кавалёва, Навума Кісліка, Івана Бурсава, Браніслава Спрыняна, Давіда Сімановіча, Міколы Гагчарова.

✱

Нарысы і артыкулы Дзмітрыя Уксусава, Лявона Кунько, Паўла Агуя, М. Лявіцкага, Т. Шчарбакавай.

✱

Хроніка нашых дзён.
Так яны жывуць.

2 (72)

Люты.

1959.

Год выдання VII.

Газетна-часопіснае выдавецтва
Галоўвыдата Міністэрства
культуры БССР.
Мінск.

НОВЫЯ, СВЕТЛЫЯ ДАЛЯГЛЯДЫ

27 студзеня 1959 года...

Гэта дзень, якога ўсе чакалі, да якога з натхненнем рыхтаваліся ўсе савецкія людзі. Ён увойдзе ў гісторыю, як прадвесне шчаслівай будучыні чалавецтва.

27 студзеня ў Маскве, у Крамлі, адкрыўся нечарговы XXI з'езд Камуністычнай партыі Савецкага Саюза — з'езд будаўнікоў камунізма. У светлай залі Вялікага Крамлёўскага палаца сабраліся дэлегаты, якія прыбылі з усіх канцоў нашай неабсяжнай Радзімы, — цвет партыі і народа, людзі вялікай школы бессмяротнага Леніна, аб'яднаныя адзінай мэтай — пабудаваць на савецкай зямлі камунізм, пра які марылі лепшыя розумы чалавецтва.

На з'ездзе прысутнічалі шматлікія за-рубежныя госці — прадстаўнікі 70 братніх марксісцка-ленінскіх камуністычных і рабочых партый. Яны прыбылі ў Маскву з усіх канцоў свету, — пасланцы вялікага Народнага Кітая і іншых сацыялістычных краін, госці з Азіі і Еўропы, Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі, Афрыкі, Аўстраліі.

З'езд абмеркаваў і зацвердзіў кантрольныя лічбы развіцця народнай гаспадаркі Савецкага Саюза на 1959—1965 гады, выкладзеныя ў дакладзе Першага сакратара ЦК КПСС, Старшыні Савета Міністраў СССР М. С. Хрушчова, прыняў велічную праграму разгорнутага будаўніцтва камунізма ў нашай краіне.

Грандыёзныя планы новай сямігодкі, якую зацвердзіў з'езд, — гэта новае яркае выражэнне ленінскай генеральнай

лініі партыі на сучасным этапе камуністычнага будаўніцтва. У бліжэйшыя сем год яшчэ багацейшай і магутнейшай стане наша краіна — радзіма камунізма, непазнавальна вырасце матэрыяльны і культурны ўзровень савецкіх людзей.

«Сямігоддзе, у якое мы ўступілі, — гаварыў на XXI з'ездзе КПСС Мікіта Сяргеевіч Хрушчов, — гэта новы важны, можна сказаць, рашаючы рубж не шляху гістарычнага развіцця нашай краіны. Камуністычная партыя, увесь савецкі народ поўныя цвёрдай упэўненасці, што яны возьмуць і гэты рубж і выйдуць на шырокае плато, і тады адкрыюцца новыя прасторы, тады будзе лягчэй ісці ўперад. Перад намі ясная і высокародная мэта. Для дасягнення гэтай мэты трэба добра папрацаваць. Такая праца ўзвышае чалавека, прыносіць яму задавальненне і шчасце».

Мы жывем у цудоўны час. Самаадданай, натхнёнай працай савецкіх людзей, пад мудрым кіраўніцтвам роднай Камуністычнай партыі ператвараюцца ў жыццё самыя смелыя мары чалавецтва. Многія пакаленні людзей марылі аб шчаслівай будучыні, аб такім грамадстве, дзе не будзе багатых і бедных, дзе не будзе прыгнёту, — аб камунізме.

У нашай краіне цяпер камунізм стаў практычнай справай, надзённай задачай сённяшняга дня. Савецкія людзі, узброеныя велічнымі лічбамі новага сямігоддзя, баявой праграмай, якую выпрацаваў XXI з'езд КПСС, пад кіраўніцтвам свайго выпрабаванага і бяспрашнага руляво-

Мастацкі рэдактар В. Грамына. Тэхрэдактар І. Шаршульскі. Карэктар Л. Таўлай.

«Молодость»

Ежемесячный литературно-художественный и общественно-политический журнал Центрального Комитета ЛКСМ Белоруссии и Союза писателей БССР.

Рукапісы не вяртаюцца.

Адрас рэдакцыі: Мінск, вуліца Карла Маркса, д. 40. Тэлефон — 93-854.

Фармат паперы 70×108^{1/16}. Друк. арк. 10. Вуч.-выд. арк. 16,25. Тыраж 12.000 экз. Цана 4 руб.

АТ 02728. Здадзена ў набор 31.XII.58 г. Падыскана да друку 4.II.59 г. Заказ 711.

Друкарня імя Сталіна, Мінск, праспект імя Сталіна, 105.

Група дэлегатаў XXI з'езда КПСС ад партыйнай арганізацыі Беларусі. На здымку (злева направа): электразваршчыца вагоннага дэпо Гомель А. Д. Панькова, сталевар Мінскага аўтазавода Д. І. Барашкін, старшыня калгаса «За Радзіму» Гомельскага раёна П. Н. Кавалёва, старшыня калгаса імя Чапаева Лепельскага раёна І. Ф. Шкацёнак, брыгадзір муляраў будтрэста № 1 г. Мінска Герой Сацыялістычнай Працы М. К. Макарэвіч.

га — слаўнай ленинскай партыі камуністаў, смела і ўпэўнена, пераадолюючы ўсе перашкоды, крочаць наперад, да яснай мэты.

У першых радах разведчыкаў будучыні, як заўсёды, наша цудоўная моладзь, загартаваны ў баях і працы камсамол. Маладое пакаленне нашых сучаснікаў,

якім выпала шчасце жыць і працаваць па-камуністычнаму, з гонарам апраўдаюць давер'е сваёй роднай маці — Камуністычнай партыі, зробіць усё, каб здзейсніць вялікія планы.

Не пашкадуем сіл і працы, каб хутчэй наблізіць цудоўную будучыню чалавечага шчасця — камунізм!

Гары, камсамольскі аганёк!

Генадзі Сушко.

Камсамольскае жыццё

ШАСЦЕРА З АДНОЙ СЯМ'І

Неяк сыны звярнуліся да бацькі.

— Тата! — сказаў старэйшы, Леанід, — надумалі і мы пайсці на будаўніцтва электрастанцый. Рукі ў нас моцныя, сілы хапае...

Павел Цімафеевіч уважліва паглядзеў на сыноў — Леаніда, Уладзіміра, Змітрака і Піліпа, праваёў рукою па хударлявым твары, быццам хацеў разгладзіць на ім глыбокія маршчынкі, і кіўнуў галавою. А потым коратка сказаў:

— Ідзіце. Будоўля пад бокам, чаму не папрацаваць!..

— А чаму пра нас забылі? — умяшалася раптам у размову адна з дачок — Ірынка. — Мы таксама пойдзем.

Яе падтрымала старэйшая сястра, Алеся. І бацька, здаёўлена развёўшы рукі, здаўся.

Так з сям'і калгасніка сельгасарцелі «Новы свет» Паўла Ражкова выйшла шэсць маладых будаўнікоў Васілевіцкай ДРЭС.

Цяпер іншы раз Павел Цімафеевіч, узрадзіўшыся са сваімі справамі на канюшні, тупае паціку ў Шацілкі. Зойдзе спачатку да электразваршчыкаў Уладзіміра і Леаніда, пастаіць, паглядзіць, як яны ўвешна арудуюць апаратамі, і скажа: «Бач ты, такая тэхніка! Раз-два і гатова!»

Потым загляне да Аляксандры з Ірынкай. І яны

ЧАС — НАПЕРАД!

Радасныя, хвалюючыя дні перажываюць сявечкія людзі. Толькі што ў сталіцы нашай Радзімы — Маскве закончыў сваю работу гістарычны XXI з'езд Камуністычнай партыі Савецкага Саюза. Велічныя, сапраўды цудоўныя перспектывы адкрываюцца перад нашай краінай, дзівосныя далягяды наперадзе! Сэрца напаўняецца пачуццём горадзі за сваю вялікую Радзіму, сыноўняй любоўю да роднай Камуністычнай партыі, якая адкрыла нам гэтыя цудоўныя далягяды, дала нам гэтыя магутныя крылі...

Два месяцы таму назад у невялікі пакойчык, так званы мой кабінет, не ўвайшоў, а ўбег камсорг нашага цэха Уладзімір Літвінаў. У руках ён трымаў «Комсомольскую правду». У яго быў

сярод лепшых! Арматуршык Ірына Ражкова атрымала некалькі пахвальных граматаў за сваю працу. Не адстае ад яе і мантажнік Алесь, і слесары Піліп і Эмітро. Яны ўсё выконваюць па дзве нормы.

Ганарыцца бацька, што яго дзеці такія выдатныя будаўнікі, але стаіць на сваім, не хоча, каб дзеці яго забылі пра вёску.

— Вось пабудуеце электрастанцыю і зноў у калгас вярнецеся, — выказвае думку Павел Цімафеевіч. — Нам цяпер таксама спецыялісты-электрыкі спатрэбяцца...

— А як жа, тата, вярнецца, — гаджаюцца дзеці.

Над Палесем успыхнулі яркія агні Васілевіцкай ДРЭС. У гэтых агенчыках ёсць і энергія шасцярных сыноў і дачок палескага калгасніка Пяўла Цімафеевіча Ражкова.

ВЯСНЕ НАСУСТРАЧ

У 1957 годзе Аня Рыбачонак скончыла сярэднюю школу з медалем. Перш, чым ехаць на вучобу ў інстытут, яна рашыла папрацаваць у родным калгасе «Палітаддзеле». Ёй даручылі адказную, нялёгкую справу — кукурузаводчае звяно.

Першая заяўка на працоўную сталася вытрыманна: звяно Ані ў першы год атрымала рэкордны ўраджай кукурузы на 900 цэнцнераў з кожнага гектара.

Цяпер Анна Рыбачонак і яе сябры-камсамольцы павяваю рыхтуюцца да новай вясны. У іх шмат клопатаў: трэба і ўгнаенні вывезці, і насенне падрыхтаваць, і падмацаваць свае веды ў аграгаспадарства.

Камсамольцы ўзялі і сёлет высокую абавязцельскасць — вырашчыць не менш, як па 1 000 цэнцнераў куку-

рузы з кожнага гектара. У маладых кукурузаводцаў цвёрдае рашэнне — утрымаць пераходны чырвоны сцяг Лепельскага райкома камсамола, які яны заваявалі ў мінулым годзе.

На ўчастку зроблена снегазатрымачне. Усё поле застаўлена высокімі штабелямі торфагнёвага кампосту. Угнаенні яшчэ вывоззяцца. Насенне ўжо ачышчана і правярэна на ўсходжасць.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

рузы з кожнага гектара. У маладых кукурузаводцаў цвёрдае рашэнне — утрымаць пераходны чырвоны сцяг Лепельскага райкома камсамола, які яны заваявалі ў мінулым годзе.

На ўчастку зроблена снегазатрымачне. Усё поле застаўлена высокімі штабелямі торфагнёвага кампосту. Угнаенні яшчэ вывоззяцца. Насенне ўжо ачышчана і правярэна на ўсходжасць.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Дзяўчаты звяна Ані Рыбачонак рыхтуюць вясне дружнюю, камсамольскую сустрэчу.

Галія Маргоўцава.

рыхтавана на ўчастку брыгады. Кожны гектар даў у сярэднім па 940 цэнтнераў зялёнай масы.

За выдатную работу брыгада была ўзнагароджана Ганаровай граматай ЦК ЛКСМБ. Атрымаць яе ў Мінску даверылі Галі Маргоўцавай.

Атрымаўшы Грамату, Галя, радасная і вясёлая, разказвала пра тое, як цікава прайшло лета.

— Нас жа было трынаццаць, — гаварыла яна. — Тыя, хто верыць у забавныя, лічаць гэты лік нешчасным. Смешныя людзі!.. — І яна звонка засмяялася.

У гэты час і быў зроблены здымак, які змешчаны тут.

КАМСАМОЛЬСКАЯ ЗМЕНА

Яны сядзелі за адным сталом, разам рыхтаваліся да заняткаў, і ў кожнай была аднолькавая мера — разам паехаць працаваць. Хоць куды, абы толькі іх не разлучылі.

І іх не разлучылі. Людміла Алексянак, Соня Шалуха, Галя Скопа і Маргарыта Кацельнікова пасля заканчэння Гродзенскай гандлёвай школы атрымалі накіраванне ў Віцебск.

— Вось каб яшчэ ўсім у адзін магазін трапіць... — непакоілася Галя.

Іх паслалі на працу ў адзін магазін.

З першага ж дня камсамолкі рашылі працаваць так, каб кожны пакупнік пакідаў магазін з задавальненнем. Аднойчы Маргарыта Кацельнікова выказала такую думку:

— Давайце, дзяўчаты, назавем сваю змену камсамольскай.

Сяброўкі згадзіліся. І пачалася змаганне за права

скараціць аперацыю пры апрацоўцы дэталей, што зберагае каштоўны час.

Цяпер наш участак трымае першынысто ў цэху. Мы змагаемся за тое, каб быць першымі сярод другіх камсамольска-маладзёжных брыгад завода.

Працаваць па-камуністычнаму можна толькі пры ўмове, калі кожны рабочы, кожны член калектыву будзе вучыцца, удасканалваць сваё майстэрства. Гэта разумее кожны наш рабочы. Вось чаму няма цяпер на ўчастку ніводнага чалавека, які б не вучыўся. Адны ў вярхоўных, заводных інстытутах і тэхнікумах, другія ў школе рабочай моладзі, трэція ў гуртку па павышэнню тэхнічных ведаў. Скажам, я вучуся на вярхоўнім аддзяленні ў машынабудуўнічым тэхнікуме, Уладзімір Жораў — у політэхнічным інстытуце, майстар Юры Куркоў — у політэхнікуме і г. д.

Законам нашага жыцця з'яўляецца дружба, таварыская ўзаемадапамога. Прыпамінаецца такі выпадак: некалькі месяцаў таму назад прышоў да нас на ўчастак дэмабілізаваны афіцэр Васіль Іванов. Спецыяльнасці ў чалавека няма, а жаданне набыць яе — вялікае. Паставілі яго аператарам да аўтамата, дзе наладчыкам працаваў вопытны спецыяліст Кокараў.

Хутка паміж настаўнікамі і вучнем завязалася дружба. Іванов за кароткі час авалодаў спецыяльнасцю аператара. Але не толькі вучыўся дэмабілізаваны афіцэр камуніст Іванов. Сваімі сціплымі паводзінамі, стараннасцю, прагнасцю да ведаў, культурай ён стаў прыкладам для многіх юнакоў і дзяўчат, а таксама і для таго ж Кокарава.

Наш участак вельмі адказны. Дастаткова сказаць, што на ім вырабляецца 195 назваў самых разнастайных дэталей да трактара «Беларусь». І недахоп хоць адной з іх можа затрымаць зборку. Раней часта то тая, то іншая дэталі аказвалася ў «дэфіцыце», з-за яе затрымлівалася зборка. Ды і паліцы ўкладоўцы былі амаль пустыя. Цяпер у нас па большасці дэталей амаль месячны запас, а па галоўных — тыднёвы. Гэта вынік творчай, самаадданай працы ўсяго калектыву.

Мы ўступілі ў спаборніцтва за права насіць ганаровае званне ўчастка камуністычнай працы. Мы добра разумеем, што зрабілі толькі першыя крокі па шляху да пастаўленай мэты. Наперадзе — шмат работы. Есць у нас і цяжкасці, будучыя і ў будучым. Але мы смела будзем змагацца з імі, смела пойдзем насустрач будучыні, будзем старацца, каб сваёй самаадданай працай наблізіць яе прыход.

Натхнёны гістарычнымі рашэннямі XXI з'езда КПСС, які наметіў велічную праграму бу-

даўніцтва камунізма ў нашай краіне, мы не пашкадуем сваіх сіл, ведаў і здольнасцей для здзяйснення вялікай мэты.

Генадзі СУШКО,
старшы майстар участка аднашнін-
дальных аўтаматаў 3-га механічна-
га цэха Мінскага трактарнага за-
вода.

Алеся Мікалайчык.

ВЯЛІКІ РАЗГОН

Заўсёды, калі ўпершыню ідзеш па новай, яшчэ няходжанай дарозе, яна здаецца табе доўгай, а хада — нялёгкай.

Памятаю, як некалькі год назад ішла я на жывёлагадоўчую ферму. Ішла, а на мяне глядзелі аднавіскаўцы і, здавалася мне, кожны з іх думаў: «Глядзі ты, Хвядосава дачка на кароўнік пайшла. Яшчэ ўчора ў школьнай форме

назвацца лепшай зменай: змаганне за чысціню і парадка, за хуткасць і эла-
джанасць у рабоце. Калі Маргарыта бачыць, што ля аддзела Галі сабралася чарга, а ў яе нікога няма, яна хуценька бяжыць дапамагае ёй...

Камсамольская змена прадаўцоў з магазіна № 34, які знаходзіцца на ўскраіне Віцебска, з'яўляецца лепшай у гандлёвай сетцы горада. Дзяўчаты з месяца ў месяц выконваюць план, не маюць ніякіх заўваг у рабоце.

У гэты магазін пакупнікі ідуць ахвотна. Тут знойдзеш не толькі багаты выбар тавараў, але і ветлівае, культурнае абслугоўванне.

У ПАХОД ЗА «ЖАЛЕЗНЫМ СКАРБАМ»

У заключным слове на снежанскім Пленуме ЦК КПСС таварыш М. С. Хрушчов заклікаў камсамол разгарнуць паход за збор новых мільёнаў тон металічнага лому для стварэння меліярацыйных машын, неабходных для асушэння і асваення забалочаных зямель.

Камсамольцы і моладзь Мінскага тонкасуконнага камбіната выступілі ініцыятарамі паходу за «жалежным скарбам». Яны вырашылі сабраць металалому на шэсць канавакапальнікаў. Сіламі маладых рабочых за кароткі час ужо собрана 5 тон металалому.

У збор металалому ўключыліся камсамольцы і моладзь мотавелазавода, падшыпнікавага завода, завода «Ударнік», вучні 54-й і 31-й сярэдніх школ і іншых прадпрыемстваў і навучальных устаноў Мінска.

Камсамольцы і моладзь сталіцы абавязаліся прыняць актыўны ўдзел у паходзе за «жалежным скарбам» і са-

брак у 1959 годзе 10 тысяч тон металому для стварэння новай меліярацыйнай тэхнікі.

Цэнтральны Камітэт ЛКСМ Беларусі адобраў пачын камсамольскіх арганізацый Мінска па збору металічнага лому ў фонд меліярацыйнай тэхнікі і абавязу абкомы, гаркомы, райкомы ЛКСМБ, лярэччаныя камсамольскія арганізацыі актыўна ўключыцца ў работу з тым, каб вярнуць народнай гаспадарцы ў 1959 годзе 40 тысяч тон металу.

У дні ўдарнага камсамольскага месяца, які аб'яўлены ў рэспубліцы ў гонар ХХІ з'езда КПСС, камсамольцы і моладзь збяралі 5 000 тон лому чорных металаў.

Удзел камсамольскіх арганізацый у зборы металому для стварэння новай меліярацыйнай тэхнікі — штодзённая базавая справа ўсіх камсамольскіх арганізацый у барацьбе за выкананне грандыёзных задач, намечаных у сямігадовым плане развіцця народнай гаспадаркі СССР.

ЦК ЛКСМБ у пастанове «Аб удзеле камсамольскіх арганізацый рэспублікі ў зборы металічнага лому для стварэння меліярацыйнай тэхнікі» лічыць гэтакое заданне партыйным даручэннем для камсамольскіх арганізацый.

Шэфы школы

— Возьмем шэфства над якой-небудзь школай, — прапанавала камсамолка Людміла Кулажанка, — дапаможам вучням асаладаць тэхнічнымі ведамі.

Камсамольцы паралілі і рабылі ўзяць шэфства над сярэдняй школай № 7. Неўзабаве маладыя рабочыя-мэблявікі дапамаглі школьнікам абсталяваць майстэр-

бегала, а сёння ўжо халат апранула». Можна то быў папрок, а можа спачуванне — не ведаю, але сцэнка, па якой я накіроўвалася ўпершыню на ферму, здалася такой доўгай і цяжкай, што міжвольна ўзнікла неспакойная думка: «А можа вярнуцца?» «Не! — рашыла я цвёрда. — Толькі наперад!»

Тады наш калгас пачынаў набіраць сілы. Асабліва адставала ў нас жывёлагадоўля. І там вунь як патрэбны былі маладыя, працавітыя рункі!

На ферме працавала тады некалькі камсамольцаў. Такіх, хто пайшоў бы ім на дапамогу, было нямала, і ў мяне ўзнікла думка: ці не зрабіць нашу ферму камсамольскай? Пайшла да старшыні калгаса Антона Сяргеевіча Волкава, расказала яму аб сваёй задуме. Той выслушаў мяне ўважліва, параіў, як і што зрабіць. Дапамаглі і работнікі райкома камсамолу.

Пачалі гутарыць з моладдзю, і неўзабаве на ферме з'явіліся камсамольцы Соф'я Лёгенькая, Валянціна Кабец, Пятро Бабчонак і іншыя. Так стварылася камсамольская група на ферме. Групоргам выбралі мяне. Мы адразу ўзялі ў свае рукі кантроль за кармамі, навялі цысціню і парадак у памяшканнях, разгарнулі работу з жывёлаводамі. І справы прыкметна палепшыліся.

У мінулым годзе жывёлаводы перавыканалі гадавую соцумову, атрымаўшы ад кожнай каровы больш як па 2 100 кілаграмаў малака. Даяркі Соф'я Лёгенькая і Люба Бабчонак заваявалі першынство — яны атрымалі па 2 500 кілаграмаў.

Мінулы год прынёс нам і яшчэ адну вельмі важную падзею. Мы даведаліся аб патрыятычным пачыне маладых жывёлаводаў калгаса імя Сталіна Уздзенскага раёна, на Міншчыне, якія аб'явілі сваю ферму калектывам камуністычнай працы. Прызнаюся, кожны з нас і раней думаў аб тым, каб унесці ў сваю работу нешта новае, такое, каб стала на душы веселяць, каб работа спорылася. Мы неадкладна рашылі пераняць прыклад жывёлаводаў Уздзеншчыны.

На тым сходзе, дзе абмяркоўваліся нашы камуністычныя абавязачельствы, прысутнічалі ўсе жывёлаводы. На сход прышоў сакратар партыйнай арганізацыі калгаса Міхаіл Апанасавіч Кіслоў, работнік райкома камсамолу тав. Загорскі. Гэта быў незвычайны сход, ён з'явіўся пераломным у нашай рабоце, ва ўсім нашым жыцці.

Пасля прамовы Міхаіла Апанасавіча, які коратка расказаў аб тым, чым быў наш родны калгас у мінулым і якія яго поспехі цяпер, слова папрасіла Люба Бабчонак — яна ў нас заўсёды першая.

— Я гаварыць буду коратка, — заявіла

Люба. — Атрымаю ў першым годзе сямігодкі па 3 000 кілаграмаў малака ад кожнай каровы. Можна і больш — але не менш!

Стаяла цішыня. Напэўна, кожны абдумваў, ці зможа адукаць такую лічбу — гэта ж амаль на тысячу літраў больш, чым у 1958 годзе! — А ці выцягнем? — нехта нясмела падаў голас.

— Выцягнем! — раптам узняўся з месца Павел Кабец, наш падвозчык кармоў. — Я ўпэўнены ў гэтым. Вы толькі падумаўце, калі было такое ў нас, каб на кожную карову нарыхтоўвалі па 14 тон сіласу? Ніколі! А сена таксама хапае: як паедзеш на луг, дык забудзіцца можна сярод стагоў...

А я гляджу на Паўла і думаю: малайчына! І мне адразу прыгадваўся той дзень, калі я сустрэла яго ля калгаснай канторы. Павел скончыў сярэднюю школу, тую ж, што і я раней, і, як часта бывае з выпускнікамі, хадзіў па вуліцы і гадаў, куды падацца.

— Што ж думаеш, Павел, далей рабіць? — спытала тады я ў яго.

— Сам не ведаю, — паціснуў ён плячыма. — Вось стаю на раздарожжы...

— А ты не стой, — кажу яму, — а ідзі вось гэтай дарогай — на ферму. Там хоць і нялёгка, але цікавей, чым без справы хадзіць ды гадаць, што і як...

— Што мне там у вас рабіць, дайце хіба? — засмяяўся тады Павел.

— Работы хопіць — кармы падвозіць, малака вазіць...

А праз некалькі дзён бачу — Павел сена везе, рукою з воза махае: прывітанне!

Хіба не малайчына Павел! Вось і цяпер ён гаворыць сур'ёзна, як руплівы гаспадар. Да кожнага яго слова прыслухоўваюцца жывёлаводы.

Разам, дружнай сваёй камсамольскай сям'ёй, мы і рашалі, што трэба зрабіць, каб ферма наша стала сапраўдным участкам камуністычнай працы, каб нашы вялікія планы, намечаныя на сямігодку, былі выкананы раней тэрміну. А планы не малыя! Мы дамовіліся атрымаць на 100 гектараў зямлі не менш 450 цэнтнераў малака ўжо ў 1963 годзе — гэта значыць, скараціць сямігодку на два гады.

Каб стрымаць сваё слова — мала яшчэ нястомна працаваць, патрэбны веды. Трэба вучыцца, павышаць сваё майстэрства. Гэта зразумела многім нашым жывёлаводам, якія не маюць яшчэ сярэдняй адукацыі. І таму ўсе рашылі вучыцца.

Я займаюся завочна на заатэхнічным аддзяленні Беларускай сельскагаспадарчай акадэміі і лічу сваім камсамольскім абавязкам дапамагчы

ні, падарылі ім неабходны інструмент. З ліку лепшых камсамольцаў былі вылучаны вучанцы для школы.

У адным з цэхаў Рэчыцкага мэблевага камбіната будзе вучэбная майстэрня, дзе падшэфнікі будучы асаладаўцы новымі спецыялістамі.

КАМСАМОЛКА НАДЗЯ ВАСІЛЬЕВА

Жыццё камсамолкі Надзі Васільевы, работніцы Мінскага трактарнага завода, складалася не зусім звычайна. Яна прышла на завод два з паловай гады таму назад, пасля заканчэння дзясяцігодкі, і была залічана ў першы трактарны цэх

вучанцай. Тады перад ёю стаяла пытанне: якую прафесію выбраць?

Цяпер, пасля параўнальна невялікага тэрміну работы ў цэху, абставіны змяніліся. Цяпер Надзя пытае ў сябе: якую яшчэ прафесію асвоіць?

За два з паловай гады даярства дзяўчына стала токаркам, фрэзероўшчыцай, свідравальшчыцай, навучылася добра працаваць на працяжным станку. Яна таксама і актыўны грамадскі работнік: прафгрупор і член савета ленинскага кутка. Працоўныя поспехі На-

дзі Васільевай адзначаны некалькімі каштоўнымі падарункамі.

На здымку: — Надзя Васільева за работай на працяжным станку.

Фота А. Дзітлава.

САМАДЗЕЙНАСЦЬ ЖЫВЁЛАВОДАУ

Неяк дзярка Валянціна Даўкша з калгаса «Чырвоная зорка» Юрацішкаўскага раёна сказала сваім сяброўкам:

— Працуем мы, дзяўчаты, надрэнна, а вось пасля работы не ведаем, дзе сябе дзець...

— Што ж ты прапануеш? — усміхнулася Яніна Клінцэвіч. — Артыстаў хіба з горада запрасіць...

— Навошта тыя артысты, — сцаяла на сваім Валянціна. — Мы самі можам быць артыстамі. Скажам, ты — спяваеш добра. А чаму б нам не арганізаваць свой мастацкі калектыў...

Прапанова Валянціны спадабалася ўсім. Сакратар камсамольскай арганізацыі Надзежда Быкава падабрала для рэпертуару песні беларускіх кампазітараў, інтэрмедый, а таксама невялічкую п'еску «Калі ўсё не так».

Неўзабаве пачаліся рэпетыцыі. Жывёлаводы разучвалі песні, рыхтаваліся да свайго першага канцэрта.

Цяпер часта ў калгасны клуб збіраюцца калгаснікі. Адкрываецца заслона, і Надзежда Быкава аб'яўляе:

— Выступаюць жывёлаводы...

падрыхтавацца, паступіць у акадэмію і Паўлу Кабецу. Усе жывёлаводы ў бліжэйшыя гады закончаць сярэдняю школу. Апрача гэтага, мы ўсе павышаем свае спецыяльныя веды ў заатэхнічным гуртку, які ў апошні год значна палепшыў сваю работу. Заняткі ў ім праходзяць цяпер вельмі цікава.

З тых дзён, як мы ўступілі ў саборніцтва за высокае званне фермы камуністычнай працы, прайшло не багата часу. Але вынікі ўжо відаць. Мы стараемся працаваць і жыць па-камуністычнаму. Усе за аднаго, адзін за ўсіх — стала ў нас правілам. Праўда, часам у нашай рабоце сустракаюцца і недахопы, аднак мы іх хутка выпраўляем. У гэтым нам, маладым, і асабліва тым, хто яшчэ нядаўна прышоў на ферму і не мае пэўнага вопыту, шчыра дапамагае партыйная арганізацыя. Загадчык фермы камуніст Павел Васільевіч Бусел — наш дарадчык. Слова яго заўсёды шчырае, цёплае, ён адразу правіць, калі дзе што не так.

Аднойчы да мяне падыйшла цялятніца Марыя Лёгенькая. Яна папрасіла мяне пагутарыць з Паўлам Васільевічам наконт таго, каб стаць даяркай. Я сказала пра гэта загадчыку фермы. Пераканаўшыся, што дзяўчыне гэтага справа па душы, ён даручыў ёй групу кароў. І не памыліўся.

Вось ужо трэці месяц наша ферма працуе паволаму. І гэтае новае адчуваецца не толькі ў рабоце, але і ва ўзаемаадносінах. У Наці Цітавец некалькі дзён хварэла карова «Кветка». Мы ўсе амаль не адыходзілі ад яе, разам дапамагалі сяброўцы, пакуль «Кветка» не паправілася. Або яшчэ прыклад: не ўправілася, скажам, Люба Кабец прыбраць стойлы сваіх кароў — мы ўсе прыйшлі ёй на дапамогу. І такіх прыкладаў шмат.

З работы мы заўсёды ідзем усе разам. Адчуваем, як весела рыпіць пад нагамі марозны сняжок, бачым, як пераліваюцца і ззяюць над цаглянымі будынінамі жывёлагадоўчага гарадка электрычныя зоркі, і нашым размовам канца няма.

Вядома, марым і аб будучыні, аб тым, якая будучыня нашага калгаса. Усе мы ўпэўнены, што яна будзе радаснай і прыгожай. Дзеця гэтага хочацца працаваць, не ведаючы стомы.

Алеся МІКАЛАЙЧЫК,
группамсорг на ферме калгаса
«40 год Кастрычніка» Рэчыцкага раёна.

Уладзімір Новік нарадзіўся ў 1923 годзе ў вёсцы Чырвонадворцы Старобінскага раёна. У 1941 годзе закончыў Крыўцкую сярэдняю школу.

У перыяд Вялікай Айчыннай вайны быў на фронце. Пасля домабілізацыі ў 1948 годзе працаваў некаторы час цесляром у калгасе, затым настаўнікам у Цясюўскай сямігодцы.

З 1952 года У. Новік працуе аднааснавым сакратаром рэдакцыі Старобінскай раённай газеты «Савецкі патрыёт». У 1956 годзе ён завоіаваў аддзяленне журналістыкі Ленінградскага ордэна Леніна дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А. Іданава. Член КПСС з 1956 года. У часопісе Уладзімір Новік друкуецца ўпершыню.

Уладзімір НОВІК

ЁН ЗРАБІЎ, ШТО МОГ...

Апавяданне

Мал. У. Лася.

Зайшло сонца. Над жыгнёвым палеткам пачынала астываць напоенае гарачынёй паветра.

І калі ў бяздонным небе ўспыхнула першая няяркая зорка, успыхнула і застыла, салдат убачыў яе і адчуў, што настала ноч.

Апоўначы стала ціха-ціха. Але начная ціша была нядоўгай. Дзесь непадалёку пачуўся глухі поступ цяжкіх ног. Ён павольна набліжаўся, і хутка ўжо можна было ўлавіць, як, цяжка сапучы, тупалі капытамі па зямлі коні. Парывалі на каляінах грузжаныя фурманкі. Хутка і гэтыя гукі заглухлі ў начной цішы.

Пад раніцу салдат убачыў, як горка плача калоссе, скідаючы на зямлю цяжкія слёзы расы.

Далёка ў балоце драмаў сівы туман, скрозь які ледзь-ледзь праглядала нізкае і рэдкае кустоўе.

Тут, сярэдняй імпарыны, як і праз узнёслы да неба бор, што высіўся недалёка адгэтуль на пясчаным узгорку, праходзіла дзяржаўная граніца.

Набліжалася світанне, і Антон чакаў сабе замены. Ён думаў пра сваю старэнкую маці, адшукваў самыя цёплыя словы, якія напіша ёй у лісце, калі вернецца на заставу. Там, дома, маці пакліча чытаць ліст суседку Алену, бо сама ўжо недабачвае, і абедзве будуць рады кожнаму яго слову.

Але што гэта? Глухія выбухі пачуліся ў тым баку, дзе была застава. Услед за імі пачалася бязладная кулямётная страляніна. Антон убачыў, як над заставай распускае ў небе сваю кудлатую грыву густы дым.

Збянтэжаны нечаканым і невядомым здарэннем, Антон толькі мацней прыціснуўся да нізкай купіны і адчуў, як да цела праз адзенне прабіраецца вада.

Толькі трэці раз быў Антон у дзоры. Не абазнаў добра нават гэтую імшарыну. А тут на табе!

Стагнаў ад выбухаў бор. Глухое рэха неслася сюды, у імшарыну, і дзесьці за ёй заціхала. Ён ляжаў і не ведаў, што ўсё гэта значыць.

І раптам ён убачыў, што на тым баку, у высокім купніку, пачалі вырастаць жывыя цені. Яны рухаліся проста на яго.

«Няўжо вораг?..» — разанула страшная думка.

Пярэднім клыпаў нехта тоўсты з закасанымі вышэй локцяў рукавамі, клыпаў, па-бычынаму нагнуўшы ўперад галаву. За ім, гэтак жа сагнуўшыся пад цяжарам, ішлі яшчэ шасцёра.

Грымнуў гулкі стрэл, і першы парушальнік уткнуўся галавой у руды мох. І адразу ж над ціхай імшарынай заляскацела страляніна. Ворагі беспарадкава стралялі з аўтаматаў ва ўсе бакі.

Антон быў добра схаваны. Высокая купіна і густая трава на ёй памагалі скрытна весці трапны агонь. За першым уткнуўся ў імшарнік другі, затым — трэці. Астатнія павярнулі назад. Тады Антон страляў у іх спіны, пакуль ворагі адзін за другім не зніклі з вачэй.

На які момант зноў стала ціха. На сэрцы ў Антона паспакайнена: парушальнік не перайшоў граніцу.

У гэты час страляніна на заставе яшчэ больш узмацнела. Выбухі раз-по-разу сатрасалі бор, і ён стагнаў, як жывы. На кожны выбух зямля адказвала дрыжаннем. Гулкая кулямётная страляніна пачулася і справа, на пясчанай выспе.

Антон стаіўся і чакаў, але больш ніхто не патыкаўся. «Мажліва, яны падаліся ў бок заставы? А можа затаіліся за куп'ём і чакаюць, пакуль падымуся я, каб прашыць аўтаматнай чаргой?» — не пакідала Антона думка.

Так ён праляжаў у пакутлівым чаканні яшчэ некалькі хвілін. Ад нерухомасці дубянела цела, карчанелі ногі і рукі, хацелася ўзняцца. Невядома, колькі яшчэ праляжаў бы ён, каб не пачуў блізка ад сябе прыглушанае шамаценне прэлага лісця. Да яго хутка падпаўзаў Алімаў.

Быў ён увесь мокры. Ягоны зрыты воспай твар густа ўсцілалі кропелькі поту. Алімаў часта соп. «Вайна, братка...» — у самае вуха Антону перасохлымі вуснамі прашптаў ён.

Над іх галовамі з аглушальным выцём пранесліся тры варожыя самалёты.

«Сволачы! Фашысты!» — вылаяўся Алімаў і, выцершы рукавом гарачы пот з твару, загадаў:

— Пайшлі на выспу! Старшыня казаў быць там і падтрымаць Лубянкава і Афоніна.

Антон ледзь паспяваў за Алімавым. На пясчанай выспе, што пачыналася за імшарынай, рос дробны бярознік. Тут было суха, толькі ўнізе мінулагодняе прэлае лісце аддавала яшчэ начной сырасцю. За невялікай прагалінай пачынаўся вузкі глыбокі раўчук, што браў свой пачатак у імшарыне. Раўчук цягнуўся ўздоўж граніцы.

Лубянкоў быў паранены. Левая рука яго вышэй локця была перабінтавана. Афонін ляжаў ніц і, здавалася, не чуў, як да яго падпаўзлі Алімаў і Антон. Толькі вочы яго, убачыўшы сваіх, бліснулі радасцю.

Хутка акапаўшыся, сталі чакаць. Марудна цягнуліся хвіліны. Фашысты не паказваліся.

Углядаючыся цераз палянку ў малады беразняк, дзе хаваўся вораг, Антон успомніў родны Дняпро, сваю хату на крутым высокім беразе і вясковую вуліцу, па якой у гэтую пару аднарукі дзед Макар выганяе кароў на прырэчны луг.

Ад гэтых думак Антона адарваў рэзкі пошвіст міны над галавой. Струмень пяску і дробных асколкаў сёкануў па бярозках, і на дол паляцела збітае лісце. З завываннем пасыпаўся лівень аўтаматных куль. Яны ўзрывалі прэлае лісце, абдзіралі маладую кару на камлях бярозак.

Антон і яго таварышы, прыціснуўшыся да зямлі, пакутліва чакалі.

Цяпер вінтоўка ў руках Антона не дрыжала, як гэта было ў імшарыне. Ён сам дзівіўся такому спакою. І калі на паляну вынырнуў шчыльны ланцуг зялёных мундзіраў, ён, не зваяжачы на цвырканне куль, прыладаваўшыся, страляў, як на вучэнні.

Гітлераўцы, здавалася, не адчувалі страт. Яны падалі, але, страляючы, падыходзілі ўсё бліжэй і бліжэй. Антон добра бачыў ашчэраныя твары ворагаў, якія нешта выкрывалі, размахвалі аўтаматамі і адзін за другім валіліся на сыры дол. Нарэшце яны, здаецца, змагліся і залеглі, прадаўжаючы страчыць з аўтаматаў. Тады Лубянкоў першы кі-

нуў у іх гранату. За ім — і Алімаў. Калі дым крыху рассяеўся, можна было бачыць, як ворагі паспешліва адпаўзаюць назад.

«Цяпер возьмуць у абхват...» — падумаў Антон.

Праз якіх дзве хвіліны выпала зноў застагнала ад выбухаў мін. Яны былі частымі. Пясок і лісце, перамешаныя з асколкамі, круціліся ў смяртэльнай віхуры. Гуло, скавытала, трашчала. Антон заплюшчыў вочы, і ў тое ж імгненне вогненнае страшыдла дыхнула яму проста ў твар гарачым едкім дымам, падхапіла яго цела, узяло і кінула ў бездань.

Першае, што ён адчуў, апрытомнеўшы, — гэта тупы боль ва ўсім целе. Шумела ў галаве. Ледзь удалося расплюшчыць засыпаныя пяском вочы. Тады ён зноў убачыў залітую сонцам палянку. Абсмаленыя агнём і абшарпаныя асколкамі схіліліся бярозкі. На адной з іх, са ссечаным верхам, раскрывала дзюбу і выпінала валлэ птушачка, але Антон нічога не чуў. Усё было нібы ў сне.

Перамагаючы боль, Антон абапёрся на рукі і стаў на калені. Потым узняўся, стаў на ногі і крок за крокам пакліпаў у той бок, дзе павінны былі быць Алімаў, Афонін і Лубянкоў.

Ён ледзь дабраўся да іхніх акапчыкаў. Нідзе нікога не было і нічога нельга было пазнаць. Шалёны смерч зрабіў сваю работу. Цяпер у гэтым лесе Антон быў адзін і не ведаў, што рабіць далей і куды падацца.

Бралася на паўдня. Сонца высока стаяла над палянай і няскерпна прыпала, відаць, на дождж. Хацелася піць. Ля раўчэка Антон прылёг на грудзі, разгарнуў траву і зачарпнуў далоняй вады. Яна была цёплай і гаркаватай. Але што гэта? Ён выліваў ваду з далоні назад у ручай і не чуў аніякага булькання. Тады, не верачы самому сабе, ён моцна пляскануў далоняю па вадзе, і зноў — ні гуку.

Падняўшыся, Антон у адчай схпіў сасновую галіну, прыклаў да калена, і яна пераламалася гэтак ціха, як трухліна. Ён закрычаў, але не пачуў свайго голасу... Абапіраючыся на вінтоўку, ён падаўся з гэтага страшнага месца, дзе страціў сяброў, дзе яго напаткала гора.

Лес радзеў, трапляліся палянкі з густым верасам. Антон ведаў, што кіламетры праз тры пачнецца невялікі луг, за якім жытнёвы палетак калгаса «Маяк». Ускрай палетка была вырыта глыбокая канава. Цераз яе быў пасланы невялікі мосцік. Па ім раней, акрамя пагранічнікаў, рэдка хто праязджаў. Мінуўшы яго, можна было лічыць, што ты ўжо ў вёсцы Азяркі.

Вышаўшы на луг, Антон убачыў высокі ветрарухавік, што стаяў на фермаўскім двары. Зайсці ў вёску вырашыў, калі добра сцямнее, а да ночы можна будзе перачакаць у высокай збжыне.

Было душна, і Антон расшпіліў каўнер гімнасцёркі. Ад спёкі мучыла смага. Доўга, не адрываючыся, ён піў ваду. Затым адышоўся і прылёг у высокім густым жыцце.

Доўга ляжаць яму не давялося. Па дарозе да вёскі, пакідаючы за сабой віхрастыя клубы пылу, пранесліся два фашысцкія матацыклісты. Перад мосцікам яны рэзка збавілі хуткасць, а пераехаўшы яго, зноў завіхрылі пыл.

Антон, колькі хвілін глядзеў на мосцік, да якога ад прыдарожнага лазовага куста, што схаваў яго, было не больш дзесяці метраў. Пасля падняўся, зірнуў на дарогу, ці няма на ёй каго, і падаўся да мосціка. Насціл быў з тонкага бярвення. Праз шчыліны паміж неабчэсанымі

круглякамі свіцілася пясчанае дно канаўкі, на якім бялеліся каменьчыкі.

Узняць кругляк аднаму было няцяжка. Антон нагнуўся і падужаў яго рукамі. Той лёгка падаўся. Антон сапхнуў у канаву яшчэ два бярвення. Цяпер па насцілу не магла праехаць ні адна машына.

Адсопшыся, ён вярнуўся, падрыхтаваў гранаты і стаў чакаць. Вочы сачылі за дарогай, і вось зноў на ўзлесе закурыўся пыл. На гэты раз, пабліскаючы шклом, імчала легкавая аўтамашына. Перад мостам яна скалыхнулася і спынілася. Адчыніліся дзверцы, і на дарогу вылез высокі і тонкі, як жардзіна, афіцэр у акуларах. Ён ступіў на мосцік і пакрыціў галавой. Да яго падышлі яшчэ двое.

Антон узяў вінтоўку і прыцэліўся ў высокага, што вылез з аўтамашыны. Гітлеравец здрыгануўся, размахнуў рукамі і ўпаў на мост. За ім асеў у нагрэты пясок і другі. Трэці паспеў выхапіць пісталет, але тут жа зваліўся ад кулі ў канаву.

Антон рынуўся да машыны, схпіў аўтамат, што ляжаў на прырэдным сядзенні, і нырнуў у жыта.

На дарозе зноў з'явіліся фашысты. Штосьці раптоўнае змусіла Антона размахнуцца і шпурнуць гранату ў варажую легкавушку.

Бегучы па высокай збжыне, ён не чуў, як услед яму стралялі з аўтаматаў. Ногі блыталіся ў густым жыцце.

Яно хутка пачало радзець, стала ніжэйшым, і Антон у гэты момант адчуў, як штось тупое моцна стукнула яго ў бок. Ён упаў, падмывшы пад сябе калоссе... Закружылася галава, у вачу замітусіліся зоркі і раптоўна пагаслі.

Ён апрытомнеў ад холаду намоклай сарочкі. «Гэта ад крыві...» — падумаў ён і, напружыўшы мускулы рук, прасунуўся ўперад. Ногі зусім не слухаліся.

Трэба як найхутчэй, пакуль ёсць сілы, выбрацца з жыта. Там, магчыма, хто-небудзь са сваіх хоць зробіць перавязку.

Але ж там, дзе канчаецца збжына, могуць быць фашысты. Тады, без зброі, што ён можа зрабіць? Не, ён не хацеў, каб яго ўзялі жывым, і не пакінуў аўтамата.

Але чым далей, тым усё павальнейшымі рабіліся рухі: сілы пакідалі яго. Нечакана высунаўшыся з жытнёвай гусечы, ён убачыў тоўстых, з кароткімі хвастамі коней, што пасвіліся пры дарозе, і некалькі крытых фурманак. Людзей не было відаць. Толькі адзін гітлеравец, з аўтаматам на шыі, стаяў ля крайняй фурманкі і пакурваў люльку. Гэта былі абознікі.

Меркаванні Антона хутка пацвердзіліся: з-за крайніх хат высыпала чалавек трыццаць. Фашысты ішлі спакойна, перавальваючыся з нагі на нагу. Так вяртаюцца качкі, добра пажываўшы ў чужым аўсе.

Антон прыцэліўся і націснуў курок аўтамата, паласнуў па ўсіх, па конях і фурманках. Мала каму ўдалося ўратавацца ад смерці. Але патроны скончыліся. Сабраўшы апошнія сілы, салдат шпурнуў гранату ў бліжэйшую фурманку. Высачэзны слуп агню і дыму шугануў у паветра...

Калі гітлераўцы ланцугом абхапілі ўскраек жытнёвага палетка, пачуўся апошні выбух. Ён забраў з сабой таго, хто зрабіў усё, што мог...

Мал. П. Калініна.

Алесь МАХНАЧ

БАЦЬКАЎ НАКАЗ

Драма

*Слаўным мінскім партызанам-падрыўнікам Звєраву
і Казятнікаву прысьвячаю.*
Аўтар.

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Мікалай Іванавіч — камуніст, гадоў 45. } Партызаны
Васілёк — яго сын, піянер, 12 год. } дыверсійнага атрада.
Міша Дубовіч — камсамалец, 18 год.

Пракоп — былы матрос рускага флоту, гадоў 70—75.

Фульке — капітан. } Фашысты, якія знаходзяцца на ахове чыгункі.
Фрыц — яфрэйтар. }
Вартавы — салдат.

Казяўкін — нямецкі стараста, гадоў 40.

Хвасцецкі — сын белагвардзейскага палкоўніка, на службе ў фашыстаў.

Месца дзеі — адна з галоўных чыгуначных магістралей Беларусі.

Час дзеі — вясна 1943 года.

На ярэдным плане — малады хвойнік. Праз яго відаць насып, па якім праходзіць двухкалейная чыгунка. Па-за чыгункай — стары дрымучы лес. Раніца. Час-ад-часу даносіцца шчэбет птушак. Дзесьці кукуе зязюля.

Ад куста да куста ў напрамку чыгункі з аўтаматам наўзгатоўку і гранатамі за поясам прабіраецца Мікалай Іванавіч. Услед за ім — Васілёк і Міша Дубовіч. Міша ў адной руцэ нясе аўтамат, а ў другой — узрыўчатку.

Мікалай Іванавіч падае рукою знак прыпыніцца. Міша і Васілёк застываюць на месцы.

Мікалай Іванавіч. *(Ціха)*. Адзін... *(Падняўшы ўказальны палец)*. Ці-ш-ш!

Усе хаваюцца за кустамі, толькі відаць дулы аўтаматаў, накіраваных на дарогу.

Праз некаторы час пачуўся пкрэбат каваных ботаў па шпалах і голас фашыскага вартавога: «Айн, цвай, драй, фір...» Паяўляецца вартавы.

Вартавы *(ідзе па шпалах і прадаўжае лічыць)*. ...фюф, зэкс, зібн... А-а-а... *(Паўжаючы, прыпыняецца. Пацягваецца, падняўшы рукі з аўтаматам угару)*. ...ах-х-хт!.. *(Праходзіць далей і знікае)*.

З-за куста выходзіць Мікалай Іванавіч.

Мікалай Іванавіч *(ціха)*. Сюды...

Да яго падыходзяць Міша і Васілёк.

Мікалай Іванавіч *(бярэ сына за плечы)*. Баішся?

Васілёк. Што ты, тата, ніколекчы... А навошта яго выпусцілі?

Мікалай Іванавіч *(падняўшы палец, перапыняе)*. Так трэба... *(Паказвае ўбок)*. Не скінешся?

Васілёк *(закінуўшы галаву, глядзіць у той бок, куды паказаў бацька)*. З гэтага вяза?.. На самы вяршчок магу...

Мікалай Іванавіч. На вяршчок не лезь. А глядзі, каб відаць была ўся дарога за паваротам. Пакажацца цягнік — дай знаць, а сам — кулем уніз і ў атрад. Мы можам тут затрымацца хвіліну-другую. *(Працягвае бінокль)*. Бяры...

Васілёк *(схапіўшы бінокль)*. А сігнал — па-зязюлінаму ці па-крумкачынаму?..

Мікалай Іванавіч. Давай, як зязюлька...

Васілёк бяжыць і знікае ў гущары.

Міша. Можа пара?

Мікалай Іванавіч. *(глянуў услед вартавому. Падумаўшы)*. Я сам.

Міша *(упрошваючы)*. Мікалай Іванавіч, паверце! Зраблю чыста, як заўсёды...

Мікалай Іванавіч. Веру, Міша, веру. Ды на сэрцы неспакойна. Гэта не проста эшалон. Сам разумееш: жывая сіла, ды яшчэ якая — афіцар'ё...

Міша. Я разумею... Мне восемнаццаць... Сягоння споўнілася...

Мікалай Іванавіч *(у глыбокім задуменні)*. Восемнаццаць... Мяне ў гэты дзень у партыю прымалі. Пад Царыцынам было. Якраз

перад наступленнем... Восемнаццаць... *(Да Мішы)*. Што ж, можна і цябе ўжо лічыць камуністам. *(Пасля некаторага роздуму)*. Зазор паміж рэйкай і ўзрывацелем добра разлічы. Не спяшайся... Яны, гады, могуць спачатку паражняк пусціць...

Міша *(з радасцю)*. Я ім разлічу...

Мікалай Іванавіч *(бярэ аўтамат, цэліцца)*. Ну, Міша, вартавы — на мушцы, а табе — ні пуху, ні яра.

Міша прыгінаецца і паўзе па насыпу да рэек.

Непадалёку закувала зязюля, і адразу аднекуль з вышыні данёсся прыцішаны голас Васілька: «Гэта не я, тата, не я!»

Мікалай Іванавіч *(у адказ сыну)*. Замры! Ведаем, на якім кусце наша зязюля.

Міша фінскім нажом выкопвае пад рэйкай яму. Заклаўшы туды ўзрыўчатку, збянтэжана штосьці шукае ў кішэнях, але нічога не знаходзіць. На нейкі момант застывае ў нерухомаці, а потым, выхапіўшы з-пад рэйкі тол, хутка спускаецца з насыпу. Зноў з вялікай трывогай пачынае шукаць: выварочвае кішэні, трасе адзенне.

Мікалай Іванавіч *(працягвае сачыць за вартавым)*. Спакойна, Міша, спакойна. Зазор, зазор разлічы добра... *(Аглянуўшыся, убачыў Мішу)*.

Міша вінавата апускае рукі і стаіць моўчкі.

Мікалай Іванавіч *(падбывае да Мішы, трывожна)*. Што?...

Міша. Ідзіце... Я сам... усё...

Мікалай Іванавіч *(бярэ за руку Мішу. Здзіўлена)*. Ты хвалюешся? *(Глядзіць на ўзрыўчатку. Рухава)*. Пасі немца... *(Хоча ўзяць тол)*.

Міша *(затрымлівае руку Мікалая Іванавіча)*. Я вінаваты... І я...

Мікалай Іванавіч. Ты што?

Міша *(вінавата)*. Вы ідзіце! Лепш я адзін... Усё зраблю... Не прапушчу...

Мікалай Іванавіч *(глядзіць Мішу ў твар. Перапыняе)*. Міша, не разумею... У чым справа?

Міша *(з болей у сэрцы)*. Узрывацель...

Мікалай Іванавіч. Што?

Міша. Няма...

Мікалай Іванавіч. Што?.. Што ты гаворыш? *(Паўза)*. Не можа быць!

Міша *(зноў хапаецца за свае кішэні)*. Сапраўды! Не можа быць! Я не згубіў! Не мог!.. Тут штосьці... *(Задумваецца)*. Не, Барысік не пойдзе на гэта... *(Паўза. Да Мікалая Іванавіча)*. А вам не здаецца, што Барысік...

Мікалай Іванавіч *(перапыняе. Сурова)*. Вінаватых шукаеш?

Міша. Я вінават... Але Барысік стаяў *(Паказвае на кішэнь)*. Я гэтага боку, як закурвалі, а я ў гэты час правараў у кішэні ўзрывацель... І ён быў...

Мікалай Іванавіч. Дык дзе ж ён?!

Міша *(панікшы, выварочвае кішэню)*. Вось тут ляжаў...

Мікалай Іванавіч *(у прыступе гневу хапае Мішу за грудзі і трасе)*. Апраўдацца старалешся?! Развязака! Я цябе за гэта...

Міша (не аказваючы супраціўлення, спакойна). Судзіць пасля будзеце. А цяпер — эшалон... (Здымае з пляча свой аўтамат і працягвае яго Мікалаю Іванавічу.) Ён мне больш не спатрэбіцца... Вы мяне ведаеце... Камандзіру можна смела далажыць: «Заданне выканалі»... Гэта мая апошняя просьба... І яшчэ... (Мяняе тон.) Тамару... (Паўза.) Нашу сувязную з Краснага... Па прозвішчу Соусь... вы ўбачыце... (Паўза.) Перадайце... Я яе кахаю...

Мікалай Іванавіч (стараецца перапыніць). Міша!..

Міша (спакойна). На вас не крыўдую. Мне хацелася быць такім, як вы, раўняцца з вамі. Ды не вышла... За сваю памылку мініёр сам расплачваецца... За заданне не хвалюцца. Тол, дзве гранаты... ды я... Гэта надзейна. Асечкі не будзе. (Паўза.) Бывайце, Мікалай Іванавіч! Прасіць, каб лічылі мяне камуністам, я не маю права... Можна і сапраўды, як вы назвалі...

Мікалай Іванавіч. Не забывай, што і я камуніст... Твая бяда — мая бяда. (Сурова.) Ну, кропка! Загадаў! Забудзь усё, што было. Наглядай за вартавым.

Міша хоча нешта сказаць.

Мікалай Іванавіч. Не час нам вінаватых шукаць... (Адыходзіць убок.)

Міша разгублена пазірае ўслед Мікалаю Іванавічу, а потым пачынае сачыць за нямецкім вартавым. Мікалай Іванавіч дастае з кішэнкі лісток паперы, аловак і, падумаўшы, нешта піша. Згортвае лісток і паціху кліча: «Васілёк»

У адказ пачуўся салаўіны свіст.

Мікалай Іванавіч. Злазь, сыночак... (Падыходзіць да Мішы, кладзе яму руку на плячо.) Назірай, назірай... (Адыходзіць.)

Неўзабаве паўляецца Васілёк. Апрача бінокля, ён трымае ў руках алюмініевы чарпак без ручкі.

Мікалай Іванавіч (убачыўшы сына, з радасцю, у якой чуецца і трывога). Васілёк!..

Васілёк (перадаючы бацьку бінокль). Ой, татачка, каб ты толькі глянуў у бінокль з вяза: вартавыя па ўсёй дарозе на кожным кіламетры стаяць, як слупы. А чарпак... Ён тут валяўся. Я яго повару занясу. Дзядзька Вася ручку даробіць... Глядзі, яшчэ добры...

Мікалай Іванавіч (мнагазначна). Не з чарпаком ты, сыноч, сёння ў атрад вернешся... (Працягвае аўтамат.) Бары!..

Васілёк (здзіўлена). Аўтамат?!

Мікалай Іванавіч. Аўтамат.

Васілёк. А вы?

Мікалай Іванавіч. А мы... Нам аднаго хопіць... Беражы!.. Помні, гэта бацькаў...

Васілёк кідае чарпак, бярэ аўтамат, але яшчэ не верачы, што той будзе належаць яму.

Мікалай Іванавіч (падыходзіць бліжэй да сына і аддае яму згорнуты лісток паперы). Пойдзеш, Васілёк, у атрад... Перадай камандзіру.

Васілёк. А што?.. Чаму?

Мікалай Іванавіч. Партызан не пытаецца «што?» і «чаму?»

Васілёк (выцягнуўшыся па камандзе «смірна»). Есць перадаць камандзіру!

Мікалай Іванавіч. А цяпер прысядзем...

Васілёк і Мікалай Іванавіч садзяцца побач.

Мікалай Іванавіч (прытуліўшы сына да грудзей, гладзіць яго па галаве). Людзі кажуць, так трэба, перад дарогай на хвілінку прысесці... (Паўза. Да Мішы.) Міша, ты нешта хацеў перадаць Тамары. Кажы Васільку, яму пара ісці.

Мікалай Іванавіч і Васілёк устаюць.

Міша (падыходзіць да Васілька, хвалючыся). Яна сама... памятаеш, учора да нас у зямлянку заходзіла... Косы такія доўгія...

Васілёк (перабівае). А-а-а!.. Тамарка... Тая, што мне цукеркі прыносіць. Я падвучваю яе каб пісталет ці аўтамат у немцаў украла. Ведаю...

Міша (радасна). Яна! Яна!.. (Ціха.) Дык скажы ёй: я яе... паважаў...

Мікалай Іванавіч. Не паважаў, а паважае і кахае... Моцна, моцна... Вось так і перадай.

Міша (збянтэжана). Перадай...

Васілёк (смяецца). Хітры! Сам баішся, дык мяне падвучваеш? Я ёй раскажу, які ты трус!

Міша. Раскажы, Васілёк (цалуе), раскажы...

Мікалай Іванавіч (абняўшы сына, тройчы цалуе). Памятай, сынку, гэта было сягоння...

Васілёк. Не хочацца ісці ад вас... А маме што сказаць?

Мікалай Іванавіч. А маме перадай, няхай драпікаў напаче... (Яшчэ раз цалуе сына.)

Васілёк. Мы цябе, тата, чакаць будзем.

Мікалай Іванавіч. Мяне... не чакайце...

Васілёк. Чаму?

Мікалай Іванавіч. Партызан не пытаецца пра гэта. Ідзі, сынку, ідзі!..

Васілёк бяжыць у глыб лесу і знікае.

Мікалай Іванавіч доўга пазірае ўслед сыну. Да яго падыходзіць Міша.

Міша. Ідзіце... За заданне будзьце спакойны...

Мікалай Іванавіч. Я сказаў: кропка! Лезь на вяз! Пастарайся добра агледзець дарогу. (Працягвае бінокль. Паказваючы на ўзрыўчатку.) А гэта пакінь тут!

Міша (хоць запярэчыць). Мікалай Іванавіч...

Мікалай Іванавіч. Ні гу-гу! Ты маладзейшы...

Міша (перадае тол). Толькі патрымаць.

Мікалай Іванавіч (забірае ўзрыўчатку). Ну, хутчэй!

Міша знікае ў гушчары. Мікалай Іванавіч занепакоена часад-часу наглядае за вартавым, а потым выпадкова наступае на чарпак, бярэ яго ў рукі.

Голас Мішы (даносіцца з высокага дрэва. Устрыжованы). Дрызіна! Сюды імчыць...

Мікалай Іванавіч (занепакоена). Далёка?

Голас Мішы. За паваротам, кіламетраў два з палавінаю... Едуць па другой каляі на малой хуткасі. Тры немцы... Прыглядаюцца да рэк...

Мікалай Іванавіч (*занепакоена паглядае на выбраную з-пад рэйкі зямлю, куды Міша хацеў заклаці ўзрыўчатку*). Заўважаць, гады! Тут нельга. Можна ўсё праваліць... Эх, затрымаць бы на паўгадзінкі! (*Паўза. Раптоўна кідаецца да чыгуначнага палатна, штосьці кладзе пад рэйку і прысыпае пяском. З боку, куды пайшоў вартавы, пачуліся аўтаматныя стрэлы.*)

Мікалай Іванавіч (*схапіўшыся за левае плячо, коціцца пад адхон. Сціснуўшы зубы ад болю*). Сволач! Папаў... (*Аднімае ад пляча руку, на далоні — кроў.*)

Прыбгае Міша.

Міша (*кідаецца да Мікалая Іванавіча, памагае яму ўстаць*). Мікалай Іванавіч!..

Мікалай Іванавіч. Нічога...

Міша (*заўважыўшы, што Мікалай Іванавіч паранены, хапаецца за аўтамат*). Я гэтага гада печанага накрыж разрэжу!

Мікалай Іванавіч (*затрымлівае*). Ні-ні-ні! У мяне план...

Міша (*прыўзняўшы галаву. Здзіўлена*). Ракета... Чырвоная...

Мікалай Іванавіч (*радасна*). Ну, вось тое, што і трэба было нам — эшалон затрыманы!

Міша (*спаханіўшыся*). Вам перавязку...

Мікалай Іванавіч (*папярэджваючы*). Не, не! (*Паказвае*). Пойдзем! Фашыстам і ў галаву не прыдзе, што мы насустрач ім... туды, на ўскраіну лесу.. Там зручная мясціна ёсць... З адхону і касцей не збяруць.

Міша і Мікалай Іванавіч ідуць кустамі туды, адкуль павінна паказвацца дрызіна, і знікаюць. Неўзабаве адтуль пачулася каманда нямецкага афіцэра Фультке. Час-ад-часу даносяцца аўтаматныя чэргі.

Паяўляецца фашысцкі яфрэйтар Фрыц і капітан Фультке, а за імі стараста Казяўкін.

Капітан Фультке (*кідаецца да рэйкі, пад якую нешта паклаў Мікалай Іванавіч. Са злосцю*). Бандыты! Паспелі! (*З асцярогай аглядае гэтае месца з усіх бакоў. Не разумеючы, у здзіўленні*). Бомба? Не! Міна?..

Стараста. Пан капітан, а вось той дзед з барадою, што цяпер за вёскай ля дарогі казу пасе...

Капітан Фультке (*перабівае. Абыякава*). Прычым тут дзед з барадою?

Стараста. Ён у царскім флоце мінібрам служыў. Гэты ж стары недалёка тут... Падскочыць па яго... Ён адразу разбярэцца...

Капітан Фультке (*падае каманду*). Яфрэйтар! Прыступіць да перадачы.

Фрыц. Яволь, гер гауптман! (*Бяжыць у бок дрызіны*.)

Капітан Фультке (*дыктуе*). «На сто трынаццатым кіламетры пад рэйкай першай каляі закладзена міна невядомага абразца... Круглая, корпус з каляровага металу, велічыней з футбольны мяч. На стрэлы вартавога бандыты не адказалі і зніклі ў глыбіні лесу... Размініруем... Эшалон затрымаць да зялёнай ракеты... Капітан Фультке.»

Чутны стук ключа рацыі.

Голас Фрыца. Перададзена, пан капітан.

Капітан Фультке (*да Фрыца*). Давай у вёску! Прывязі таго старога. І на дарозе перадай вартавому гэтага ўчастка, каб вёў узмоцненае назіранне за чыгункай ля павароту.

Голас Фрыца. Яволь, гер капітан!

Чуецца шум матора дрызіны, які хутка аддаляецца і заціхае.

Стараста (*баязліва тупае вакол «міны»*). Адзін бог ведае, што гэта такое... (*Хрысціцца*.) Злітуйся, госпадзі, над намі... (*Адыходзіць далей. Лісліва*.) Пан капітан, адыйдзіце ад гэтай халеры, а то яшчэ, барані бог...

Капітан Фультке (*з іроніяй*). Можна, пан Казяўкін у кусты параіць схавацца капітану... (*Павышае голас*.) А эшалон?..

Стараста (*апраўдваючыся*). Што вы, пан капітан? Яфрэйтар Фрыц прывязе спецыяліста, і ўсё. Навошта вам... Людзі ў маёй вёсцы паслухмяныя, як цяляты...

Капітан Фультке (*з іроніяй*). «Паслухмяныя!» «Як цяляты!» А колькі гэтых «цялят» сёння ноччу ў бандыты падалося? Га? (*Паўза*.) Маўчыш?

Стараста (*вінавата*). Не паспеў праверыць, пан капітан.

Капітан Фультке (*з іроніяй*). «Праверыць» і толькі? А што ты зрабіў, каб палажыць канец (*Паказвае на закладзеную пад рэйку «міну»*) вось гэтаму? Спіш ноччу?.. А ў цябе з-пад носу гэтыя «цяляты» цэлымі сем'ямі ў лес уцякаюць! Што ты зрабіў, я пытаюся?

Стараста. Спісачкі даю вам?.. Даю... І заложнікаў, і каго ў Германію...

Капітан Фультке. «Заложнікаў»...

Стараста. Іх трэба прыціснуць. Нідзе не дзенуцца...

Капітан Фультке. І ты нідзе не дзенешся. Прыціснем і цябе! Усё зробіш!

Стараста. Раблю, пан капітан, усё, стараюся... Ды толькі што я магу зрабіць? Самі бачыце, выганіш раніцаю людзей на гравейку, прабарануюць яе ўздоўж і ўпоперак, дзе, здаецца, там той міне быць, а як пойдуць машыны ці матацыклы, дык і ўзрываюцца. Усё адно як з неба гэтыя міны падаюць. Адкуль яны бяруцца, дык ліха іх ведае...

Капітан Фультке. Днём бандыты дарогі мініруюць! Днём! Я падыходу на ногі ўсіх: гестапа, паліцыя, свой гарнізон! Бандыцкія гнёзды знішчу назаўсёды! Мне б нітачку знайсці... І я хутка яе знайду. (*З іроніяй*.) Толькі, пан Казяўкін, не пры дапамозе такіх шкурнікаў, якія раць схавацца ў кусты. У мяне ёсць надзейныя людзі. Яны варыліся ў нашым саку (*паказвае жэстам рукі*), там у Берліне. Іх бацькоў у Расіі білі, адабралі ў іх уласную зямлю, заводы, фабрыкі. Гэтым людзям ёсць за што з балышавікамі асабістыя рахункі зводзіць.

Капітан Фультке раптоўна змаўкае і пачынае ўглядацца ўздоўж чыгункі. Чуваць, пад'ехала дрызіна, і голас яфрэйтара Фрыца: «Злазы!» Праз некаторы час паказваецца дзед Пракоп, якога пад дулам аўтамата вядзе Фрыц.

Фрыц (*загадвае Пракопу*). Хальт! Хальт!

Пракоп спакойна прадаўжае ісці.

Стараста (*да Пракопа*). Стой!

Пракоп спыняецца і з агідай глядзіць на Казяўкіна.

Стараста (лісліва). Добрай раніцы, Пракопе!

Пракоп не адказвае.

Стараста (да капітана Фульке). Гэта мой сусед. Я яму растлумачу, што трэба... (Да Пракопа. Паказвае на «міну», прысыпаную пад рэйкай.) Ты, Пракопе, глядзі, каля яе (паказвае жэстамі) аспярожненька ручкамі вось так, так пясочак разграбі, а затым яе, як гарбузік, і выцягнеш з-пад рэйкі... Ну, не мне цябе вучыць... Сам разбіраешся. Даўней на флоте нездарма мінёрам быў. Цару служыў...

Пракоп (перапыняе). Не па таго, каго трэба, ты, Казяўкін, паслаў. Стараста (занепакоена). Ціха, Пракопе, ціха. Усё ад бога. Ён мілуе, ён і карае. Што нам на раду прызначана, таго не мінуць.

Пракоп. А мне не назначана свае рукі запэцкаць. Семдзесят пяты на гэтым свеце дажываю, і яны чыстыя... (Паказваючы на немцаў, а затым на «міну».) Цалуюш ім пад хвост, пан Казяўкін, пацалуй і цяпер.

Капітан Фульке (не разумеючы, аб чым ідзе гутарка. Да Казяўкіна). У чым затрымка?

Стараста (баязліва). Ён згодзен, згодзен! Толькі баіцца крышачку... (Настаўляе на Пракопа рэвальвер і пачынае адступіць назад. Да Фрыцы і капітана Фульке.) Адыходзьце, адыходзьце, ён зробіць... Я яму растлумачыў... Ён сам ведае...

Пракоп (з агідай да Казяўкіна). Прадаў сваю душу сатане, а цяпер за цэла баішся...

Капітан Фульке (пагражаючы пісталетам). Рус, арбайт!

Фрыц (заяскайшы замком аўтамата). Шнэль!

Стараста. Пракопе, калі хочаш жыць, дык давай, а то з табой доўга цацкацца не будуць.

Усе адыходзяць і хаваюцца за насыпам дарогі, адкуль і чуваць іх пагрозы Пракопу.

Пракоп (нерухома стаіць на месцы. Спакойна). Пан афіцэр, я ж казаў: не таго знайшлі, хто вам патрэбен.

Капітан Фульке (сурова). Прыступай!

Пракоп (цвёрда). Не буду!

Капітан Фульке (з пагрозай). Што за адказ? Мы прымусім!

Пракоп. Я салдат. Абараняць сваё ацэства ад усялякіх знешніх ворагаў я прысягаў двойчы: першы раз — цару, а другі — рэвалюцыі і Леніну.

Стараста. Гм! Святы знайшоўся! Цару прысягаў, а потым цара самога скінуў.

Пракоп. У сваім доме мы самі парадак наводзім. А чужы не сунь свой нос...

Капітан Фульке. Маўчаць! Зробіш! Калі да трох не возьмешся, — страляю! (Лічыць з невялікімі паўзамі, накіраваўшы на Пракопа пісталет.) Айн... цвай... драй! (Над галавою Пракопа страляе, але той стаіць нерухома і смела глядзіць у вочы нямецкаму афіцэру.)

Капітан Фульке (у здзіўленні). Вас іст дас? (Выскаквае з-за насыпу і падбегвае да Пракопа.) Ты нават і не падумаў схіліцца?

Пракоп. А мне няма чаго кланяцца перад вамі, пан афіцэр. Чалавек воўку не служыць...

Капітан Фульке (пагражаючы пісталетам). Маўчаць! Бальшавік! (Да салдата.) Яфрэйтар! (Паказваючы на Пракопа.) Расстраляць!

Фрыц (падбегвае да Пракопа і дулам аўтамата штурхае яго да краю насыпу). Шнэль, ком шнэль!

Пракоп у глыбокім задуменні стаіць на краі насыпу. Фрыц, накіраваўшы аўтамат на Пракопа, чакае загаду капітана.

Стараста (са страхам пачынае ўпрошваць Пракопа, баючыся, каб цяпер яго самога не заставілі размініраваць). Міленькі, родненькі, ты што гэта надумаў?.. (Да капітана Фульке.) Пане капітан, пачакайце, ён...

Пракоп (нібы знайшоўшы выхад. Да афіцэра). Стойце!

Капітан Фульке (здзіўлена). Вас іст дас?

Стараста (радасна). Ён згодзен, згодзен...

Капітан Фульке (да старасты). Маўчаць! (Да Пракопа.) Што?

Пракоп. Не хачу паміраць... ад вайшай кулі. Не я, дык другі знойдзецца, размініруе, а мне ўсёадно...

Капітан Фульке (глядзіць на гадзіннік). Даю тры мініуты — і ўсё!

Пракоп (у знак згоды ківае галавою). Добра... Я саслужу службу... апошнюю...

Капітан Фульке (да старасты і Фрыцы). Цурык!

Усе адыходзяць назад і зноў хаваюцца за насыпам дарогі, накіраваўшы на Пракопа зброю.

Пракоп (наварочваецца спіною да фашыстаў і садзіцца на рэйку ля таго месца, дзе падкладзена «міна». Цяжка ўздыхнуўшы, паглядзеў наўкола: на неба, на лес, удалячынь, а затым на «міну».) Вось дзе, Пракопе, канец тваёй дарожцы. А яна была табе пад старасць на гэтай зямельцы лёгкая і светлая! (З болам у сэрцы.) Сыночкі мае! Яўген... Косця... (Паўза.) І навошта вайна?.. (Раішча.) Вось за гэта трэба давіць, біць праклятых фашыстаў... (На момант заплюшчвае вочы і націскае рукою на «міну». Пасля некаторай паўзы расплюшчвае вочы і глядзіць у здзіўленні наўкола.) Жывы?! (Разглядае «міну», абмацвае яе з усіх бакоў.) Малайцы, хлопцы, малайцы!

Капітан Фульке. Варушыся хутчэй! Што там?

Пракоп (да афіцэра). Адну хвіліначку! (Задумаўшыся, сам сабе.) Вось яно што так трымае той важны пасажырскі цягнік на станцыі... (Пачынае прысыпаць «міну» пяском.) Яны гэтую штуку і пальцам не зачэпаць... (Заканчыўшы, устае. Спакойна.) Пан афіцэр, паверце мне, старому рускаму мінёру: гэта марская міна па клічцы «каверзніца». Яе, як паставіш, дык размініраваць ужо нельга. Варта толькі дакрануцца, як твайго і духу не застанецца.

Стараста (спалохана). Ён абманвае вас, пан капітан!

Пракоп. Не верыце? (Паказвае на «міну».) Можца праверыць, калі ласка! А мне... лепш ад кулі, чым... (Разрывае кашулю, падстаўляючы грудзі.) Я вас не баюся! Страляйце, гады! Я сваё пражыў. Шкада, што я не малады цяпер, каб вас, гадаў, давіць...

Раздаецца некалькі залпаў.

Пракоп (стараецца ўтрымацца на нагах). Гады!.. (Апускаецца на шпалы.)

Да Пракопа падбгаюць капітан, стараста і салдат.

Пракоп (*сabraйшы астатнія сілы, узнімаецца на локці. У вочы фашыстам, гнейна*). Гады!..

Капітан Фультке са страхам падаецца назад і страляе некалькі разоў у Пракопа. Пракоп падае мёртвым.

Капітан Фультке (*гледзіць са страхам на мёртвага Пракопа. Пасля паўзы*). Усё! (*Да Фрыца, паказваючы на цела Пракопа*.) Вэк!

Фрыц сцягвае Пракопа пад адхон дарогі. Капітан Фультке, заклаўшы рукі з пісталетам за спіну, ядавітым позіркам упіраецца ў вочы Казяўкіна і пачынае наступач на яго. Казяўкін са страхам гледзіць у вочы афіцэра, быццам хоча прасіць літасці.

Капітан Фультке. Халт!

Стараста прыпыняецца.

Капітан Фультке (*паказваючы на рэвальвер Казяўкіна*). Здаць! На захаванне... часова...

Стараста (*разгублена*). Што? Што? Злітуйцеся! Злітуйцеся! Я вам з вёскі прыганю людзей... Яны...

Капітан Фультке (*хапае Казяўкіна за руку і абяззбройвае*). Маўчаць! Нам дарагая кожная хвіліна!

Стараста перад афіцэрам калочыцца ад страху.

Капітан Фультке (*адзначае па гадзінніку час*). Драй мінутэн! Не зробіш (*паказвае на цела Пракопа*) — і табе капут! (*Да салдата*.) Фрыц, цурык!

Афіцэр і салдат зноў адыходзяць і кладуцца за насып дарогі, накіраваўшы зброю на Казяўкіна.

Стараста (*настолькі ахоплены страхам, што спачатку не можа сказаць слова, а затым крычыць не сваім голасам*). Злі... злі... злітуйцеся!

Афіцэр папярэджвае Казяўкіна стрэлам з пісталета.

Стараста (*са страху прыціскаецца да зямлі*). Ох! Ой-ой! Ёй-ёй! Капітан Фультке. Застаецца дзве хвіліны!

Стараста быў палаўся да «міны», але яму, відаць, здалася, што яна зашпелала, і ён з крыкам кідаецца да абочыны дарогі. Афіцэр стрэлам з пісталета зноў папярэджвае Казяўкіна. Той непрыкметна цягнецца да каменя, якім пасля кідае ў «міну». Усе прыціскаюцца да зямлі і чакаюць узрыву. Праходзіць хвіліна-другая, а затым з-за насыпу дарогі паказваецца афіцэр. Ён у вялікім гневе падбгае да Казяўкіна.

Капітан Фультке (*затрымаўшы позірк на «міне», падыходзіць бліжэй да яе. Разглядае. Здымае. Умяціна... З месца скранулася... Вас іст дас? (Спрабуе асцярожна стукаць пазногцем па «міне».) Гм! Пустая... Дзіўна... (Пачынае памаленьку разгараць пясок вакол «міны»)*).

Стараста яшчэ больш прыціскае галаву да зямлі. Афіцэр выцягвае з-пад рэйкі алюмініевы чарпак без ручкі. Падбгае салдат. Усе стаюць у здзіўленні, пераглядаюцца, а потым іх наступова разбірае смех.

Капітан Фультке (*раптоўна абрывае рогат. Да Фрыца*). Даць зялёную ракету!

Фрыц выконвае загад афіцэра.

Стараста (*задаволены, усхопліваецца на ногі. Да афіцэра, ліліва*). Гэта я яе каменчыкам, пан капітан... Каб не я, дык яшчэ б...

Капітан Фультке (*перапыняе, гнейна і з агідай*). Шкура! (*Паказвае ўмяціну на чарпаку*.) Ты разумеш, сабака, што ты мог натварыць, каб гэта была міна? А-а? (*У прыступе гневу наступае на Казяўкіна*.) Падлюга! Твае тры хвіліны скончыліся! (*Накіроўвае на Казяўкіна пісталет*.)

Стараста (*кідаецца ў ногі афіцэру і хоча цалаваць боты, скавычучы, як сабака*). Пан гаў-гаў-гаўпман!.. Злітуйцеся!..

Капітан Фультке б'е Казяўкіна нагою і ўслед яму пасылае кулю. Казяўкін, зачынуўшы не сваім голасам, коціцца мёртвы з дарогі.

Капітан Фультке (*кладзе пісталет у кабуру і выцірае з твару пот, нібы пасля цяжкай працы. Падыходзіць да краю насыпу, доўга з таямнічай загадкай гледзіць на мёртвага Пракопа*). Цела старога прывезці ў вёску... (*Спаханіўшыся*.) Пачакай, яфрэйтар, прапусцім эшалон, тады...

Фрыц (*перапытваючы ў здзіўленні*). Старога?

Капітан Фультке. Так, старога. Мне хочацца ведаць: ці ён быў п'яны, ці проста чалавек, які страціў розум... ці, нарэшце, такі вялікі герой...

Фрыц (*прыкладае вуха да рэйкі, прыслухоўваецца*). Пан капітан, рэйкі гудуць, эшалон ідзе...

У гэты час з-за куста з аўтаматам наўзгатоўку паказваецца Васілёк. Ён, відаць, пачуўшы страляніну, бег сюды з усіх сіл.

Васілёк (*з трывогай аглядае кусты. Прыціскае*). Тата!.. Тата!.. Міша!.. (*Прыпыніўшыся, прыслухоўваецца і прабіраецца бліжэй да дарогі. Убачыўшы на чыгуны немцаў, падаецца назад. Заўважыўшы на траве кроплі крыві, прыпыняецца*.) Тата!.. (*Хапаецца за аўтамат і хоча кінуцца да дарогі, каб адкрыць па фашыстах агонь. Спаханіўшыся, раптоўна застыае на месцы*.) А данясенне?.. (*Дастае з-за пазухі ліст, які перадаў яму бацька, чытае*.) «Даруйце, дарагія сябры, і бывайце... Мы не маглі інакш... Такое склалася становішча...» (*Паўтарае*.) «Бывайце...» «Такое склалася становішча...» Што гэта значыць?

З кустоў супрацьлегла боку дарогі паказваецца Хвасецкі.

Хвасецкі (*убачыўшы фашыстаў, прыпыняецца ля насыпу дарогі. Задаволены*). Пан капітан Фультке!..

Капітан Фультке (*уздрыгнўшы ад нечаканасці. Пазнаўшы Хвасецкага, радасна кідаецца яму насустрач*). А-а! Партизан Барыск! Нарэшце! А мы...

Хвасецкі (*падае руку капітану Фультке. Перапыняючы*). ...думалі, што паручнік Хвасецкі даўно загінуў. О! Не! Яго бацькі тут у семнацатым загінулі, а іх сын не прападзе!..

Капітан Фультке (*занепакоена*). Ну, дзе яны? Разведаў?

Хвасецкі. Падмай свой гарнізон! Я павяду!

Капітан Фультке (*перапыняючы*). Што?.. Мы на брыгаду?

Хвасецкі. Партизанскую брыгаду не ўдалося выявіць. Разаб'ем цяпер дыверсійную групу. Яна тут кіламетрах у пяці. Трэба слянацца.

Гэта людзі, якія на адным месцы доўга не сядзяць. Я бег, быў у вас на кватэры... Сказалі, што тут... Хутчэй!

Капітан Фульке. Айн мамэнт! Прапусцім цягнік...

Хвасцецкі (*заўважаюшы, як яфрэйтар Фрыц засыпае варонку пад рэйкай. Здзіўлена*). Што гэта?

Капітан Фульке. Бандыты міну паставілі...

Хвасцецкі (*здзіўлена*). Не можа быць... (*Дастае з кішэні ўзрывацель і паказвае*). Паручнік Хвасцецкі папярэдзіў узрыў... Іх было трое...

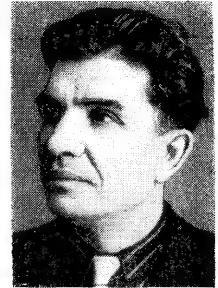
Капітан Фульке (*убачыўшы ўзрывацель, усміхнуўся*). Удасца аперацыя — мы вам dadзім крыж. Вы заслужылі...

Хвасцецкі. І вы таксама...

У тым баку, адкуль павінен быў з'явіцца цягнік, раздаецца магутны выбух. Чутно крушэнне эшалона.

Васілёк (*крычыць*). Та-а-а-та!!! (*Голас яго зліваецца з шумам і грукатам вагонаў, якія ідуць пад адхон. Васілёк хапаецца за аўтамат і кідаецца да дарогі, адкуль адкрывае агонь па нямецкаму яфрэйтару, афіцэру і Хвасцецкаму, якія разгублена стаялі на чыгунцы. Яны падаюць мёртвымі. Праз хвіліну-другую ўсё заціхае. Васілёк вяртаецца назад. Відаць, яго душыць някучы боль, яму хочацца заплакаць. Але, падняўшы вышэй галаву, ён глядзіць перад сабою смела, адкрыта і, сціскаючы моцна аўтамат, ідзе ў глыб лесу.*)

Заслона.

Дзмітры Кавалёў нарадзіўся ў 1915 годзе ў Ветцы на Гомельшчыне ў сям'і кавалаў.
Працаваў маладобойцам у суднарамонтных майстэрнях, вучыўся ў вучэрнім рабфаку ў Гомелі, пасля на-стаўнічаў.
У гады Айчынай вайны служыў у Паўночным флоце ў злучэнні падводных лодак.
Цяпер пераехаў у Маскву і працуе ў выдавецтве «Молодая гвардия».
Выйшлі з друку кнігі Кавалёва «Далёкія берагі», «Стихи», «Мы не расстанемся», «Рябиновые ночи», «Тишина» і іншыя.
Дзмітры Кавалёў — член Саюза пісьмennisкаў ВССР.

Дзмітры КАВАЛЁЎ

СЫНЫ

Мае сыны...
Як дзіўна: я ж сябе —
Яшчэ зусім нядаўна! — гэтакім помню...
У цішыні, з маленства мне знаёмай,
Раўкі-маршчыны гладжу на ілбе.
За шырмай — ходзікаў самотны стук.
У вокнах — шэлест маладога лісця...
Мы так хацелі вырасці калісьці!
І што з таго,
Што шлях складаў вярсту?
Здавалася: так ясна ўсё і проста.
Але жыццё не разгадаць да дна.
Нас хлапчукамі згрэбла ўсіх вайна,
Шынелі выдала нам не па росту.
Мы боль сароміліся паказаць,
Храбрыліся
І галавой не ніклі.
Мы гаварылі:
— Нам не прывыкаць...
Як быццам мы і сапраўды прывыклі.
Так,
У абмін юнацтва,
Не парой,
Спазналі сталасць мы.
Нам скроні ўкрыла...
Што скроні?
Вось сыны перада мной:

Румянец яркі,
 Ручкі, нібы крылы...
 О, птушаняты, колькі вас такіх!
 Адных, як я, галубяць вас бацькі —
 І вы ўсміхнуліся спрасонку міла;
 Другіх —
 Вайна сіротамі зрабіла.
 Яшчэ у вокнах цёмна.
 Толькі дзесьці
 За паркам
 Цэхі свецяцца агнём...
 Растуць ва ўсіх нас дзеці з кожным днём.
 Прачнуся —
 Думаю да дня аб дзехах.
 Не забывай:
 Яшчэ увесць цяжар
 На плечы гнуткія іх легчы можа.
 Ад шкодных думак
 Іх засцерагай
 І ад спакус
 Прывязнасці варожай.
 Не забывай:
 І іх юнацтва дні,
 Магчыма, ўжо хто загубіць намерыў...
 Перадсвітанай гэтай цішыні,
 Скажаць па-праўдзе, я не дужа веру.

* * *

Вайна не па расказах нам знаёма.
 Уласную зямлю мы бралі з бою.
 У нас не знойдзеш вулкі,
 нават дома,
 Дзе б не было ўдавы
 або героя.
 Не меней, чым калосся
 ў буйным жыце,
 Дзяцей у нас, дзяўчат
 ды хлопцаў рослых.
 Каму ж, калі не нам,
 жадаць, скажыце,
 Гаючай цішы
 у далінах росных?
 Сады вяновыя
 дурманяць хмелем,

І каласуюць
 у бязмежжы ўсходы.
 Хто, хто, а мы
 ўсім сэрцам разумеем,
 Як ім патрэбна
 добрая пагода!
 Пераклаў з рускай мовы
 Ніл ГІЛЕВІЧ.

Навум Кіслік нарадзіўся ў 1925 годзе ў Маскве ў сям'і рабочага. Пасля жыў і вучыўся ў Віцебску.
 У гады Вялікай Айчыннай вайны служыў у Савецкай Арміі, удзельнічаў у баях.
 У 1950 годзе скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна. Некаторы час настаўнічаў, пасля працаваў у рэдакцыі газеты «Літаратура і мастацтва».
 У 1956 годзе ў Дзяржаўным выдавецтве ВССР выйшаў з друку яго першы зборнік вершаў «Разговор с друзьями».
 Навум Кіслік — член Саюза пісьмennisкаў ВССР.

Навум КІСЛІК

Я НА ТАКОЙ ЗЯМЛІ ЖЫВУ

Было —
 нябёсы ў бляклых хмарах
 і неабжытая зямля,
 у змрок
 нацэлены літарык
 ды крок
 начнога патруля
 ды карабель
 з імжы асенняй
 глядзіць пагрозна ў цішыню...
 І вось —
 апошняе імгненне.

Грымязь ствалы:

«Дарогу дню!»

Ляціць з палацавых плафонаў
пыл, што наслойваўся спрадвек...
І вось

гаспадаром законным
у свет
ступае

чалавек.

Пайшоў

на штурм з ахрыплым крыкам,
штыком працяўшы змрок густы...

Як медныя,

ў барвовых бліках —
сківаіц няголеных куты.

Пабіла ржа —

ў акопным брудзе —
шынель з казённага сукна...

Яшчэ балюча

паліць грудзі

гнеў,

назапасены здаўна.

На золку першай перамогі,
відаць, не думаў ён зусім,
якія цяжкія дарогі
ляжаць уперадзе прад ім,
якія радасці і слава...

Ён знаў,

што ў роднай старане
зямлёй валодаць

мае права,

а дармаед ніколі,
не!

Ён будзе спаць —

нераспануты,
перабівацца на пайках;
і ля кастроў сушыць абутак,
і ўлегцы

падавацца ў шлях.

І лес валіць

на раздарожжы,
і ставіць светлае жыллё,
і сеяць збожжа,

сеяць збожжа,
і карчаваць да тла быллё.

І паміраць,

свінцом працяты,

на берагах

вялікіх рэк,

каб толькі жыў

да шчасця ўзяты
навек

раскуты

чалавек.

Яму

я абавязан гэтым,
што я не ў сне, а наяву
не проста так —

жыхар планеты,

а на такой

зямлі

жыву.

ПАЎДНЁВЫ ПЕЙЗАЖ

аша

то паўзе на вяршыню,
то крута пятляе між гор,
і поцягам цягне машыну
самлелы ад спёкі матор.

Праходзім ускраем абрыва,
пад намі — наўскос хмызнякі,
пясчанік,

спластаваны крыва,
і ветлівы рокат марскі.

А ўверсе —

святочны парадак,
разявіш, здзіўшыся, рот:
стаяць акуратным парадам
расліны культурных парод.

Стаяць кіпарысы ў маўчанні,
навыцяжку вецце і ствол,
як быццам бы ты
надзвычайны
заморскай дзяржавы пасол.

Скамандаваць хочацца:

«Вольна!

Спыніце парзд паказны!
Раўняйцеся па беластвольных
бярозах

з лясной старань.

Ды вось,

не шкадуючы сілы, —

я шчыра вітаць яго рад,—
упарта і дружна па схілах
карабкаецца вінаград.

Такі малады
і заўзяты,
ніколі не знае нуды.
Няхай пазайздросцяць сабрату
любяя другія плады.

То ён жа
для радасці нашай
наліўся праменным святлом,
і кроў яго поўнаю чашай
шуміць над святочным сталом.

Здараецца,
п'юць яшчэ з гора—
яго хіба ў гэтым віна?
Я веру,
што скончыцца скоро
і горкая доля віна.

Вільнула шаша неслухмяна —
вось-вось паляцім са скалы.
А зверху,
з-пад воблакаў цымяных,
глядзяць раўнадушна арлы.
Крыніцы,
як вочы,
слязяцца
на спаленым сонцам грудзе,
і ў вечнай,
размеранай працы
нястомнае мора гудзе.

Каменні варочае мора,
шліфуе

патокам вады.
Дымяць
навакольных горы,
у іх—
перакур,
як заўжды.

Пераклалі з рускай мовы
П. МАКАЛЬ і А. ВОЛЬСКІ.

Іван Бурсаў нарадзіўся ў 1927 годзе ў Клімавічах на Магілёўшчыне ў сям'і служачага.
З 1945 па 1956 год працаваў грузчыкам, счэпчыкам і слесарам на Чалыбінскім металургічным і Мінскім трактарным заводах. Завочна скончыў сярэднюю школу і цяпер займаецца ў Літаратурным інстытуце імя А. М. Горкага.
Вершы Бурсава публікаваліся ў цэнтральным і рэспубліканскім друку.

Іван БУРСАЎ

СТАРЫ РАБОЧЫ

далонямі ў парэзах
Сутулы чалавек.
Нямала ён жалеза
Перакаваў за век.

Спачыну старасць просіць.
І хоць не згодзен ён,
Яму дамоў прыносіць
Палучку паштальён.

Такая звычка змалку—
Гудок зарвецца ў сон,
Ён, чыркнўшы запалку,
Бярэ камбінезон.

Ды ўспомніць—
цяжка стане:
Не тыя ўжо гады.
Яму, у гэткім стане,
Спяшыць няма куды.

І зробіцца няёмка
І непрыемна так,
Нібыта ён пакоўку
Пусціў знячэўку ў брак.

Пераклаў з рускай мовы
І. КАЛЕСНІК.

МАЛЕНСТВА

Маё маленьства,
дзе твой след глухі?
Заплюшчыў вочы ледзь
парой начною,
І сняцца мне далёкія шляхі,
За дваццаць вёсен змеранія мною.
Мне ўсё чуваць даўно заціхлы гом,
І зноў туды па згубленаму следу,
Дзе бегала маленьства за Дняпром,
Па бальшаку ухабістаму еду.
Але дарма шукаю на зямлі
Слядоў, што не маглі тут захавацца...
Бясмертнікам

акопы параслі
Паміж маім маленьствам і юнацтвам.

Пераклалі з рускай мовы
П. МАКАЛЬ і А. ВОЛЬСКІ.

Браніслаў Спрыначан нарадзіўся ў 1928 годзе ў Нова-міргарадскім раёне на Украіне ў сям'і служачага. Скончыў Кіравградскі машынабудавальны тэхнікум.
Працаваў майстрам на Гомсельмашы. Першыя вершы былі надрукаваны ў заводскай шматтыражцы.
Цяпер вучыцца на завочным аддзяленні Літаратурнага інстытута імя А. М. Горкага.
У 1957 годзе ў Дзяржаўным выдавецтве БССР выйшаў першы зборнік яго вершаў «Над кручамі Сожа».
Браніслаў Спрыначан — член Саюза пісьмennisкаў БССР.

Браніслаў СПРЫНАЧАН

ВЫТОКІ

Ёсць рэкі буйныя, славуць рэкі
У маёй Беларусі, старонцы лясной,
Калісьці варогі ў далёкія грэкі
У чоўнах па іх праплывалі вясной.

Асілкі-дубы каля стром вырасталі,
Лісты ападалі ў крутыя віры,
Як быццам удалеч гады адляталі,
Адвечную кнігу гарталі вятры.

Глядзелі дубровы — маўклівыя сведкі —
На шведаў, што ўвосень ля вёскі Лясной
Ішлі на Палтаву, тапталі палеткі,
Ды гібель знайшлі
У Сажы пад вадой.

Таму і да славы Палтавы наvekі
Далучана слава палескай ракі.
Усюды вядомы вялікія рэкі,
Не тое, што ў лесе густым ручайкі.

Хоць імя не мае,
Празрысты і звонкі,
Ён сокі зямныя па кроплі сабраў,
І раптам прабіўся ля гонкай сасонкі,
І неба адбіўшы, пабег паміж траў.

Ён голасам свежым, адценнем, нахілам
Да іншых зусім не падобны, а ўсё ж —
Па лесе — употай, адкрыта — са схілу
З усімі навечна ўплятаецца ў Сож.

Пяюць шматгалоса струмені жывыя,
І хвалі на золку ў зіхценні агнёў.
Усе тонкія гукі і фарбы лясныя
Рака ўвабрала з вадой ручаёў.

Ля шэрага камяня, пад гронкай каліны —
Усюды звіняць ручайкі на бягу.
Ні Сожа, ні нават дзяпроўскае плыні
Без тых ручайкоў уявіць не магу.

Пераклалі з рускай мовы
П. МАКАЛЬ і А. ВОЛЬСКІ.

НОВЫ ЛЁС

А д кахецінскага аула
Да украінскага сям'я
Прайшла цыганка Марыула
І сына ў табар прывяла.

Хоць сын не лішні, ды з палёнак
Яму заткнулі рот ражком.

І галапузы цыганёнак
Здаваўся бронзавым бажком.

Ён на кані лятаў, не мыўся,
Спаў у бур'яне па вясне,
Скакаў за хлеб, як цыганы ўсе,
На жываце і на спіне.

Умеў мяняць і красці коней,
Захоўваць звычай свой сівы...
Так і трымаў хлапца ў палоне
Цыганскі табар качавы.

Яго жыццё ў туманых далях...
Было карцёжнаю гульнёй...
І ліўні рускія хвасталі
Хлапчыну пугаю сваёй.

Але пракляўшы гэта, потым
Рашыў ён справу мець і дом...
Бадзягай у стаптанных ботах
Прышоў юнак у наш заўком.

...Гудзе запраўленая печка,
Трапеча водбліск на шчаках,
Лапата лёгкая няспешна
Гуляе ў жылістых руках...

Рашыў з мінулым ён расстацца...
Ён і на ўчастку гаспадар,
І хлопец першы ў рускіх танцах,
І лепшы ў цэху качагар.

І крочачы на змену рана,
Пад родным дахам з сінявы
Ён напявае ўсхвалявана:
«Бывай, мой табар качавы!»

Пераклаў з рускай мовы
М. АУРАМЧЫК.

Давід СІМАНОВІЧ

Давід Сімановіч нарадзіўся ў 1932 годзе ў Нароўлі.
У 1955 годзе скончыў філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна. Цяпер настаўнічае па Віцебшчыне.
Вершы Сімановіча друкаваліся ў часопісах «Новый мир», «Советская Отчизна», у зборніку «Вершы 1955 года», у газеце «Знамя юности».

ДОМ НА ДАРОЗЕ БЯССМЕРЦЯ

Адна са школ Бухарэста носіць імя
Зоі Касмадзям'янскай.

іх воблакі таюць
Задумныя,
Па-над намі плывуць,
Як гады.
Цераз стэпы
І вуліцы шумныя
Ветрам іх
Занясло і сюды.

І прайшоўшы дарогу
Няблізкую
Ад Пятрышчава, —
Вёрст не злічыць! —
Над братэрскай
Зямлёю румынскаю
Сталі
У небе яны —
Адпачыць.
Прыпыніліся
Па-над школаю,
І застылі, маўклівыя, тут,
Дзе пад музыку
Горна вясёлага ,

Адаюць
піянеры
салют.

Ля партрэта,
Бы сцяга высокага,
У цішы
Заміраюць на міг.
А з яго,
Як сястра чарнавокая,
Узіраецца
Зоя на іх.

Хай яна ў гэты кут
Не залётвала марамі, —
Маладое жыццё
Пражыла не дарма!
Будуць воблакі плыць над зямлёю
Штандарамі,
Бо канца
У дарогі Бяссмерця
Няма.

ВЯСНОВАЯ КАЗКА

 Маларом,
Які творыць дзівосы,
Дзень вясновы ішоў па свеце,
Узнямаючы пад нябёсы
Маладое шумлівае вецце.

Распраўляючы лісцік кожны,
Ён,
Захоплены працай натхнёнай,
Фарбаваў іх усё асцярожна,
Пакуль стала зямля зялёнай.

І яна — ва ўборы святочным —
Нас зіхценнем сваім сляпіла.
Толькі неба было яшчэ змрочным:
Яркіх фарбаў яму нехапіла.

І, каб бачылі людзі вясёлку,
Што піла сёння чыстыя росы,
Памазок абмакнуў ён у Волгу
І нанёс яе на нябёсы.

Паглядзеў на прастор неабдымны,
На сузор'е агнёў будаўнічых

І, туман разганяючы дымны,
Рукі вымыў у водах крынічных.

А пасля, — усё тое, што славіў, —
Раптам ён асвятліў паасобку.
І на самым усходзе паставіў
Ясным сонцам вялізную кропку.

Пераклаў з рускай мовы
С. ГАЎРУСЕЎ.

Мікола ГАНЧАРОЎ

Мікола Ганчароў нарадзіўся ў 1935 годзе ў вёсцы Заполле на Віцебшчыне.
Скончыў Віцебскае мастацкае вучылішча. Цяпер вучыцца ў Маскоўскім поліграфічным інстытуце.
Вершы яго друкаваліся ў «Комсомольской правде», «Советской России», «Красной звезде», «Пионерской правде», «Юности», «Крестьянке», «Советской Белоруссии», «Знамени юности», «Зорьке».

МАЁЙ БЕЛАРУСІ

Яабышоў
Твае лясы, узгоркі,
Свой лёс
З тваім з'яднаў у барацьбе.
У позірку маім
І нават у гаворцы
Знаходзяць нешта
Блізкае табе.
Прымі ж маю ты песню,
Песню сына,
Хачу быць кропляю
Ў рацэ твай.
Хоць я цябе,
Твае лясы, раўніны,
Па-руску слаўлю
Песняю сваёй.

БАЦЬКАВА ШАПКА

З алаплены
Сляды асколкаў,
Кроў выцвіла
Даўно на ёй.
Яна ўсё тая ж,
Як з іголкай,
Вісіць
Над тумбачкай маёй.

Матуля — ў несучешным горы...
А зорка чырванню гарыць,
Нібыта
Сонейка над борам
Узышло,
Каб хату асвятліць.

Змагаўся
Бацька ў шапцы гэтай.
Цяпер
Я берагу яе.
Калі ж яна
На мне адзета,
Усе кажуць:
Бацька мой жыве.

Пераклад з рускай мовы
Хв. ЖЫЧКА.

Мікола Аўсееў нарадзіўся ў 1932 годзе ў пасёлку Чырвона-Маскоўскім Касцюковіцкага раёна Магілёўскай вобласці.

У 1953 годзе скончыў Самацэвіцкую сярэднюю школу. Адрозна ж пайшоў на газетную работу. У 1956 годзе паступіў на завочнае аддзяленне журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна, дзе займаецца і цяпер. Працуе М. Аўсееў у круглянскай раённай газеце.

Друкавацца малады прызнік пачаў у 1958 годзе.

Мікола Аўсееў

НЮРА

Апавяданне

Мал. У. Міхайлоўскага.

1

А нездарма кажуць, што Сёмка, сын коняха Рыгора, употай кахае гарэзніцу Нюру. З вечарыні ён заўсёды ідзе ўслед за ёй, але ніхто яшчэ не бачыў іх разам. Ціхі, сарамлівы, Сёмка, напэўна, ніяк не адважыцца падыходзіць і ўзяць дзяўчыну пад руку — занадта ж яна бойкая. І трэба было яму захавацца ў Нюру! Не пара яна Сёмку: у Слабодцы Нюра — першая ў танцах і ў рабоце. А Сёмка толькі да працы здатны. Таму, відаць, і жартуюць з яго ўсе, і Нюра — таксама.

Але часам яе адносіны да Сёмкі мяняліся. Яна раптам пераставала жартаваць і часта сур'ёзна размаўляла з хлопцам. Тады Нюру цяжка было пазнаць, яна адразу мянялася: нейкая думка непакінула дзяўчыну, а якая — цяжка было здагадацца.

— Дзяўчаткі, Сёмка — добры хлопец, — адказвала яна на жарты сябровак.

... Была нядзеля... Канец мая. Дзяўчаты і хлопцы з вёскі сабраліся на ўскраі сенажаці пад старымі дубамі. Праводзілі вясну. Граў гармонік, спявалі песні.

Хораша, прыгожа ў лужках! Нюра ўсхопліваецца з месца і бяжыць да раўчука акунуць вянok, каб ён не вянуў. Сёмка заўважае, што яна пабегла адна, адлучаецца і ідзе за ёю. Але вось ён спыніўся і, каб яго

не заўважылі, стаў за шырокі арэхавы куст; з другога берага да раўчэка, у тым месцы, дзе была зараз Нюра, падыходзіла група хлопцаў з Букаўца. Аднаго з іх Сёмка бачыў упершыню. Прыгожы, рослы, бялявы, ён ішоў наперадзе і нешта весела расказаў сваім таварышам. Заўважыўшы Нюру, ён неяк бойка, без асаблівай сарамлівасці, прывітаўся, а потым, разбегшыся, скокнуў праз раўчэч. Падмыты веснавой паводкай, бераг абваліўся, і хлопец ледзь не плюхнуўся ў ваду, каб яго за руку не падхапіла Нюра. Яна і сама не магла пасля растлумачыць сабе, як гэта здарылася. Заўважыўшы, што хлопец можа апынуцца ў вадзе, хутка працягнула яму руку і памагла выкарабкацца на бераг.

— Дзякую,— прагаварыў ён і адразу ж спытаў: — Як мне клікаць вас, ратавальніца?..

— Нюра.

— А я — Грышка...

І, павярнуўшыся да таварышаў, падаў каманду:

— Скакайце!

— Лаві і нас, Нюра!.. — закрычалі тыя.

Нюра пагардліва павяла галавой і хуценька пабегла да дзяўчат. Сёмка не вытрымаў і, зрабіўшы выгляд, што трапіў сюды незнарок, ступіў з-за арэшніку насустрач дзяўчыне. Тая ўскінула на яго здзіўлены позірк, усміхнулася:

— Сёмка? — і не сказаўшы больш ні слова, пайшла да сябровак.

Вярталіся ў вёску пад вечар. Двое букаўцаў — Грышка і музыкант — пайшлі праводзіць слабадскіх дзяўчат. Сёмка адразу насіярожыўся. Рэўнасць закралася ў яго сэрца. Ён намерыўся падысці да Нюры, але ў гэты ж момант побач з дзяўчынай апынуўся Грышка. Вось ён паспрабаваў узяць яе пад руку, але Нюра вырвалася і схавалася між дзяўчат, што ішлі ўперадзе. Ці не ад гэтага ў Сёмкі павеселела на сэрцы...

Вечарам ён, памогшы бацьку выгнаць на папас коней, завярнуў адтуль напракці ў канец вуліцы, дзе жыла Нюра. Можа, яна ўжо сядзіць з сяброўкай каля хаты? А можа... з Грышкам? І сэрца хлопца заняла. Ён успомніў усё, што было сёння. Вітаючыся з ім, Грышка знарок (моў, глядзі, які я дужы!) да болю сціснуў Сёмкаву руку. А калі сталі закурваць, то дастаў з кішэні срэбраны партабак і закурыў не як звычайныя курцы, а скамячыў у гармонік муштук папяросы і, заціснуўшы яе губамі ў край рота, задраў галаву. Не, не можа быць, каб гэты задавака заставаўся яшчэ ў Слабодцы. Нюра, мусіць, адразу разгадала яго. Усцешаны гэтымі разважаннямі, Сёмка з хваляваннем набліжаўся да знаёмага кветніка. Сёння ён наважыў прызнацца Нюры, што хахае яе. Вось ужо відаць у цемні белая сукенка — Нюрына, вядома. Але што гэта? Здалося Сёмку, ці сапраўды хто там? Побач з дзяўчынай варушыцца нечая постаць.

— Ого, а вы — занадта смелы, — пачуўся раптам Нюрын голас.

Сёмка прыпыніўся пад вярбой і заўважыў, як Нюра зняла з свайго пляча Грышкаву руку і ўстала. Грышка пачаў супакойваць дзяўчыну:

— Даруйце, Нюра... Я не ведаў, што магу гэтым пакрыўдзіць вас...

Ён, відаць, хацеў затрымаць Нюру, але яна паспешліва развіталася і знікла за брамкай. На вуліцы зрабілася ціха-ціха. Сёмку здавалася, што ён чуе, як б'ецца ў грудзях яго сэрца, перапоўненае пацудам злосці і рэўнасці. Хацелася тут жа падысці да Грышкі і сказаць, каб

ён не хадзіў больш сюды. Але навошта выдаваць сябе? Пойдуць пасля плёткі па вёсцы.

Прыхінуўшыся да вярбы, Сёмка бачыў, як Грышка адшоўся ад дома, закурыў і, падаўшыся ў другі канец вуліцы, свіснуў тры разы. Праз некалькі хвілін там паказалася нечая постаць. Грышка чакаў. Постаць хутка наблізілася, і Сёмка пазнаў букаўскага музыканта.

— Ну, як?.. — ціха запытаўся той.

— Не прыручаная яшчэ, брыкаецца, — плюнуў Грышка на дарогу. — Нічога, не такіх бачыў.

У Сёмкі задрыжалі рукі.

Ён з усяе моцы сціснуў кулак і хацеў выйсці, каб даць

аплявуху гэтаму фанабэрыстаму нахабніку. Але ці варта падымаць шум? Не, ён лепш аб усім раскажа Нюры.

2

Сёмка хваляваўся: ужо некалькі разоў Грышка прыходзіў у Слабодку, праводзіў за вечарынак Нюру, а ён усё ніяк не ўлучыў моманту, каб падысці да яе і расказаць пра ўсё, што чуў у той вечар. А што, калі Нюра не паверыць? Падумае яшчэ, што ён з рэўнасці нагаворвае на Грышку.

Аднойчы яны гулялі ў клубе. На двары ішоў дождж, і з Букаўцоў ніхто не прышоў у той вечар у Слабодку. Не было на вечарыны і Грышкі. А таму, ідучы дамоў, хлопцы жартам падштурхнулі Сёмку:

— Ідзі... Сёння яна адна...

І якое ж было здзіўленне хлопцаў, калі яны ўбачылі, як Сёмка, нічога не адказаўшы на іх жарты, падышоў да Нюры і пакрочыў поруч з ёй.

Дзяўчына ў той момант устрапянулася, хацела адбегчыся, але злосны голас Сёмкі нібы прыкаваў яе да месца.

— Грышка — падлюга! — з абурэннем выпаліў ён.

— Гэта чаму ж? — абарвала яго Нюра.

— Ён гаварыў... — і Сёмка, заікаючыся, расказаў усё, што чуў сам.

— Эх ты!.. А я думала, што ты не такі, як ён...

Яна крута павярнулася і шпарка пайшла ад Сёмкі, а той, разгублены, застаўся на месцы.

— Ну, вось. Я так і думаў, — прамовіў ён ціха сам сабе.

Пасля гэтага Нюра пазыгала сустрэч. Сёмка пакутаваў, але не пераставаў спадзявацца, што рана ці позна, а дзяўчына разгадае Грышку, зразумее сваю памылку. Толькі каб гэта здарылася хутчэй.

У наступную нядзелю моладзь зноў сабралася ў клубе на вечар.

рынку. Музыка перш-на-перш зайграў польку, і імкліва закружыліся пары. І якраз у гэты момант у клуб уваліліся букаўцы. Наперадзе няроўна ступаў Грышка. Карычневы касцюм на ім быў расшпілены. Гальштук матляўся на шыі.

Дзяўчаты адразу зашапталіся: «Глядзіце, Грышка п'яны прышоў...» Толькі хлопцы быццам не заўважалі гэтага. Яны яшчэ больш заўзята прытупвалі абцасамі. Але дабром танец не скончыўся. Грышка наблізіўся да музыканта і загадаў яму іграць «барыню».

— Пачакай, кончу агульны, потым табе сыграю,— весела адказаў музыкант.

— А я табе кажу: іграй «барыню»!

Той перастаў іграць, спакойна паставіў гармонік на лаву і звярнуўся да Грышкі:

— Ты чаго?..

— А ну, іграй, табе кажуць!— штурхануў Грышка гарманіста ў плячо. Смуглявы твар хлопца ў момант наліўся густой чырванню.

А Грышка, азіраючыся па баках, крычаў:

— Я пакажу, як нагаворваць на мяне!.. Дзе той, што казаў...

Вакол яго сабраліся букаўцы. Усе рослыя, дужыя, быццам на падбор. Таму некаторыя слабадскія хлопцы палічылі за лепшае пакінуць клуб. Але большасць моладзі стоўпілася вакол музыкі. Падышоў і Сёмка. Здагадаўшыся, што Грышка выглядае яго, ён рашуча выйшаў яму насустрач.

— Ага, здаецца, вось гэты! — хрыпеў Грышка.

Аднак амаль распачатая ўжо бойка была спынена нечакана для ўсіх. Пачуўшы, што Грышка лезе біцца да Сёмкі, Нюра падскочыла, схавала Грышку за руку якраз у той момант, калі ён размахнуўся, і ўдарыла яго па шчацэ. Пошчак аплявухі разнёсся па ўсёй хаце. Грышка адразу абмяк і некаторы момант стаяў, як аслупянелы. А Нюра, акінуўшы яго постаць зняважлівым позіркам, раптам павярнулася да гарманіста, і смелыя, гарэзлівыя іскаркі бліснулі ў яе цёмнашэрых вачах:

— Музыкант, іграй «барыню»!

Гарманіст нібы разгадаў намер дзяўчыны, узяў гармонік і адразу зайграў бадзёра, імкліва. Усе здзіўлена глядзелі на Нюру. А яна крута павярнулася да Грышкі і прытупнула нагой:

— Танцуй!

Грышка, разгублены, пачаў адступаць да дзвярэй.

— Танцуй!— наступала дзяўчына на Грышку.

Той, лыпаючы спалохана вачыма, спаткнуўся і вываліўся ў калідор. Там яго падхапілі пад рукі букаўцы і пацягнулі на вуліцу. А ўслед ім чуліся насмешлівыя галасы слабадской моладзі.

— Танцор! — пагардліва прагаварыла Нюра, адварнуўшыся ад дзвярэй.

Сярод хлопцаў яна заўважыла Сёмку. Смуглявы, чарнабровы, ён стаяў на тым самым месцы, дзе толькі што адбылася сутычка. Пачуццё віны перад Сёмкам працягло сэрца дзяўчыны. Доўга не раздумваючы, яна падышла да хлопца і ціха прагаварыла:

— Даруй мне, Сёмка... За ўсё даруй.

Ён ускінуў на дзяўчыну позірк і ўважліва паглядзеў ёй у вочы. Не праўду гаворыць Нюра, праўду.

...Да раніцы гулялі слабодцы тую вечарынку.

Зміцер ШАСТАК

ПАТУРБАВАЛА ПЕСНЯ

Апавяданне

Мал. А. Бурачэўскага.

— Вось так трэба працаваць,— сказаў солтыс Бруцкі, вярнуўшыся дамоў.— Нябось, падціснулі хвасты, галубочкі... Я навяду парадак. І без паліцыі прышчамлю языкі ўсім. Сёння ні аднаго падазронага з вёскі не выпущу. Будуць ведаць, з кім маюць справу.

— Памажы, божа,— перахрысцілася жонка.— Мо' ў войты выб'ешся...

— Ну, гэта не твая справа. Вячэраць давай.

Красавіцкі вечар па-веснавому заглядваў у вокны і клікаў выйсці на двор, падыхаць цёплым і мяккім паветрам. Солтыс некалькі разоў прайшоўся па хаце. Ён нават адзін-на-адзін трымаўся фанабэрыста і строга: нездарма ж ён — сіла ў вёсцы.

Жонка была рада за яго. Нарэшце ж і іх не міне шчасце... Будуць, будуць яе зваць лані Бруцкай.

Толькі сын Чэсь быў абыякавым да бацькавых спраў. Апроч свайго сабака Дзіка, яго нічога не цікавіла. Ён нават пазбягаў сустрэч з бацькам, каб той, божа барані, не прымусіў што-небудзь зрабіць. Таму і ў гэты вечар, як толькі пачуў бацькаў голас, Чэсь непрыкметна шмыгнуў за дзверы.

Вячэра стаяла на ста-
ле, Бруцкі задаволен па-
ціраў рукі. Раптам нешта
шкранула па дзвярах,
забрахаў сабака і паўз
акно прамільгнула нечая
постаць. Солтыс выска-
чыў з хаты — нікога.
Толькі на дзвярах мат-
ляўся напалавіну пры-
клеены ліст паперы. Пры-
нікшы да яго, Бруцкі па-
чаў чытаць. У вачах ска-
калі вялізныя чырвоныя
літары: «Няхай жыве
1-е Мая!»

— Што?.. Лістоўка?..
зашыпеў солтыс і са зло-
сцю рвануў ліст паперы.
Потым кінуўся ў хату і з
парога закрычаў:

— Чэ-э-сік!

Хата маўчала.

— Пся крэў, зноў збег, валацуга!

Пастаяўшы з хвіліну ў задуменні, Бруцкі ткнуў сабе пальцам у лоб
і пабег да хлява. Хуценька адвязаў сабаку і, прывёўшы да дзвярэй,
злосна загадаў:

— Бяры след, Дзік!

Дзік заскуголіў ля ног гаспадара і, нарэшце, абнюхаўшы парог, па-
веў солтыса на гароды. Бруцкі ледзь паспяваў за сабакам, спатыкаўся,
але бег, злосна мармычучы:

— Я вам наклею, я вам наклею, крамольнікі!.. У пастарунак усіх!

Але тут сабака пабег на двор да адзінокай удавы Ганны.

— Дык вось, дзе вы прытулак знайшлі?! Усіх адразу і накрыйем,—
абрадаваўся Бруцкі і моцна пастукаў у дзверы.

— Хто там? — пачуўся спалоханы жаночы голас.

— Адчыніць!

Бразнула засаўка, і сабака з солтысам уваліліся ў хату.

— Ні з месца! — грывнуў Бруцкі і раптам аслупянеў: ля печы на
ложку сядзеў яго сын Чэсь.

— Што?.. Ты сюды? Марш дамоў!

Назад ішлі моўчкі. Уперадзе Дзік, за ім солтыс, а ззаду плёўся
Чэсь і думаў: «Вось, увесь вечар сапсаваў...»

Сцямнела. Апусцела вуліца, толькі пад старым дубам яшчэ гама-
ніла моладзь. Чуліся жарты, смех.

— Чаго выскаляецеся? Спаць пара,— кінуў солтыс, праходзячы ка-
ля хлопцаў: неяк моташна было яму слухаць цяпер вяселую гамонку.

Вярнуўшыся дахаты, солтыс, не распранаючыся, лёг на ложак і так
праспаў да ранку. Разбудзіла яго бадзёрая песня.

— Цьфу ты, сніцца ўсякае... — прамармытаў Бруцкі і павярнуўся на
другі бок.

Але песня чулася ўсё мацней і мацней. І вось ля самай хаты загучалі
словы:

«Паўстань, пракляццем катаваны»...

Солтыс усахпіўся з ложка, працёр вочы і зірнуў у акно. Што гэта?
Па вуліцы крочыла вялізная калона; наперадзе калыхаўся чырвоны
сцяг.

Сон адразу прапаў.

— Э-эх!.. Паназбірвалася басоты... І хаця б хто людскі, а то параб-
кі... Пачакай жа, я вас усіх на паперку... І куды трэба падам...

Бруцкі палез у кішэню, але замест алоўка выцягнуў згорнутую на-
палам адову.

— Што за трасца? І як яны маглі ўхітрыцца?

А калона цвёрда, упэўнена крочыла па вёсцы. Мацнела і рвалася
ў вышыню песня. Ранішняя сонца падымалася над хатамі і кідала на
зямлю ясныя і мяккія промні.

Уладзімір Колтун нарадзіўся ў 1939 годзе ў вёсцы Куляшоўка Смалявіцкага раёна Мінскай вобласці ў сям'і калгасніка.

Закончыўшы Пятровіцкую сярэднюю школу, працаваў у калгасе.

У 1958 годзе паступіў у Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт імя У. І. Леніна на аддзяленне беларускай мовы і літаратуры філалагічнага факультэта.

«Аднойчы восенню» — першае апавяданне аўтара.

Уладзімір КОЛТУН

АДНОЙЧЫ ВОСЕННЮ

Апавяданне

Мал. Г. Варэйкі.

Алесь памятае, як гэта ўсё здарылася... Ён — учотчык паляводчай брыгады, абрадаваўся, калі пачуў, што ў калгас прыежджаюць студэнты. На долю Алесьа выпала турбота знайсці ім кватэры. Знаёміліся. Алесь па чарзе паціскаў усім рукі: то мяккую чыю-небудзь, пясчотную, то, часам, шурпатую, мазолістую, якая не так даўно, мабыць, трымалася за вілы ці рыдлёўку...

Апошняя знаёмілася тоненькая дзяўчына, яна смела працягнула яму сваю руку і з нейкай гарэзлівасцю выгукнула:

— Вера Паўлаўна!..

Алесь на хвіліну затрымаў на ёй свой позірк, усміхнуўся. Прыгледзеўся, пэўна, проста так, бо нельга было сказаць, што яна чымсьці асаблівым вызначалася сярод сваіх сябровак. Звычайная дзяўчына, бадай, дзяўчынка, у штапельнай сукенцы; на зграбных ножках — простыя туфелькі. Твар амаль непрыгожы, але ветлівы і прывабны; каштанавыя валасы густымі кудзеркамі спадалі на ўпарты лоб. Толькі вочы, карыя і вялікія, свяціліся, чаравалі.

Алесь крочыў з дзяўчынай па дзірване вясковай вуліцы наперадзе ўсіх.

Вера пытала ў яго бесперастанку:

— А вечарынкi ў вас бываюць? Аж два разы на тыдзень?! Вось слаўна! — шчабятала яна, не хаваючы сваёй радасці.

Ён ахвотна адказваў на пытанні, жартаваў нават. І ў яго з'явілася думка: накіраваць Веру ў самую лепшую хату ў вёсцы, да ўдавы Аўгіні. Хата ў яе прасторная, і жыве жанчына не блага. Але Вера без сваіх дзвюх сябровак не згаджалася ісці да Аўгіні. Ды ўсё ўладзілася. Аўгіня неяк адразу ўпадабала дзяўчат і прыняла іх усіх на кватэру.

... Вяртаўся Алесь дадому позна. У яго галаве блыталіся розныя думкі. Праз колькі часу ён злавіў сябе на тым, што думае пра Веру.

«Чаго б гэта? На сяле ў нас многа такіх дзяўчат, — пераконваў ён сябе. — А мо' таму, што яшчэ ні разу не быў закаханы?»

Восенню бываюць дні, калі туман ахутвае ўсё наваколле так, што нават удзень машыны не імцаца, як звычайна, а неяк сунуцца, асцярожна, прытарможваючы.

Толькі к поўдню туман знікае, рассеяваецца, але не ўсоды, не адразу. То там, то сям у лагчынах ён яшчэ папасваецца доўга і ляніва. Але выплывае сонца, і відаць, як ззяюць, пераліваюцца ад расы на траве танюсенькія, ледзь прыкметныя павуцінкі.

Сёння Алесь усхапіўся яшчэ на досвітку. Наспех паснедаўшы, ён заспяшаўся на брыгадны двор.

Там ужо гаманілі калгаснікі, яны акружылі хлопца-возчыка і кпілі з яго, як той будзе вазіць бульбу, калі скрыня ледзьве ліпіць. Хтосьці раіў замазаць шчыліны глінай, а нехта масціўся затыкаць дзіркі шынялём. Алесь параіў хлопцу падрамантаваць скрыню ля кузні, пакуль ёсць час, бо сёння работа закіпіць не на жарт.

Калі Алесь прыехаў на поле, студэнты былі ўжо там і сустрэлі яго гаманлівым натоўпам, як старога знаёмага.

Убачыўшы Алесьа, Вера прывіталася і, усміхнуўшыся, пажартавала з хлопца:

— Заспаў, Алесь. Муціць, усё нашы дзяўчаты сніліся?

Ранішнія асенняе поле абудзіў вясёлы смех. Алесь неяк сумеўся, паспешліва махнуў рукою:

— Давайце лепш займайце барозны...

І студэнты, бразгаючы вебрамі, рассыпаліся па полі.

«... Так... Здаецца, усё»,— уздыхнуў з палёгкай Алесь і дзеля прыліку глянуў раз-другі: ці чыста выбіраюць.

І тут жа яго апанаваў другі клопат.

Яшчэ ўчора яго спаткаў на вуліцы сакратар камсамольскай арганізацыі і папрасіў выпусціць заўтра нечарговую насценгазету. (Алесь быў рэдактарам.) Няхай пачытаюць госці.

Каб гэта было ў выхадны дзень, дык сабраў бы Алесь усіх сваіх членаў рэдкалегіі і прыдумалі б што-небудзь цікавае. А так... Не пабяжыш жа ў суседнія брыгады збіраць іх, не кінеш усё без нагляду. А ўзяцца аднаму — дык жа ён маляваць не ўмее...

Пакуль Алесь разважаў, першая скрыня была поўная бульбы. Падыйшла Вера. Кошык у яе быў цяжкі, і яна ледзь падняла яго на скрыню. Алесь міжволі падумаў: «Трэ» было б памагчы... Кошык жа не лёгкі, а я...»

Непрыкметна для сябе ён думаў пра Веру, сачыў за ёю. Добрая яна, вясёлая, рупная...

У другі раз дзяўчына, быццам жартам, быццам усур'ёз, гукнула Алесю:

— Можа памог бы...

Алесь моўчкі падхапіў кошык, незнарок дакрануўся да Верынай рукі і зачырванеўся. А потым доўга стаяў і думаў, і ў яго думках яе жарт набываў іншы сэнс: «Ты харошы хлопец, Алесь, памажы мне, калі ласка...»

— Вось работнічак!.. На хаду спіць...— вывеў яго з задумлення Верын голас.

Зноў жарт! Ды які з'едлівы! Хлопцы рагочуць,— ім што! — а Алесю... Яму раптам здалася, што дзяўчына толькі і цікуе за ім, каб высмеяць.

Дадому ішлі разам.

— Мо' пакрыўдзіўся на мяне? Чаго ўнурыўся?

Алесь паспяшаў аднекнуцца: не, яго турбуе газета. Няма мастака, а выпусціць яе трэба было б, і неадкладна.

Вера здзівілася:

— Дык ты з-за гэтага! Падумаеш, бяда якая!.. Я ж крыху малюю... Дамовіліся сустрэцца вечарам. Яна папрасіла Алесь зайсці па яе.

Яшчэ завідна Алесь узяў ключ ад канцылярыі і чакаў вечара.

Цямнела, калі ён зайшоў у хату цёткі Аўгіні. Ubачыўшы Алесь, Вера хутка сабралася, і яны вышлі з хаты. Услед ім панеслася нейкае, мусіць, добрае пажаданне сябровак Веры. Алесь не пачуў, што яны сказалі, а Вера, чырванеючы, буркнула:

— От сарокі...

У канторы было цёмна, і Алесь запаліў свечку.

Вера была, як заўсёды. Вочы яе гарэзна ўспыхвалі, калі яна бралася за аловак і, нахіліўшыся над сталом, выводзіла літары і звярталася да Алесь, каб спытаць, добра атрымоўваецца ў яе ці не.

Яму хацелася нахіліцца над сталом побач з ёю, прытуліцца плячом да яе пляча. Вера... Яна самая прыгожая...

...Алесь праводзіў Веру дадому. Ішлі не спяшаючыся. У цемені цяжка ўгадвалася дарога.

Алесь не адважваўся ўзяць дзяўчыну пад руку. Але яна даверліва тулілася да яго пляча, калі даводзілася абыходзіць лужыны.

Ішлі моўчкі. Потым зноў разгаварыліся. Вера расказвала пра інстытут, студэнтаў, вучобу, пра ўсё тое, аб чым даўно марыў Алесь.

І ён неяк нясмела запытаўся:

— Ведаеце, пра што я думаю, Вера?

Вера прыцішыла крокі.

— Не, Алесь.

— Мне так хочацца ў ваш інстытут... І я абавязкова паступлю.

Алесь не адчуў як радасна ўздрыгнула дзяўчына; не адчуў, што сам ён згубіў сцэжку. Нейкая радасць падхапіла раптам хлопца. Ён нечакана спыніўся і моцна ціснуў Веру за плечы...

Асенняя ноч абівала з таполяў лісце, і яно ціха падала долу.

Мілан ЯРЫШ

СЫН СВАЁЙ РАДЗІМЫ

Пятнаццаць год назад у Маскве быў падпісаны Савецка-Чэхаславацкі дагавор аб дружбе, узаемнай дапамозе і пасляваенным супрацоўніцтве — дагавор, сцэнтаваны адзінай воляй абодвух народаў, змагаваны крывёю іх лепшых сыноў, якія загінулі ў святой барацьбе в фашызмам. «У грозныя дні вайны, — пісаў тады народны паэт Беларусі Якуб Колас, — славянскія народы, супраць якіх у першую чаргу накіравана гітлераўская агрэсія, як ніколі, павінны быць згуртаваны адзінствам агульнага імкнення — сакрушыць лютага ворага... Разам са сваімі рускімі братамі ўкраінскі і беларускі народ, а з нядаўніх пор і чэшскія воіны змагаюцца на савецка-германскім фронце. Нікому не ўдасца расколка і разбурыць адзінства славян...»

Прароцкімі сталі словы нашага вялікага паэта. Адстаяўшы сваю свабоду і незалежнасць, лопчых дзяцей ідуць нашы народы ў першых шэрагах барацьбітоў за мір, за шчасце людзей усяго свету. І з кожным днём мацнее наша дружба.

Мы друкуем апавяданне вядомага чэшскага пісьмніка, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Мілана Ярыша, у творчасці якога знайшла сваё яркае адлюстраванне тэма дружбы чэхаславацкага і савецкіх народаў.

Мал. Б. Льдокава.

Гэта было ў маі 1945 года. Па ўсіх дарогах Усходняй Чэхіі ўцякалі ад Савецкай Арміі ахопленыя панічным страхам гітлераўцы. Усюды іх шлях азначаўся забойствамі, грабжамі, пажарамі.

У адной вёсачцы на галоўнай шашы ад Чэшска-Мараўскага ўзвышша дарогу фашыстам перагарадзіла жменька людзей. У іх было пяць вінтовак і адзін фаустпатрон. Гэтую зброю яны здабылі з нямецкай аўтамашы-

ны, якая ў мінулую ноч на павароце шашы паляцела пад адхон.

Двое чалавек з вінтоўкамі і фаустпатронам, якія занялі пазіцыю каля павароту з разбітай машынай, мелі заданне пашкодзіць першыя танк, які паявіцца на шашы, і загарадзіць дарогу іншым. Астатнія,

узброеныя трыма вінтоўкамі, абаснаваліся ў самым блізім да шашы будынку — старой, падобнай на склеп цаглянай кузні.

Стаяў суботні поўдзень. Паветра было напоена пахам бэзу ў квецені і каштанаў. Белыя пялёсткі кветак насіліся па ветры. Шаша пусцела аж да самага павароту, дзе ляжала перавернутая машына, а далей гублялася сярод парослых лесам узгоркаў.

Раптам з алышэўніку з-за павароту шашы выбег, размахваючы шапкай, хлопчык год дванаццаці. Што моцы ён імчаўся да вёскі, і можна было пачуць, як на бягу ён нешта крычаў людзям у драўлянай будцы-вартоўні. Праз хвіліну ён дабег да кузні, ускочыў у скляпеністыя дзверы і выкрыкнуў:

— Ідуць! Ідуць ужо! Я сам бачыў іх каля лесу!

— Добра, таварыш, — сказаў яму высокі, жылісты каваль. — Ты нібы наш галаўны дзор. А цяпер бяжы ў вёску і хавайся. Чый ты?

Хлопчык усміхнуўся і паціснуў плячыма.

Потым ужо ніхто не звяртаў на яго ўвагі, усе позірккі скіраваліся да шэрай брукаванай гранітам шашы. Дзесьці там, за паваротам, бразгалі гусеніцы варожых танкаў. Іх яшчэ не было відаць, але яны былі ўжо недзе тут, набліжаліся.

Раптам паўдзённую цішыню прарэзалі адна за другой кулямётныя чэргі. Усе, хто быў у кузні, паглядзелі на кавалю. Ён паківаў галавой.

— Яны, напэўна, заўважылі перакуленую машыну і пачалі страляць. Тым, у будцы, будзе туга.

Пачулася новая чарга стрэлаў, і з драўлянай будкі, хістаючыся, выйшаў чалавек з фаустпатронам на плячы. Ён зрабіў крок, яшчэ адзін, і раптам усе ўбачылі, як на бруку вакол яго пырснуў пыл і абломкі граніту. Гук стрэлаў данёсся да кузні пазней.

Чалавек з фаустпатронам пахіснуўся, павольна споўз на абочыну і нерухома застыў.

— Так, — вымавіў хтосьці. — Вашак... У яго яшчэ не было дзяцей.

— А наш фаустпатрон застаўся там! — азваўся другі голас. — Вінтоўкамі мы не спынім іх.

Усе замоўклі.

— Я дабягу туды, — прамовіў нарэшце нехта ціхім голасам.

— І не думай, — забурчэў каваль. — Ты што, не бачыш? На дарогу зараз ніхто не ўзыйдзе!

Кожны думаў аб тым, што супраць танкаў з вінтоўкай не ткнуцца, і ніхто не заўважаў, што хлопчык у блакітнай клятчатай рубашцы, які хвіліну назад абвясціў пра набліжэнне непрыяцеля, стаіць тут жа, у куце кузні, і прыслухоўваецца да кожнага слова.

— З гэтым фаустам мы яшчэ маглі б іх затрымаць, — сказаў каваль, — а цяпер — не ведаю.

Яшчэ з хвіліну ўсе памаўчалі. І там, за паваротам, было ціха.

І тут між мужчын стралой пранёсся хлопчык, і ўсе заўважылі толькі, як мільгаюць яго босыя ногі. Хлопчык бег туды, дзе на дарозе ляжаў забіты Вашак з фаустпатронам. Ён бег па адхону каля шашы. Вось пераскочыў масток і зноў схавалася за абочынай.

— Стой, малы, куды ты?! — крыкнуў каваль. — Варніся, чужы?! —

Але хлопчык не слухаўся. Ён бег, падскокваючы, увесь час прыглядаючыся наперад, нібы хацеў упэўніцца, што фаустпатрон — кароткая рукаятка з пукатай грушай на канцы — усё яшчэ ляжыць на сваім месцы. Вось ён дабег да павароткі і прылёг за насыпам шашы. Зброя,

якая была здольна разбіць варожы танк, ляжала на тым баку. Хлопчык хацеў ужо ўсхапіцца і перабегчы пераз дарогу, як паласа куль перарэзала шашу па ўсёй яе шырыні. Кулі распырсквалі асколкі граніту і адляталі з шалёным, ненавісным выцём.

— Вярніся, хлопча! — крычаў каваль.

Адзін з тых, хто быў у кузні, выбег за хлопчыкам. Але хлопчык не бачыў яго. Ён не заўважаў і танкавай вежы, якая паблісквала з альшэўніку за паваротам шашы, ён бачыў толькі тую вялікую грушу, якую трэба было прынесьці абаронцам кузні. Ён узняўся і ў некалькі скачкоў перасек дарогу. Прыгнуўшыся, ён пацягнуў за трубку — яна не паддалася. Рука забітага не хацела адпуская зброю.

— Пусці, прашу цябе, адпусці! — усклікнуў хлопчык і тузануў да сябе трубку. Пальцы мёртвага расшчапіліся, нібы ён зразумеў, што зброю бярэ свой. І тады хлопчык схавіў фаустпатрон у абдымкі і пабег на шашу. Яшчэ некалькі крокаў — і ён будзе за абочынай дарогі.

— Хутчэй, сыноч! — крычаў яму той, хто бег ад кузні.

І ў гэты момант новая паласа куль пырснула па граніту, перарэзала цела хлопчыка, і ён мякка асеў на ўскрай шашы, не выпускаючы з рук

зброі. Зноў стала ціха, так ціха, што змоўкла нават песня жаваранка і гудзенне пчалы, якая ляцела на сваю працу і раптам прыпынілася, нібы пытаючыся ў здзіўленні: «Людзі, што ж вы зрабілі? Як вы маглі такое зрабіць?»

Праз хвіліну гэтую цішыню разарваў ураган гарматных стрэлаў. Савецкія танкі, што гналі гітлераўцаў, выкарысталі затрымку, абышлі іх бакавой дарогай і знянацку ўдарылі па ворагу за паваротам шашы. Бой быў кароткі. Неўзабаве першы савецкі танк імчаўся да вёскі. Людзі, якія былі ў кузні, выбеглі яму насустрач, махаючы вінтоўкамі і шашкамі.

Там, дзе над целаю хлопчыка схіліўся той, хто бег за ім, прыпыніўся савецкі танк, і з вежы саскочыў афіцэр. Ён апусціўся на калені над хлопчыкам, падняў яго на руках і пайшоў наперадзе танка да вёскі. Мужчыны з кузні з непакрытымі галавамі моўчкі суправаджалі афіцэра. Каля кузні шэсце спынілася.

— Чый гэта сын? — спытаў афіцэр, кладучы хлопчыка на пярэдняе крыло танка.

Ніхто не ведаў. Пэўна, раницай хлопчык уцёк ад гітлераўцаў — фашысты ўвозілі з сабой дзяцей.

Людзі расказалі афіцэру, як загінуў хлопчык. І тады афіцэр зняў скураны шлем, адшпіліў ад гімнасцёркі адну са сваіх узнагарод і прыкалоў яе на клятчастую рубашку хлопчыка.

Адзін з танкістаў падышоў з чырвоным сцягам і пільна паглядзеў на афіцэра. Той акінуў позіркам людзей, якія сабраліся тым часам з усёй вёскі, узяў з рук адной дзяўчыны чырвона-белы сцяг з блакітным клінам і накрыў ім хлопчыка.

— Ён быў сынам сваёй Радзімы, — сказаў афіцэр, — і перш за ўсё яму належыць яе ўшанаванне.

Потым ён узяў сцяг з рук танкіста.

— А цяпер нашым, савецкім сцягам, бо хлопчык быў братам савецкіх герояў.

Афіцэр схіліў галаву і дрыжачым голасам прамовіў:

— Эх, сыноч, кароткае было ў цябе жыццё, але слаўную ты выбраў сабе смерць!

Ён зрабіў крок наперад, і шэсце з тымі, хто загінуў каля драўлянай вартоўні, рушыла да вёскі. Наперадзе, пад сцягамі, якія пераможна прайшлі паў-Еўропы, ехаў у свой апошні шлях невядомы хлопчык-герой.

Пераклад з чэшскай мовы

А. МАЖЭЙКА.

Нямецкая пісьменніца Берта Ласк нарадзілася ў 1878 годзе. Ужо ў дваццатых гадах Берта Ласк становіцца вядомай. Яна цікавіцца палітыкай і ў час першай сусветнай імперыялістычнай вайны піша антываенныя вершы. У 1923 годзе Берта Ласк становіцца членам камуністычнай партыі Германіі. Палітычныя погляды пісьменніцы адлюстроўваюцца ў яе творах і драмах, напісаных у 1925—1927 гадах. Гэтыя драмы былі забаронены.

Пасля пазездкі ў Савецкі Саюз у 1932 годзе пісьменніца выдае сваю кніжку аб савецкай вёсцы — «Калектыўная вёска і саўгас». Пасля захопу ўлады Гітлерам Берта Ласк была арыштавана, але праз некаторы час ёй удалося эміграваць у Савецкі Саюз. Тут, на другой сваёй радзіме, яна пражыла 20 год, большасцю ў Маскве. Яна многа піла ў газетах і працуе над раманам «Цішыня і бура», першыя дзве часткі якога выходзяць у свет пасля звароту аўтара на радзіму ўвосень 1953 года. Раман «Цішыня і бура», а пасля зборнік апавяданняў пад загалоўкам «Ота і Эльза» робяць Берту Ласк на радзіме шырока вядомай і любімай пісьменніцай.

Цяпер Берта Ласк працуе над апавяданнем «Ванда і яе дзеці», урывак з якога надрукаваны ў часопісе «Новая нямецкая літаратура».

Берта ЛАСК

ОТА І ЭЛЬЗА

АПАВЯДАННЕ З ЖЫЦЦЯ І БАРАЦЬБЫ
ПРАЦОУНАЙ НЯМЕЦКАЙ МОЛАДЗІ

У парку

Ужо трэці раз праходзіў паліцэйскі паўз лаўку пад разгалістым клёнам, на якой сядзеў хлопец год дваццаці. Каго ён чакае? Чаго ён тут бадзяецца, гэты хлапчына? Выгляд які ў яго... Вядома, беспрацоўны. Пры гэтых думках позірк паліцэйскага крыху памякчэў, і, здавалася, ён спачувае хлопцу. Ці ж яго ўласны сын з таго часу, як скончыў школу, усё яшчэ не беспрацоўны? Бяда ды і толькі!..

Паліцэйскі збочыў з цяністай дарожкі. Сюды спяшалася тоненькая светлавокая дзяўчына. Хлопец падняўся. Ягоны твар ажывіўся, але вочы засталіся сур'ёзнымі. Цяжкімі крокамі адышоў паліцэйскі. Што яму да гэтага.

Яны абодва селі на лаўку.

— Што новага, Эльза? Бачу па табе — нічога добрага.

Ён паклаў руку на плечы дзяўчыне.

— Яны больш не будуць плаціць мне. Я павінна ісці ў вёску і працаваць у сялян.

— Яшчэ і гэта!.. — прагаварыў юнак, прыхінаючы рукою дзяўчыну. Ад гэтай цёплай рукі ў Эльзы крыху паспакайнела на сэрцы. Але што скажа далей Ота? А ён нічога і не сказаў. Тады пачала Эльза.

— Ота, ведаеш, мне ўсю ноч мора снілася.

— Не, не ведаю.

— Ведаеш, водмель на Паўночным моры, і твой дзед, і рыбацкі човен.

— Ах, ты гэта сніла?.. І цюлені, што грэюцца на сонцы, вылезшы на пясок, табе таксама не давалі спакою? — Ён усміхнуўся.

— Так, і цюлені... І ты ідзеш з дзедом у мора лавіць рыбу, а я ладжу сеткі, і вы прывозіце мно-ога рыбы. А сонца якое...

Яна змоўкла і чакала, што Ота скажа яшчэ што-небудзь. Аднак ён прамаўчаў.

— Ота, хто мы тут? Беспрацоўныя, якіх пазбаўляюць дапамогі. Працаваць на гаспадарцы, кажуць, яшчэ цяжэй, чым на біржы. Але педзем! Дзед жа цябе запрашаў.

— Дзед вельмі бедны. З рыбацтва не шмат будзем мець. І, наогул, рыбацкі мне, кваліфікаванаму слесару і рабочаму прадпрыемства, не па сэрцы!

— Які ты рабочы прадпрыемства! Нікога не возьмуць на работу без працоўнай кніжкі, а яе можна атрымаць толькі пасля адбыцця працоўнай павіннасці.

Яны памаўчалі.

— Так, добра было б, Эльза, — загаварыў потым Ота, — змагацца з морам і штормам, зарабляючы сабе на хлеб, і не хадзіць больш на біржу. Добра было б. І там мы маглі б пажаніцца, Эльза. Гэта нічога, што мы яшчэ маладыя, але мы сур'ёзныя...

— Так, мы разважаем сур'ёзна, — кінула Эльза галавою.

Яны зірнулі адзін аднаму ў вочы, і ім здалося, нібы яны праз яснае акенца зазірнулі адзін аднаму ў душу і абрадаваліся гэтаму.

Ота заклаў рукі за патыліцу. Яго вочы глядзелі кудысьці ўдалачынь.

— Там, на старой радзіме, дзе жылі мае продкі — простыя, вольныя людзі, якія не цяпелі ніякага прыгнечання, чыстае паветра, — неяк засмучана пачаў Ота. — Там нават цюлені, што ляжаць на пяску і нагадваюць сабою тоўстых бюргераў, больш чалавечныя за фашыстаў.

— Так, Ота, паветра там чыстае і там мы можам быць разам. Там няма гэтых бандыцкіх шаек, вечных спрэчак і барацьбы, як тут. Там можна жыць.

— Няма, як тут, барацьбы, кажаш? Але я ніколі ад яе не хаваўся. А цяпер наўцёкі?

— Ты ж заўсёды быў наперадзе, пакуль цябе не выгналі з прадпрыемства з-за патыткі. Стрымай сябе крыху.

— Стрымліваць сябе і ўцякаць да дзеда цяпер, калі зямля гарыць пад нагамі?

— Гэта не ўпёкі, Ота. Але ведай, што яны тут цябе не пакінуць, а пашлюць у рабочы лагер.

— І там, у рабочым лагеры, барацьба будзе прадаўжацца. Там таксама павінен быць свой чалавек.

— Яны цябе прыкончаць у лагеры, а праца ў вёсцы мяне прыкончыць. А мы яшчэ такія маладыя, Ота...

Эльза прыглушыла рыданне, якое нечакана было вырвалася ў яе, але Ота бачыў, як уздрыгвалі яе вузкія, амаль дзіцячыя плечы, і думаў аб той цяжкай працы, якую неўзабаве без усялякага спачування ўзвалі на іх.

— Не плач, Эльза! Ты храбрая дзяўчына! Ты маеш рацыю: мы абодва маладыя і абодва хочам жыць. Я да заўтрашняга дня аб усім памяркую. А цяпер мне пара ісці. Недзе чакаюць.

Эльза спахапілася ад гэтых слоў. Так заўсёды гаварыў і бацька, калі маці хацела яго затрымаць, пакуль аднойчы зусім не вярнуўся дахаты. Узяўшы Эльзу за рукі, Ота моцна-моцна паціснуў іх. Эльза доўга памятала гэты поціск спакою і сілы.

У тую ноч Ота не мог заснуць, хоць яго меншы брат, з якім прыходзілася спаць на адным ложку, амаль не варушыўся, дыхаючы, ціха і спакойна. Будучая работа Эльзы на гаспадарцы мучыла Ота. Ён бачыў яе сагнутыя вузенькія плечы пад цяжарам ношы. Над ёй, безабароннай, будзе здзекавацца там дэспатычны, прагавіты гросбаўэр.

У хлопца сціскаліся кулакi. Нарэшце-такі ён заснуў.

Сотнямі рознакаляровых фарбаў пералівалася мора, шумела наплоенымі хвалямі і білася аб борт рыбацкай лодкі. Прыходзіцца глыбока ўдыхаць салёнае марское паветра, выцягваючы цяжкую сетку. А як утульна вечарам у маленькай рыбацкай хатцы! Эльза чысціць рыбу. Вось Ота вырваў сякеру з калодкі, каб ісці насекчы дрэў, а дзед у гэты час расказвае, як іхні продак Дэтмер аднойчы засек высакароднага фогта, калі той пачаў сябе непрыстойна трымаць.

І раптам знік і дзед, і рыбацкая хатка. Гоман мора змяніўся рока-там матора. Ота стаяў ля станка. Усе напружана нечага чакалі. Напружанасць расла. Ота пакінуў станок, прайшоў паўз рады рабочых і ціха выгукнуў: «Генеральная забастоўка!» І ўсё сціхла — нідзе ні гуку. Цішыня ўстрасанула яго. Ён паспяшаўся наперад. Нічога не здарылася. Толькі цішыня ночы была навокал.

«Усё яшчэ ціха і мёртва, — падумаў Ота. — Не, не ціха і не мёртва. Таварышы змагаюцца. Трэба змагацца, Ота, а не баязліва ўцякаць. Прэч сон аб Паўночным моры».

Праз два дні прыйшло рашэнне: рабочы лагер для яго і праца на гаспадарцы для Эльзы. Абодва ў Лаўзіц. Яны будуць недалёка адзін ад аднаго. Гэта — адзіная ўпеха для іх.

У лагер

Дзвесце пяцьдзесят юнакоў ехала з Берліна ў Лаўзіц. Адны былі з прадпрыемстваў; яны пакінулі свае рабочыя месцы для старэйшых. Другія — з біржы, бо без рабочага пашпарту ім не давалі работы. Лагер паблізу вёскі Грунэвальд толькі адкрываўся. Начальнік лагера і яго памочнікі ехалі ў гэтым жа самым цягніку.

Апошнія рабочыя казармы і заводскія коміны зніклі за гарызонтам. Хлопцы стаялі ля вокан. Калі яны зноў убачаць горад? Хоць ён нічога добрага і не даў, акрамя цяжкага дзяцінства і пакут беспрацоўя, але ж гэта быў іхні горад. Там яны дыхалі паветрам, у якім развіваліся чырвоныя сцягі, хадзілі па вуліцах, дзе жылі адгалоскі магутнага патоку дэманстрацый і рэвалюцыйных песень. Гэтыя ўспаміны хавалі многія маладыя рабочыя. Як бы далёка не адвёз цягнік, горад моцна трымаў іх. У густых лясках, у гарах і ў балотах яны ўсё будуць чуць голас Берліна. Уначы іх будзе абуджаць гул паравога молата, віск кра-наў, свістак лакаматыва або гукі фанфар капелы саюза Рот Фронт.

Кудл, невялікі камлюкаваты хлопец з кірпатым носам, прайшоўся па вагону. У кожным купэ ён крыху затрымліваўся. У адным ён раска-заў анекдот, у другім якое-небудзь выслае здарэнне або проста кідаў вострыя словы, выклікаючы юнакоў на размову.

Калі Кудл вярнуўся да сваіх сяброў, ён ім хітравата паведаміў:

— Тут ёсць тры групы. Першая — класавая свядомая, поўная пра-тэсту і нянавісці супраць гэтага рабства, другая — тупая, абыхава адносяцца да ўсяго, трэцяя — гітлераўцы.

Кудл, будаўнік па прафесіі, не быў ні ў якой партыі, але спачуваў камуністам і мог іранічнай або трапнай заўвагай збянтэжыць праціў-ніка.

Ота стаіць ля акна. Міма цягнуцца пясчаныя палі Брандэнбургскай Маркі. Ён думае пра станкабудаўнічы завод ЛКОВ. Ён там вучыўся чатыры гады і паўтара гады працаваў самастойным рабочым. Работа трапілася цяжкая, але ён суме па ёй. Ён любіў сваю прафесію і доб-рых сяброў знайшоў на заводзе. Яны навучылі яго не толькі апрацоў-ваць сталь. Стары слесар даў яму аднойчы кнігу. Гэтая кніга запаліла сэрца. Потым ён уступіў у Саюз камуністычнай моладзі. Семнаццаць год яму было тады. З гэтага і пачалося яго свядомае жыццё.

І арачы быў час. Ён нёсся не спыняючыся, як паравоз без машыні-ста. І ў рабочым лагеры ён не павінен стаяць на месцы. Яшчэ ўчора Ота размаўляў з таварышамі з завода, у далёнім пакоіку закусачнай. На сцяне быў партрэт Гітлера. Раней там віселі партрэты Леніна, Карла Лібкнехта і Розы Люксембург.

— Яны пасылаюць нас у пустэчу, — сказаў ён таварышам. — Яны хочучь нас раз'яднаць. Але нам трэба трымаць сувязь. Вы заўсёды па-вінны ведаць, як у нас справы ў лагеры, а нам паведамляць аб усім важным на заводзе. Трэба будзе падбадзёрваць хлопцаў, калі яны пач-нуць у лесе кіснуць.

Сябры доўга паціскалі яму руку.

— Бывай здароў і вяртайся назад!

Ота адварнуўся ад акна і прыслухаўся да шуму вагона. Некаторыя юнакі веселіліся, нібы даўно чакалі гэтага ад'езду.

— Я застануся працаваць на зямлі і стану селянінам. Цяпер, пры Гітлерах, сялянства зноў падымецца. Можна можна будзе атрымаць і ўласную сядзібу.

Гэта гаварыў скуласты юнак з адкрытым тварам. Яго рукі ляжалі на каленнях, нібы трымаючы рыдлёўку. Затым ён стаў ціха насвістваць.

— Без грошай не так лёгка стаць уладаром сядзібы, — зазначыў другі, відаць, ягоны знаёмы.

Хлопец засмяяўся і прадаўжаў свістаць, глядзячы на ўзараныя па-

лі, нібы тут жа хацеў адгарадзіць сабе кавалак зямлі і сказаць: гэта маё.

— Я ўжо даўно захапляюся салдацкім жыццём, — прагаварыў невысокі юнак з круглай, як радыска, галавой і не зусім прамымі нагамі. — Потым падамся ў армію. Вядома, хто добра будзе працаваць у рабочым лагера, таго ў першую чаргу возьмуць у армію.

Ота зацікавіўся. Тут былі зусім іншыя гаворкі, чым на заводзе.

— І я пайду ў армію, — пачуўся басісты голас. — Я зраблю сабе мішэнь. На адным баку намалюю галаву сваёй маці, а на другім — брата і буду вучыцца страляць.

Нехта засмяўся, відаць, не зразумеўшы сэнсу слоў. Многія адразу змоўклі.

Ота заўважыў у куце і Карла Гейніга, які раней быў у арганізацыі сацыялістычнай рабочай моладзі і працаваў на адным жа заводзе. Гэта быў здравяк з густымі бялявымі валасамі.

...Першая сутычка з начальствам адбылася праз чатыры гадзіны язды. Выявілася, што на адным з вагонаў крэйдай былі напісаны словы «Рот фронт!»

Пошукі вінаватага нічога не далі. Начальнік лагера, названы паваяннаму «фельдмайстрам», былы кайзераўскі маёр, а з 1918 года — страхавы агент, звярнуўся да ўсіх, хто сядзеў у «запэчканым» вагоне, з прамовы:

— Паслухайце! Я вам хачу нешта расказаць, хлопцы. Вагон, які быў накіраваны ў гальштэйнскі рабочы лагер, быў таксама залеплены камуністычнымі лозунгамі. За гэта ўвесь вагон быў зараз жа павешаны. Хлопцы плакалі, лемантавалі, але гэта ім не дапамагло. Дык вось, ведайце, вы папярэджаны...

«Тыя, вядома, не плакалі!» — падумаў Ота.

— Вы — нямецкія юнакі, — сівыя вусы фельдмайстра натапырыліся. — Вы павінны вучыцца падпарадкоўвацца. Сёння я яшчэ з вамі размаўляю па-добраму, але другі раз усё будзе па-іншаму. Я не пачыплю камуністычнага свінства. Зразумелі?

Яго чатырохкантовы твар пачырванеў, фельдмайстар нібы захлынуўся сваёй нянавісцю. Пад канец прамовы ён аж захліпнуўся ад шчасця, што зноў можа камандаваць. Усе адчулі, што ўжо цяпер пачынаецца сумнае лагернае жыццё. Барацьба альбо пакорлівасць хутка пакажуць сябе.

Група круглагалавага юнака неяк стулілася, сцішылася. Карл Гейніг яшчэ больш падаўся ў свой кут. Высокі бледны юнак, які, відаць, закончыў вышэйшую школу, бо быў з неяк незвычайна прышпіленым да пінжака значком гітлераўскай моладзі, прамовіў:

— Я не выдам нікога. Давайце станем цяпер і сапраўды іншымі людзьмі.

Колькі хвілін стаяла цішыня. Але спакойны голас раптам узрушыў усіх:

— Што гэта азначае: «іншымі людзьмі»?

— Іншымі людзьмі, гэта азначае не разбівацца на партыі. Мы не хочам знішчаць, а будаваць Германію, — хуценька адказаў член арганізацыі гітлераўскай моладзі. Гэта быў Густаў.

— Будаваць мы ўсё жадаем, аднак жа мы жадаем застацца і часнымі хлопцамі, — раздаўся голас з групы юнакоў. Ён гучаў спакойна, упэўнена. У ім чулася: я голас рабочай моладзі.

— Куды нас завялі чырвоныя? — гаварыў бледны юнак з хвараватымі тонкімі бяскроўнымі вуснамі. — Мы ўсё глыбей скатваліся ў балота. Цяпер мы павінны забыцца пра ўсё гэта, супакойцца і навучыцца працаваць. Тады ў нас будзе лепшая будучыня.

— Можна табе і трэба спачатку навучыцца працаваць, а мы ўжо ўмеем. Ты ж, відаць, бюргерскі сыноч.

Гэта быў той жа спакойны голас.

— Ён мае рацыю, — ускрыкнуў загарэлы юнак з вострым, як у пацука, тварам. — Я рабочы. Я ўжо быў у арганізацыі сацыялістычнай рабочай моладзі. Яны толькі балбatalі аб свабодзе і больш нічога. Я прынохаўся і да Рот Фронта. Трэба ж усё ведаць. Нідзе нічога асаблівага, але кожны задаваў тон. Ну, а што ў вас?

— Я мяркую, што так мы не сыйдем з месца, — прагаварыў Ота і падумаў, што ж цяпер рабіць. Трэба сказаць гэтаму хлопцу, што ён няправільна пачынае. А загарэлы з пацучыным тварам сядзеў усё, нахіліўшыся наперад, нацягнуты, як спружына, і працягваў далей:

— А цяпер мы будзем маршыраваць самкнутым строем, усе па камандзе. Я згодзен. Гэта таксама добра. Ну, а думаць жа не забароняць? Ці...

Карл Гейніг спалохаўся, стаў ля загарэлага і лёгенька штурхнуў яго.

— Мы хочам быць добрымі салдатамі, — крыкнуў Густаў з усяе моцы, радуючыся тону свайго голасу. — Мы хочам вызваліць айчыну ад парабкоўства.

Ён быў усхваляваны і больш не баяўся, як раней у школе. Перад ім стаяла задача — выхаваньне гэтых юнакоў з народнай школы ў правільным духу. Ён стаяў вышэй іх, бо хадзіў у рэальнае вучылішча і яго бацька быў чыноўнік. Ён павінен ім цяпер прышчыпіць ідэалізм.

— Ад якога парабкоўства вызваліць? — выкрыкнуў усё той жа голас.

Астатнія маладыя рабочыя ціха слухалі. Лепш пакуль што стрымацца, пазнаёміцца з настроямі, паглядзець, адкуль вецер. З суседняга вагона прыйшлі два групенфюрэры. Іх боты цвёрда грукалі па падлозе.

Ота глядзеў на групенфюрэра Мюлера, якога ён знаў. Мюлер быў раней прадаўцом у маленькай прадуктовай лаўцы. Пазней Ота сустрэў на рассыльным пункце гэтага млявага хлопца з тупым выразам твару. Аднойчы ў нядзелю той з'явіўся на вуліцы ў форме СА. На ягоным твары адбіваўся бляск гузікаў формы і бліскучых ботаў.

Цяпер ёсць два класы людзей, здавалася, гаварыў гэты твар. Адны са зброяй, другія без яе. Я належу да тых, хто са зброяй. Раней мы ўсе былі беспрацоўнымі, але цяпер... Рука Фрыдрыхса Мюлера на момант ухапілася за клінок — «так, я магу гэта зрабіць, калі пажадаю: пры спробе каго ўцякаць рубануць — і совы не закугаюць».

Ота глядзеў Фрыдрыху Мюлеру ў вочы спакойна і цвёрда. «Раней ты стаяў за прылаўкам і адважваў маёй маці маргарын. Калі ты гэта рабіў не досыць хутка, твой гаспадар лаяў цябе. Я пілаваў і штампавалі жалеза, гэта мне больш падабалася. Мае мускулы ад гэтага сталі моцнымі, мацнейшымі за твае. Потым ты пайшоў на рассылачны пункт, як і я, і будучыня ляжала перад табою, як цёмная прорва. Цяпер ты носіш клінок, я гэта ведаю. А што далей? Не пазірай так на мяне зверху ўніз! З клінком ці без клінка ты ўсёроўна застанешся тым, кім ты ёсць. Не думай, што я паважаю цябе...»

«Ён не баіцца мяне. — злосна падумаў Фрыдрых Мюлер. — На якога ж чорта на мне гэтыя боты і клінок, калі гэта не робіць ніякага ўражання? Я павінен яму паказаць, хто я і што я магу».

Спакойны, горды позірк Ота раззлаваў яго. Гэты позірк з'еў ягоныя боты і клінок, і нічога не засталася, акрамя нікчэмнага Фрыдрых Мюлера, які адважваў за прылаўкам маргарын. Як абскуплены певень, быў Фрыдрых Мюлер без ботаў і клінка.

У рабочым лагеры

— Увага! Шагам марш! Направа! Налева! Калені сагнуць! Ці ж гэта згінанне каленяў? Матляецца, як п'яныя пудзілы! Што? Зноў сэрца? Цяпер папрактыкуем прыёмы са стрэльбай. Узяць рыдлёўкі! За тры минуты выступіць сямкнутым строем з рыдлёўкамі!

Юнакі пабеглі па гліністым двары да хлява. Вярнуліся на вучэбную пляцоўку з рыдлёўкамі на плячах, як са стрэльбамі, і пастроіліся.

— Я сёння так дрэнна сябе адчуваю, — прастагнаў Людэрыц, загарэлы хлопец з пацучыным тварам.

— Цяжкая праца і вучэнне, ад гэтага зусім выб'ешся з сіл, — сказаў Густаў, член арганізацыі гітлераўскай моладзі. Яго бледны твар яшчэ больш выцягнуўся. Плечы млява апусціліся. Раптам ён выпрастаўся, бы па камандзе «смірна». З'явіўся фельдмайстар: кругленькі жывот, чырвоны твар, на якім паблісквалі, як гузічкі, вочы, — паблісквалі не лагодна, а ядавіта. 1918 год зламаў яго ваенную кар'еру, ад гэтага аж жоўць ягоная разлілася. Але цяпер ён быў ішчаслівы, што нарэшце зможа зноў камандаваць. Ужо здалёк крычыць ён свайму зялёна-карычневому войску:

— А ну, жвавей! Вы думаеце, што вы сюды толькі будаваць дарогі прыехалі? Салдатамі вы павінны стаць! Трэцяй імперыі патрэбны салдаты для вызваленчай вайны. Вашы бацькі былі лепшымі рэкрутамі. Марш!

Ад радасці, што камандуе, ён крычаў усё гучней, забываючыся на боль печані.

З рыдлёўкамі, бы са стрэльбамі, юнакі маршыравалі, бегалі, кідаліся на зямлю, поўзалі на жываце, ускоквалі, штурмавалі. Той круглагаловы, што хацеў у армію, і яшчэ некалькі сустрэлі гэта з радасцю. Яны б з задавальненнем яшчэ больш бы займаліся, каб хутэй адукавацца ў ваеннай справе. Фельдмайстар ужо прыкмеціў іх запал і размаўляў з імі на ваенныя тэмы, калі быў у настроі.

Групенфюрер Фрыдрых Мюлер камандаваў адзяленнем, у якім быў Ота. Яму вельмі падабалася занішто чапляцца да хлопца. Сёння ён выклікаў Ота і за нейкі непрадпісаны ўставам рух даў яму гадзіну штрафога вучэння.

— Мяшок! Не можаш сабранымі косці ўтрымаць! — крычаў ён, пераймаючы тон вышэйшага начальства. А ягоныя вочы гаварылі: «Ці ж ты не бачыш, хто я такі? Групенфюрер у ботах і пры клінку, і ўжо больш не прадавец маргарыну за прылаўкам».

Сярод хлопцаў ён меў сваіх давераных. Круглагаловы належаў да ягонай гвардыі, члены якой іншы раз уначы нападалі на непакорлівых і ў ложках моцна іх збівалі.

Ота і Кудл стаялі ля плота. Яны курылі адну сігарэту і неак таямніча маўчалі. Груган узляцеў з даху хлява і пашыбаваў у поле. Ота з зайздрасцю пазіраў яму ўслед, пакуль той не знік у вячэрнім небе. Кудл кінуў акурка вобземлю.

— Шэрае баваўнянае неба... — неак мройна прагаварыў Ота.

— Чаму баваўнянае?

— Так казаў мой дзед, рыбак на водмелях Нямецкага мора, калі неба рабілася цёмна-шэрым і спускалася ўсё ніжэй і ніжэй, нібы хацела прыціснуць усіх да зямлі.

— Праўда. Тут яно нам амаль што ўжо расціснула галовы. Так далей нельга, Ота.

— Ты таксама радзей стаў кідаць вострыя слоўцы, Кудл.

— На хлопцаў ужо нішто не робіць уражання. Трэба што-небудзь думаць, інакш паглыне нас багна, — прамовіў рашуча Кудл.

— Хлопцы запалоханы. Нават самыя дзёрзкія і тыя прымоўклі. — І ціха, нібы самому сабе, Ота паўтарыў: — Шэрае баваўнянае неба, здаецца, хоча нас усіх прыдушыць, каб ніхто не мог пачуць нашага голасу.

— Зірні! — Кудл штурхануў Ота. — Круглагаловы з усёй сваёй гвардыяй. І патрыятычны бледнатвары таксама там.

Круглагаловы праходзіў цераз двор са сваёй світай, не заўважаючы іх абодвух ля плота. Ён важна ступаў стравым крокам.

— На гэтага высокага бландына Ота і дзёрзкага Кудла, я вам кажу, нельга спадзявацца. Ненадзейныя яны.

— Я нічога за імі не заўважаў, — запярэчыў Густаў.

— Ну, фельдмайстру, мусіць, больш вядома. Гэтакім элементам ён не давярае. Але такім людзям, як мы, ён верыць.

— Чым жа мы лепшыя, хацеў бы я ведаць?

— Мы ваенныя хлопцы. І не грэбем вучэннем. Лепш за ўсё мне зараз жа пачаць вучыцца страляць, чымся заўтра. І фельдмайстар, які раней быў афіцэрам, заўважае, хто яго гатунку.

— Я хачу быць селянінам. Я хачу вывучыць сельскую гаспадарку, — пачуўся раўнадушны голас таго, хто быў побач з круглагаловым.

Круглагаловы зірнуў з незадавальненнем на адкрыты скуласты твар.

— На ўроках дзяржаўнай палітыкі ты, мусіць, спіш?

— Селяніну асабліва трэба цікавіцца ваеннай справай, — умяшаўся Густаў у размову, — бо яму трэба абараняць сваю зямлю.

— Кроў і зямля, гэта святы закон, — адазваўся круглагаловы.

— Што ты гэтым хочаш сказаць?

— Нямецкая кроў і нямецкая зямля.

— У яго скулы, як у славяніна, — заўважыў круглагаловы, — таму ён гэтага не разумее. Не чыстай германскай расы.

— Не ганарыся! У цябе таксама не прадаўгаваты чэрап, як у сапраўдных арыяцаў, — сказаў Густаў, які не любіў гаворкі круглагалова. Цяпер ён заўважыў Ота і адчуў жаданне падысці да яго, стаць побач з ім і прыслухоўвацца да цішыні палёў. Густаў быў яшчэ не сапсаваны хлопец.

Круглагаловы слізгануў па Густаву злосным позіркам. «Каб ён не быў членам арганізацыі гітлераўскай моладзі, — падумаў ён, — гэтай ноччу я яго выцягнуў бы з ложка і ўлажыў бы яму».

— Паслухай толькі! Як хлопцы ўспрынялі ўсю гэтую балбатню прарасы, — штурхануў Кудл Ота.

— ...Каб яны мне далі зямлю, — гаварыў скуласты юнак, — дык я б яе абараняў, калі б гэта спатрэбілася. Мой дзядзька ў 1919 годзе ваяваў у Прыбалтыцы. Там яму таксама абяцалі зямлю, але ён яе ніколі так і не атрымаў.

Стук цяжкіх ботаў заглушыў іх словы.

— Кожны дзень капаюць ім на мазгі, — сказаў Ота, — а мы павінны змагацца з гэтай атрутай. Але высокія боты і гэтая праклятая зялёна-карычневая форма... — прадаўжаў ён задумённа і са смуткам пазіраў на свае штаны. — Нашаму брату не будзе горш, як было раней.

— Правільна. Усё заіржавела. Пара падзьмуць свежаму ветру. Сёння ўвечары заняты дзяржаўнай палітыкі. Зноў старая шарманка: кроў, зямля, айчына, народ — без канца. Аж па горла ўсяго гэтага.

Нахмурыўшы бровы, Кудл глядзеў на Ота.

— Аб гэтым я таксама ўвесь час думаю. Сёння павінна што-небудзь адбыцца. Паспрабуем старому задаць такія пытанні, каб у яго дух захапіла.

— Добра б было, але не так, як гэта зрабілі ў Саюзе камуністычнай моладзі. Трэба не так проста, а крыху па-кітайску.

— Не, гэта павінна быць так, каб кожны зразумеў. Паслухай, Кудл, як ты думаеш: нямецкая гісторыя, Лютэр? Тут я добра разбіраюся. Я чытаў у Энгельса пра нямецкую сялянскую вайну.

— Выдатна! Я таксама прайшоў гэта на курсах марксісцкай рабочай школы. І так, сёння мы ім пакажам!

З ілба Кудла зніклі маршчынкі. Ён пачаў насвістаць песню, як раней за работай. «Тут таксама трэба не пакінуць каменя на камені», — прамовіў ён сам сабе.

Супраціўленне пачынаецца

Вечар. Заняткі па дзяржаўнай палітыцы. У тамбуры старой паркалёвай фабрыкі перад вялізным партрэтам Гітлера чырвоны твар фельдмайстра. Зялёна-карычневая рады заціхлі. Святло лампы без абажура слепіць вочы. Гучныя словы дакладчыка аж звяняць у вушах.

«...новы нямецкі салдацкі тып — рабочы-салдат, сялянін, рабочы, вучоны, — усе гэтага тыпу...»

Доўгі, як у каня, твар Густава ажывіўся. Словы «рабочы-салдат» яму падабаюцца. «На кроў і зямлю ён сёння забыўся», — прашаптаў Кудл. Хлопцы поблізу засмяяліся.

«Паглядзім на вялікіх нямецкіх людзей мінулага. Лютэр, магутная постаць, сын рабочага, уладар слова, уважальне вялікай думкі народнай краіны. Немец узнімаецца супраць іншаземнага панавання рымскіх свяшчэннікаў, вернападданы нямецкім правадырам нямецкага народа...»

На працягу трох чвэрцей гадзіны ліліся высакапарныя словы пра кавалак гісторыі ў нацыянал-сацыялістычным разуменні.

— У каго ёсць пытанні?

Фельдмайстар выцер пот з ілба. Паднялася нечая рука. Паволі ўстае Ота.

— Фельдмайстар, як было тады з сялянамі? Яны таксама паўставалі супраць, супраць... — Ён змоўк. Слова «прыгнятальнікі» здалася яму вельмі небяспечным.

— Магчыма, супраць сваіх яўрэяў, — падказаў Кудл.

— Зусім правільна, супраць сваіх яўрэяў і супраць свяшчэннікаў, — заспяшаўся з адказам фельдмайстар.

— Але калі Лютэр быў другам народа, чаму ж ён не паважаў нямецкіх сялян? Чаму ён напісаў, што сялян трэба біць і калоць, як шалёных сабак? — працягваў далей Ота.

— Магчыма, ён меў на ўвазе толькі яўрэяў і ўсіх людзей не чыстай расы, — заўважыў Кудл.

— Не, — запярэчыў Ота. — Лютэр пісаў гэта пра сваіх уласных братоў і сяброў з народа, бо таго хацелі князі. Супраць сялян нямецкай крыві, якія жывуць на нямецкай зямлі, пісаў ён.

У юнакоў знікла з твараў санліваць. Карычнева-зялёныя плечы падаліся ўперад. Фельдмайстар заўважыў гэта і загаварыў рашуча:

— Сяляне няправільна зразумелі словы Лютэра. Лютэр прынёс ім свабоду душы, але зброд...

— Нямецкія сяляне не зброд! — Густаў, фанатычны гітлеравец, падскочыў і з дакорам зірнуў на фельдмайстра.

— Ты гаворыш, як камуніст!

— Фельдмайстар, я ўжо даўно з'яўляюся членам арганізацыі гітлераўскай моладзі.

— Сяляне былі тады ўведзены ў зман усялякім зброем і падбуршчыкамі.

І тут Кудл спытаў:

— А што, тады ўжо былі марксісты, фельдмайстар?

— Марксістаў, вядома, не было, але ўсялякай несумленнай свалаты і тады хапала.

— А Томас Мюнцер ці ж быў не сапраўдны і не разумны немец? І ці не ён жа павёў сялян на барацьбу за зямлю? — Ота глыбока ўздыхнуў і зірнуў фельдмайстру ў твар. Той падазрона прыплюшчыў вочы.

— Чаму цябе гэта так зацікавіла?

— Я з Фрысландыі, і сяляне там былі заўсёды свабоднымі. Таму лютэраўскі пасквіль супраць сялян нам прышоўся не да спадабы.

Фельдмайстар, відаць, пайшоў на хітрасць.

— А хто табе пра гэта расказваў?

— Наш пастар у кірсе.

Кудл закусіў губы, каб хаця не засмяяцца ўголас. Энгельс — пастар!

— Пастар... хм. Можна гэта быў тайны камуніст. — І фельдмайстар голасна дадаў: — А цяпер мы праспяваем чужоўную нямецкую баявую песню Лютэра. Устаць!

Фельдмайстар пачаў высокім металічным голасам. Потым падхапілі астатнія. Яны пелі гарача, моцна, адважна старую пратэстанцкую баявую песню пра моцную зброю — абарону. Кожны думаў аб СВАЕІ барацьбе.

Пакінуўшы памяшканне, юнакі абменьваліся ўражаннямі. Яны здарава задалі старому, той ужо не ведаў больш, што адказваць, толькі нешта ленияў.

Малады сацыял-дэмакрат Карл Гейніг звярнуўся да Кудла:

— Вы абодва маеце галовы, і храбрасці таксама ў вас хапае.

— Калі стары вучыць чаму-небудзь няправільнаму, дык трэба ж гэта высветліць.

— Тут занадта набіваюць галовы ўсялякім глупствам, — сказаў Гейніг.

— Тады мы можам аб гэтым дзе-небудзь пагаманіць, так?

Карл Гейніг хуценька павярнуўся. Яму здалося, што нехта паціху праходзіць тут блізка. Але потым ён рашуча сказаў:

— Я гатоў, таварыш!

Гэта быў пачатак адзінага фронту ў лагеры.

Вілі, які быў у каравуле, прышоў да Ота ў драўляны хлёр. Ён быў дужы і пругкі, як стальная спружына.

— Мне гэта ўчора спадабалася, таварыш. Мой бацька ў ахоўнай паліцыі. Але мы з вёскі. Мае продкі ўсе былі сяляне. Што, уласна кажучы, сялянам ад прамоў аб крыві і зямлі? Гэта ўсё так двухсэнсоўна, нічога пэўнага. Калі сяляне змагаюцца за свае правы, дык іх гразёю закідаюць, як учора стары. Ты ім учора добра даў, гэтым ачкасілкам. Трэба выказацца калі-небудзь, таварыш. Так немагчыма далей. Мне здаецца, што ўсё ідзе наадварот. Жыццё не палепшала.

Ота хапіў Вілі за руку. Іх рукі з'ядналіся ў моцным поціску.

Гэта быў пачатак арганізацыі ячэйкі камуністычнага аб'яднання моладзі ў лагеры, усяго з трох чалавек.

Неба зноў было, як шэрая бавоўна. Сыпаўся дробны дождж. Хлапечыя курткі намоклі. Стомленыя, кашляючы, маршыравалі яны з рыдлёўкамі на плячах да рабочага месца. Сумная аднастайнасць і каманда пачалі крышыць іх энергію. І такое надвор'е асабліва было цяжкім для іх.

— Гэта ўсё ж лепш, чымся цягачца на біржу, — прагаварыў раптам Густаў і павярнуўся да Ота. — Хоць якую-небудзь карысную працу робім.

— Карысную для каго? Па гэтых дарогах, якія мы будзем, будуць ездзіць машыны багачоў, магчыма нас па гэтых дарогах на вайну пашлюць.

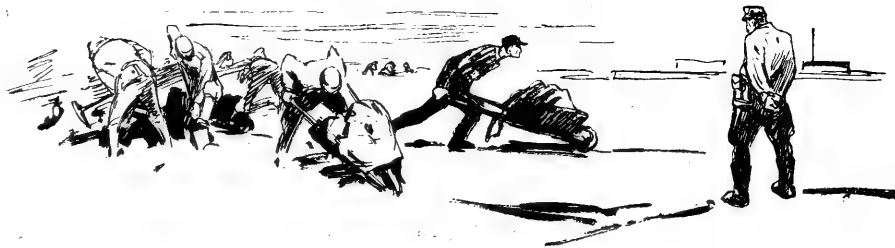
Густаў маўчаў. Ён быў вельмі стомлены, каб прарэчыць. Калі б было сухое надвор'е, то ў яго не балелі б усе косці, тады б не калолі ў спіну і ў галаву, і можна было б паспрачацца. Але адказаць трэба было. Ён быў патрыётам і Трэцяга рэйха і новага нямецкага народнага грамадства.

Але ці можна гэта называць народным грамадствам: адна і тая ж работа ў холад і ў дождж, дробязныя прыдзіркі, сумныя пустыя вечары? Густаў раней быў вялікім патрыётам. Цяпер ён ледзь мог знайсці ў душы маленькія іскаркі ад таго вялікага пошмства патрыятызму. Гэта яшчэ больш павялічвала яго пакуты, бо трэба было верыць, інакш усё разваліцца, інакш наступіць поўная цемра.

Адна група юнакоў вазіла на тачках каменне на будоўлю шашы і драбіла іх, другая расчышчала лес, праз які павінна была быць пракладзена шаша.

Па дарозе снавалі беспрацоўныя з суседніх вёсак і моўчкі пазіралі на юнакоў. У першыя дні іх прышло многа, і яны нават пачалі пагражаць. Але пасля таго, як некаторых арыштавалі, яны прыходзілі толькі маленькімі купкамі. Часта шукалі выпадку пагутарыць з гэтымі юнакамі, што адбывалі працоўную павіннасць. У іх вачах былі голад і нянавіць.

Аднойчы мужчына гадоў пад сорок, са згорбленай спіной, запрасіў

Ота, Густава і яшчэ двух другіх юнакоў да сябе. У нядзелю яны наведаль яго. Крываногія дзеці з хваравітымі, жоўтымі тварамі сядзелі ля дзвярэй. Гаспадар павёў сваіх гасцей у кухню з цаглянай падлогай. На пліце гарэў агонь, і вялізны кацёл стаяў на ёй. Гаспадар зняў накрывку.

— Бульба з лупінамі, — сказаў ён. — Бульба з лупінамі і з соллю. Гэта не кожны дзень. Соль таксама становіцца раскошай. Як вы тут з'явіліся, крамнік у доўг нічога нам больш не дае. Раней я драбіў каменне. Многія былі ткачамі. Фабрыка, у якой вы жывяце, два гады назад закрылася. Шмат хто з нас думаў, што, калі нацыянал-сацыялісты стануць на чале ўлады, фабрыка зноў пойдзе. Але яны паздымалі і апошнія машыны і засадзілі туды вас, хлопцы. А цяпер вы адбіраеце ў нас апошні кавалак хлеба. Вы павінны ведаць, што ў той час, як вы з песнямі маршыруеце на работу, наша вёска памірае з голаду.

Густаў не мог прамовіць ні слова. Сказы з прамоў фюрэра круціліся ў яго на языку. Аднак немагчыма было гаварыць іх тут. Гэта б гучала фальшыва.

— Трэба толькі верыць у фюрэра і ў нямецкі народ, — прагаварыў нарэшце Густаў. — Мы, нацыянал-сацыялісты, толькі яшчэ прышлі да ўлады. — Але яго словы гучалі нават для яго самога пуста і недарэчна.

— Мае бацькі верылі ў бога, аднак нам прыйшло пахаваць бацьку там, дзе хаваюць самагубцаў. Надта вялікая была нястача, — прагаварыў гаспадар.

Ён узяўся іх правесці. Ота адстаў крыху, і, калі яны развіталіся, гаспадар паціснуў яму руку і, выпрастаўшы свае згорбленыя плечы, сказаў:

— Ты мяне падбадзёрыў, таварыш. Мы павінны трымацца разам. Рабочыя і сяляне. Маладыя і старыя.

Яны крочылі па полі. Удалечыні відаць былі горы з аксамітнымі лясамі. Насустрач ім трапляліся нагужаныя сенам вазы. У возеры квакалі жабы. Побач з Ота крочыў Кудла са сваім задраным уверх носам, які, здавалася, задзірліва крычаў: «Не чапайце мяне, я з кожным спраўлюся!» Не менш пагражальна выглядалі і яго вялізныя працоўныя рукі. Кудла нічога не магло вывесці з раўнавагі, і сваім смехам ён мог абяззброіць любога праціўніка.

Ота і Кудла паважалі ўсе ў лагеры і давяралі ім. Упэўненасць і сіла ішлі ад іх. Лагернае начальства вымушана было таксама лічыць

ца з імі. Толькі іншы раз Кудл гаварыў шалёна рызыкаўныя словы. Ота паводзіў сябе больш разумна і не так лёгка траціў уладу над сабой. Яны ўплывалі адзін на аднаго, і кожны імкнуўся ўтрымаць і абараніць другога. Яны былі моцнымі сябрамі.

На працы ў вёсцы

Праз тыдзень пасля адпраўкі юнакоў на працоўную павіннасць у Лаўзіцкі лагер у тым самым напрамку ехалі пяцьдзсят берлінскіх дзяўчат. Іх паслалі ў тры вёскі, бо вёскі былі невялікія, і сялянская сям'я не магла сабе дазволіць браць на работу дзяўчыну: яе ж трэба было і карміць.

Эльза і яе школьная сяброўка дамовіліся застацца разам у адной вёсцы, каб не быць на чужыне адным. Гэта ім удалося. Анна трапіла ў мнагадзетную сям'ю, Эльза — да пажылых скупых баўэраў з сумнай гаспадыняй, якая пасля дзеўных турбот любіла пачытаць малітоўнік. Іхні адзіны сын Ёзэф працаваў таксама на бацькаўскай гаспадарцы. Гэта быў лёгкадумны паляўнічы за дзявочымі фартухамі, і бацькі як мага хутчэй хацелі ажаніць яго на багатай удаве з тае самай вёскі.

Дзяўчыне, якая вырасла ў вялікім горадзе, нязвыклая праца на гаспадарцы здавалася вельмі цяжкай. Не адну горкую слязу праліла Эльза, пакуль навучылася даць кароў. Але, мусіць, яшчэ горш было тое, што гаспадарскі сын Ёзэф не кпіў з яе, а прапанаваў дапамогу, а потым стаў і больш чапіцца. Аднойчы нават абярнулася даёнка, калі Эльза баранілася ад яго.

Адзінай радасцю для Эльзы былі свабодныя гадзіны ў нядзелю, калі яна сустракалася з Ота. Ота знарок прыходзіў у вёску, каб нагнаць страху на хлопцаў. Ён пазнаёміў Эльзу з тым беспрацоўным, які жыў у суседняй вёсцы, каб Эльза мела пablізу абарону.

Даглядаць кароў была самая цяжкая праца для Эльзы. Аднойчы ад яе ўцякла ўпартая карова. Са страхам кінулася за ёю Эльза. Але пашчасціла: ёй насустрач ішоў з каровай парабак заможнага баўэра з суседняй сядзібы, якога яна часта сустракала. Ён супакой упартую жывёліну, завёў яе ў стойла і даў Эльзе некалькі парад, як абыходзіцца з каровай.

Калі парабак неяк наблізіўся да яе, яна са страхам адхіснулася, але той сказаў:

— Не бойся, дзяўчына. Я не хацеў цябе пакрыўдзіць. Я хацеў табе толькі памагчы.

Эльза паціснула яму руку і сказала:

— Дзякую табе, парабак. Ты добры сябар. А сябры павінны памагаць адзін аднаму, ці не так?

— Яно так. Быць сябрам вельмі добра.— І, пачакаўшы, дадаў: — Раней гаварылі іншае слова. Яно было яшчэ лепш.

— Слова таварыш. Твая праўда.

Ён кінуў. Яны яшчэ раз паціснулі адзін аднаму рукі, і ці не ад гэтага ім абодвум стала неяк лёгка і радасна.

Калі яны выходзілі з хлява, цераз двор ішоў гаспадарскі сын Ёзэф. Ён спыніўся і сказаў:

— Што гэта вы рабілі там, у хляве? Ці табе не даволі аднаго кавалера?

— Я злавіў ёй непаслухмяную карову і прывёў назад. Трэба ж памагчы, калі гарадская дзяўчына не ведае, што рабіць.

— Ёй абодва непаслухмяныя, чатырохногія і двухногія.— Вусны Ёзэфа іранічна перасмыкнуліся.— Вон са двара! Я адзін спраўлюся з упартымі, ці то з каровай, ці з дзяўчынай.

— Не гавары так дзёрзка, Ёзэф, хоць ты і сын баўэра і маеш свой двор. Маладую работніцу трэба паважаць і пакінуць яе ў спакоі.

— Гэтакі жабрак будзе яшчэ мяне вучыць? Я яшчэ не забыўся, як на вечарыны ты адбіў у мяне рыжую дзяўчыну. У маёй акрузе не палююць. Запамятай гэта і сцеражыся, дзёрзкае жабрацкае стварэнне!

— Пасаромеўся б гаварыць такія словы перад дзяўчынкай, якая сумленна робіць сваю работу!

— Што яна дзяўчынка, ты мусіць, спытаў у хляве, паскуднік?

— Не заходзь так далёка, Ёзэф, бо кожны ў вёсцы ведае, які ты паляўнічы за дзявочымі фартухамі. Калі ты што-небудзь зробіш гэтай дзяўчыне, дык тады твая нявеста, тая багатая ўдава, аб усім даведаецца і са сваёй зямлёй і грашымі знойдзе каго іншага.

Ёзэф збляў і наблізіўся да парабка. Здавалася, ён пагражаў усёй постацю.

— Шкада, што твая морда яшчэ не біта. Вельмі шкада! Не сустраўся мне трэці раз на маім шляху. Папярэджваю цябе.

Вочы Эльзы напоўніліся слязамі. Перапалох і сорам ахапілі яе ад такіх слоў. Але яна здолела вымавіць:

— Дзякую табе за дапамогу, парабак. Я раскажу Ота, які ты быў да мяне добры.

І яна хуценька пайшла ў сваю каморку.

Нянавісьць перапоўніла сэрцы

Группенфюрэр Фрыдрых Мюлер і Ота стаялі на двары. Пакараны Ота, трымаючы рыдлёўку на плячы, пачынаў вучэнне. Фрыдрых Мюлер быў не ў настроі. Рыдлёўка трывожыла яго. Чаму ён не загадаў Ота займацца без рыдлёўкі?

— Легчы! Устаць, марш! Легчы! — камандаваў Мюлер.

Не спяшаючыся, Ота выконваў каманду. Сэрца білася моцна і няроўна. Чорныя кропкі скакалі перад яго вачыма. Раптам, пасля новай каманды, Ота зрабіў шырокі крок да свайго кáта, утыркнуў рыдлёўку ў зямлю і закрываў:

— Чаго ты, уласна кажучы, хочаш ад мяне, га?

Фрыдрых Мюлер спалохаўся, бы на яго крычаў не Ота, а той гаспадар, у якога Мюлеру давялося служыць. Нягледзячы на боты, на клінок, на сілу загаду, Фрыдрых Мюлер сапраўды спалохаўся і паспешна прагаварыў другім голасам:

— Калі ты больш не можаш, дык мы перастанем.

— Я яшчэ магу. Я магу яшчэ так доўга, пакуль не звалюся. Мы ўсе можам, пакуль у нас языкі не павылазяць.

Ота кпіў.

— Разыйдзіся! — скамандаваў Фрыдрых Мюлер.

Ота ўзяў рыдлёўку і шырокімі крокамі рушыў да плоту.
«Праклятая рыдлёўка, — падумаў Фрыдрых Мюлер, — я паказаў бы гэтай свінні...»

У асноўным Мюлер быў задаволены, што Ота не давёў да крайнасці атмасферу лагера, якая і без таго была напоўнена нянавісцю да начальства.

Ля дзвярэй брамы стаяў, усміхаючыся, Кудл. Ён працягнуў Ота пляшку з кавай. Ота толькі крыху адпіў гэтага нясмачнага варыва.

— Тое, чаму мы тут вучымся, — Ота дыхаў усё яшчэ цяжка, — мы калі-небудзь выкарыстаем зусім інакш, не так, як думаюць там, на версе.

— А так, калі чырвоны камандзір загадае Ота: вінтоўку на плячо! — тады ў белавардзейца Фрыдрых Мюлера сэрца зваліцца ў штаны.

Вочы Ота заблішчалі. Сябры пайшлі на двор. Там усхвалявалася купка хлопцаў.

— Што здарылася? — спытаў Ота.

— Жратва сёння на абед... Раней яна была аднак лепшай...

— А чаму вы елі?

— Ніхто не хацеў першым паскардзіцца.

— Адзін, вядома, і не мог паскардзіцца. Але ці павінны мы стаяць, як статак баранаў, і чакаць, пакуль усіх нас не пакоціць крываўка, як у Траўнштэйне? Гэтага мы не можам дапусціць. Калі заўтра будзе тое самае, мы пойдзем на кухню і выльем страву ў памыйку! — аж крыкнуў Ота. — Паведамі ўсім па спальнях! І праз гадзіну скажы мне, ці ўсе згодны зрабіць гэта.

Большасць былі згодны, апроч аднае групкі.

— Чаму вы не жадаеце быць разам з усімі? Справа ж у нашым здароўі, — звярнуўся да іх Густаў.

— Мы сапсуём сабе будучыню. Я хачу ў войска, — адказаў круглагаловы.

— Вы думаеце, што фюрэр хоча, каб мы атрымлівалі дрэнную ежу?

— Не, гэтага мы не думаем.

— Тады мы будзем пратэставаць. Выкінуць у памыйку дрэнную ежу — у гэтым няма нічога варожага для дзяржавы. Гэтым вы сабе не пашкодзіце.

— Мы думалі, што гэта пачалі марксісты.

— Тут, у нас, у лагеры, народнае аб'яднанне. Няма чаго шпіёніць. І зробіце так, як усе!

Праз паўгадзіны было вядома, што ўсе зрабяць гэта.

Калі ў наступную раніцу юнакі збіраліся на работу, начальства заўважыла, што нешта тут было не так, як звычайна. Два юнакі, прытым, аб'явіліся хворымі і засталіся ў лагеры. Разнесліся чуткі, што яны захварэлі, крываўкай ад дрэннай ежы. Групенфюрэр далажыў фельдмайстру. Той сказаў:

— Не турбуйцеся! У вайну яшчэ не гэта елі. Раздурана гэтая банда...

Калі ў абед паналівалі ў міскі такую ж самую страву, як і ўчора, падняўся лямант. Хлопцы барабанілі па сталах бляшанымі лыжкамі, голасна рагаталі і крычалі. А калі з'явілася камандаванне, усе паўскоквалі і пайшлі кожны са сваёй міскай у кухню.

— Мы патрабуем добрай стравы! У памыйніцу гэтую дрэн!

Ежа была выліта ў памыйніцу. Хлопцаў ахапіла пачуццё перамогі.

Яно было мацней за голад. Толькі некаторыя баязліўцы тапталіся збоку. Большасць жа гаманіла і трымала сябе так, нібы захапіла лагер.

Начальства дало загад вярнуцца назад у сталовую — у ранейшы склад паркалёвай фабрыкі. З'явіўся фельдмайстар, злосны, чырвоны, як рак. Яго цяжкія словы страсянулі памяшканне. Хлопцы смела глядзелі на яго. Яны не струсілі. Іх было многа. Ім раптам здалося, што любая змена лёсу будзе лепей, чым пакутлівая безнадзейнасць, якая ахапіла іх у апошнія месяцы.

Нарэшце пагрозы і ўгаворы скончыліся. Фельдмайстар зрабіў паўзу і потым сказаў:

— Страва і сапраўды была не такой, якой павінна быць. У Трэцім рэйху не можа галадаць сумленны працоўны немец і вы атрымаеце зараз хлеб і каву. У наступны раз падбухторшчыкі трацяць, куды трэба. Скаргі павінны накіроўвацца праз стараст пакояў. Але, — зноў яго голас перайшоў на пагрэзлівае карканне, — папярэджваю: не шмат скарг. Вы тут не дзеля таго, каб набіваць жываты, а на службе айчыны і фюрэра.

Увечары сабралася тайная камуністычная ячэйка. Да яе належалі і Вілі. Ён рабіў усё вельмі асцярожна і выкарыстоўваў давер'е лагернага начальства. Сёння ён быў дзяжурным па лагера. Таварышы сустрэліся паміж дрывотнікамі і прыбіральняй, дзе за імі нельга было назіраць.

— Цяпер будзем наступаць далей, — першым прагаварыў Кудл.

— І наступаць кожны дзень, пакуль яны зусім не распусцяць лагер і не пашлюць нас назад у Берлін.

Некалькі мінут было ціха. Тады пачаў Ота.

— Распусціць лагер не адзіная наша мэта. Калі б мы гэтага і дамагліся, дык што з таго? Нас толькі 250 юнакоў. Але ў Лаўзіцы ёсць яшчэ шэсць лагераў, і мы ні разу не паспрабавалі звязацца з імі. Два лагеры недалёка ад нас. На тым тыдні павінна быць наладжана з імі сувязь. Ва ўсіх лаўзіцкіх лагерах трэба падняць трывогу.

Яго прапанова была прынята. У наступны дзень яны перагаварылі з Карлам Гейнігам, а ў нядзелю дзве невялікія групы накіраваліся ў суседнія лагеры, дзе іх сустрэлі з запалам. Тут ужо ведалі, што ў Грунэвальдскім лагеры адмовіліся ад ежы...

Тры сябры, Ота, Вілі і Кудл, а з імі і Густаў, які ўсё больш набліжаўся да іх, хоць і не губляў яшчэ веры ў Гітлера, зайшлі да старога селяніна, з якім яны ўжо размаўлялі два разы. Ён жыў недалёка ад лагера. Сёння селянін быў не адзін. У яго хаце сядзелі яшчэ два беднякі з суседняй вёскі.

— Гэта юнакі з рабочага лагера, — прагаварыў стары, — маладыя, але маюць галовы на плячах. З імі можна пагутарыць.

Сяляне гаварылі пра свае клопаты: падаткі, усялякія добраахвотныя зборы.

— Я зусім інакш сабе гэта ўяўляў, калі выбіраў Гітлера, — сказаў адзін з іх. — Па вушы ў даўгах, а сваё малако і яйкі нельга свабодна прадаць. На мне апошнія штаны. Калі яны распаўзуцца, дык я напішу Гітлеру, ці не хадзіць без штаноў...

— Вы ж належыце цяпер да новай сялянскай арыстакратыі, — прагаварыў Кудл сур'ёзна. — За такі гонар варта хадзіць і голым.

— Пяваць мне на гонар, — закрычаў са злосцю стары. — Усё гэта хлусня, якой нам хочучь заляпіць вочы. Але селянін не такі дурны: ён бачыць, што робіцца. Памешчык з кожным днём таўсее, а мы ўрастаем у зямлю.

— Вы і павінны, — кіўнуў Кудл, — моцна ўрасці ў зямлю.
 — Га, урасці! У магілу мы ўрастаем.
 — Ах, што вы кажаце!... працяжні прагаварыў Кудл, нібы толькі цяпер зразумеў, пра што ішла гаворка.
 — Мо' было б лепей, каб пан меў крыху менш зямлі, а вы крышку больш?

— Так, гэта было б нядрэнна. Але бог гэтага, мусіць, не пажадаў. Аднаму ўсё, другому нічога.

У першы раз размаўляў так селянін. «Вось каб і надалей ён быў такі», — падумаў Кудл і цяжка ўздыхнуў.

— Бог, вядома, застаўся на свеце той самы. Але ўсё ж у Расіі адабралі зямлю ў памешчыкаў і аддалі яе сялянам...

Усе адчулі, што знік святочны нядзельны настрой. А вочы старога хмура зыркалі з-пад калматых броваў, калі ён гаварыў:

— У нас такога, відаць, не можа быць. Усё ў моцных руках.

Скаргі пачалі цяпер выказвацца смялей. Густаў спрабаваў абараніць палітыку Гітлера, але сяляне нападалі на яго. Пасля гарачай размовы яны разышліся: сяляне ў вёску, а хлопцы ў лагер.

Барацьба і нястача здружылі юнакоў. Ота са сваёй палымянай ініцыятывай стаў кіраўніком руху. Усе яго думкі былі пра змаганне за свабоду, і лёс кожнага таварыша быў блізка яго сэрцу. І ўсё ж, калі ні-калі ён марыў аб іншым жыцці з Эльзай на фрызскім беразе ў дзеда, аб рыбнай лоўлі, аб паляванні на цюленяў, аб сонцы і бясконцых марскіх абсягах.

Ля Чортавага возера

На вузенькім загоне падмокла сена другога ўкосу. Эльза раскідала яго зноў, і яно высахла на ветры і сонцы. І хоць была нядзеля, Эльза хацела скласці яго, каб хаця не падмокла яшчэ раз. Яна прынесла граблі і завіхалася ля сена. Хутка ўжо стаяла капа, і змораная Эльза паклала граблі. Тут яе ўхапілі дзве магутныя рукі і кінулі на сена.

— На гэты раз я цябе не выпущу, гарадская ты лялька!

Гэта быў Езэф. Ад яго пахла гарэлкай.

— Пусці мяне! Зараз прыдзе Ота! Ён табе пакажа!

— Мы дадзім рады гэтаму твайму Ота. Ён жа чырвоны.

І тут яна пачула голас парабка, які з'явіўся невядома адкуль:

— Прэч, падлюга!

Ён схопіў Езэфа, падняў і адкінуў убок. Потым памог Эльзе падняцца і сказаў:

— Не бойся, дзяўчына! Ён другі раз не палезе. Інакш я заяўлю ў паліцыю.

Малады баўэр адразу працверазіўся, зірнуў на парабка з нянавісцю і страхам і прагаварыў:

— Жабрак! Няшчасны чырвоны вырадак, я табе яшчэ пакажу...

Эльза і парабак адышліся. Яны чакалі Ота.

— Езэф больш не палезе! — паўтарыў парабак. — Ён баіцца паліцыі і багатай бабы, з якой хоча ажаніцца.

— Тады я нічога не скажу Ота, бо яму яшчэ цяжэй будзе там, у лагеры, дзе яны жывуць амаль як арыштанты.

— Так, амаль як арыштанты. Раптам пачулася радаснае «Гэй!»

На павароце дарогі паказаўся Ота. Хутка яны ўтраіх павярнулі ў лес. Сустракаліся многія жыхары вёскі, а таксама і сын багатага баўэра ў форме СС. Парабак прагаварыў з Ота аб становішчы парабкаў і сельскіх рабочых пры гітлераўскім рэжыме. Потым ён сказаў, што яму трэба карміць коней, і развітаўся.

Ота і Эльза мінулі букавы лес і прыпыніліся на беразе маленькага, але глыбокага возера, якое тут называлі Чортавым. Ота пачаў расказваць пра падзеі ў лагеры. Эльза, затаіўшы дыханне, слухала то радасна, то заклапочана.

— Гэта яшчэ не канец, — сказаў Ота. — Барацьба будзе працягвацца, пакуль не распусцяць наш Грунэвальдскі лагер. Потым нас пашлюць у іншыя лагеры працоўнай павіннасці, а мы і там будзем заўсёды, якая настроіць і тых юнакоў. Наша змаганне будзе шырыцца, пакуль не перакінецца на ўсю Германію. Разумееш? Ад моладзі ўсё залежыць. Калі яна супраць Гітлера, ён доўга не зможа ўтрымацца.

Ота стаяў, прыхіліўшыся да бука. Яго позірк быў горды і адважны. Эльза сядзела на зямлі і, наморшчыўшы лоб, старалася ўнікнуць у сэнс Отавых слоў.

— А калі яны вас тады засадзяць не ў рабочы лагер, а ў канцэнтрацыйны?

Ота падумаў крыху, затым адказаў:

— Будзем бачыць, што там будзе. Галоўнае, што мы трымаемся разам і не паддаемся. А ім трэба моладзь, і не могуць жа яны знішчыць нас усіх адразу.

«Па адным вас перабяруць», — падумала Эльза, але не выказала сваёй думкі. Потым яна сказала:

— Тут недалёка ёсць яшчэ адзін лагер працоўнай павіннасці. Можна яны вас туды запруць.

— Так, можа быць, але хоць будзе і далей, мы павінны падтрым-

ліваць сувязь У цябе больш часу, Эльза, табе зручней будзе прыходзіць да мяне.

— Абавазкова.

Доўга яшчэ сядзелі яны разам. Ота асцярожна паклаў галаву Эльзе на калені. Вяртаючыся назад, яны не пайшлі разам праз вёску, а Ота звярнуў у лагер карацейшай лясной сцежкай. І людзі бачылі, як Эльза вярталася адна.

Парабак, накарміўшы коней, падаўся зноў у лес. Яго вельмі ўзрушыла гутарка з Ота. Так і ішоў ён, задумаўшыся, праз усю вёску да лесу. Ён і не заўважыў, што за таўшчэзным дрэвам захінуўся бауэрскі сын Езэф і затым назіраў рушыў за ім.

Езэф ужо некалькі гадзін насіўся, як у гарачцы. Ён думаў пра тое, што яму можа не дастацца гаспадарка багатай удавы, варта толькі парабку пра ўсё расказаць. Сапернікаў і без таго да гібелі. Заставаўся толькі адзін ратунак — прыбраць ненавіснага парабка. Гэта павінна адбыцца сёння ж. Таму Езэф, засунуўшы кінжал за пояс, не знаходзіў сабе месца, пакуль і сапраўды не сустрэў сваёй ахвяры.

Праз гадзіну Езэф вяртаўся з лесу. А труп парабка ляжаў на дне Чортавага возера.

Герцаг Відукінд

— Увага! Шагам марш! Левай, правай! Кругом! Адзяленне, стой! Сагнуць калені! Сагнуць калені! Узяць рыдлёўкі для ружэйных прыёмаў!

Вучэнне скончылася. Калі за вячэрай юнакі сёрбалі суп і жавалі хлеб, з'явіўся групенфюрэр Фрыдрых Мюлер і аб'явіў:

— Заўтра вечар адукацыі. Гістарычны даклад пра саксонскага герцага Відукінда. Сам фельдмайстар будзе рабіць.

— Што, у Саксоніі ёсць яшчэ герцагі? — наіўна запытаўс Кудл.

— Не, герцаг Відукінд жывіў тысячу год назад і быў карэнным немцам, — паспяшаўся з адказам Фрыдрых Мюлер і, каб пазбегнуць далейшых пытанняў, хуценька выйшаў.

— А гэта цікава, хлопцы! Карэнны немец тысячу гадоў таму назад. І мы павінны стаць такімі ж карэннымі? Але тады ім прыдзецца даваць нам на сьнеданне таксама пару мядзведжых шынак, як старажытнаму герцагу. Тады мы адразу станем больш чыстакроўнымі.

— Або свіныя шынкі. Або тоўстую італьянскую каўбасу. Таксама добра!..

— Эх, чорт! — выгукнуў Кудл. — Як будзе добра, калі мы заўтра ўвечары пачнем, як пілі мёд, як елі зубраў і мядзведзяў...

Хлопцы смяяліся і жартавалі.

— Можна ёсць яшчэ што-небудзь важнае, аб чым трэба пагаварыць? — спытаў Ота.

Адразу ж ва ўсіх знік настрой гаварыць пра саксонскага герцага. Толькі круглагаловы выпаліў:

— Вы заўсёды блазнуеце. Пра саксонскага герцага таксама цікава паслухаць.

— Гвардзія круглякоў! Свят дух!.. — закрывалі з другога канца стала, і круглагаловы вымушаны быў змоўкнуць, відаць, спалохаўшыся.

Двое маладых берлінскіх рабочых станкабудаўнічага завода ЛКОВ пісалі ліст.

— Так нельга пісаць! Занадта ўжо адкрыта!

Яны закрэслілі палову напісанага, потым спалілі ліст і пачалі пісаць спачатку. Паўз вокны з песняй прамаршыравалі эсэсаўцы ў чорным. Нарэшце хлопцы закончылі.

«Дарагі Ота, як табе ў працоўным лагеры? Маеш свежае паветра і добрую яду? Ты можаш яшчэ доўга яе смакаваць. Ты хочаш ведаць, ці пачалі працаваць Франц і астатнія 49 у такарным і фрэзеравальным цэхах. Не, яны яшчэ не пачыналі. А чаму не, пытаешся ты? Іхні ж паўгадовы тэрмін працоўнай павіннасці скончыўся. Так. Скончыўся. І яны павінны зноў ісці на завод? Так, павінны. Шэф абяцаў ім гэта. Але прышоў толькі адзін Э. Ён стаяў аднойчы вечарам ля прадпрыемства і сказаў: — Я адзін толькі вызваліўся. Астатнія засталіся яшчэ на паўгода ў лагеры, а потым яны пойдучы ў вёску на работу да памешчыкаў і да бауэраў на гаспадарцы. Гэта расказваў Э. Потым ён знік. А з астатніх 49 і сапраўды ніводзін не вярнуўся. Яно можа і так, што паветра ў вёсцы лепшае і вучыцца страляць таксама важна. І, нарэшце, ці не ўсёроўна, дзе служыць народу — тут ці там. У нас амаль усё так, як было раней. Я кінуў курыць, бо плачу зімовы падатак. Газету? Навошта чытаць газету? Лепш унесці што-небудзь у зборы нацыянал-сацыялістычных вэтэранаў. У футбол я таксама больш не гуляю. Замест гэтага я плачу ахвярам нямецкай рэвалюцыі.

Такія, брат, справы. Вышэй галаву і прамей нос, такі мой дэвіз. Пішы, дарагі дружа. Прывітанне ад Фрыца»,

Раніцай, калі Ота адыходзіў на працу, прышоў стары селянін і тыкнуў яму ліст. У час перапынку ліст хадзіў з рук у рукі. Хлопцы, здавалася, наеліся гэтага пісьма, бо за абедам хлеб перасядаў у горле. У гэты дзень было папсавана шмат начыння: разбіты аб каменні сякеры, паламаны пілы.

Калі юнакі вярталіся ў лагер, жандар вёў нейкага маладога хлопца, які быў вельмі абарваны. На адным боце ў яго не было абцаса, падэшва другога была падвязана шнурком. Юнакі прамаршыравалі паўз яго. Хлопец стаяў, засунуўшы рукі ў кішэні і прыгнуўшы плечы. Яго схуднелы твар быў упарты. Ён трымаў галаву, крыху схіліўшы набок, і аглядаў працоўных салдат косым позіркам неаканчана знізу.

Жандар прывёў хлопца да фельдмайстра. Той хутка выдаў загад змясціць яго ў пятым пакоі, дзе старастам быў Густаў.

Праз гадзіну ўвесь лагер ведаў гісторыю новага таварыша. Яго прозвішча Вернер; ён — будаўнік з Лейпцыга. Пабыўшы беспрацоўным, ён трапіў у лагер працоўнай павіннасці. Калі Вернер адбыў там свой час, яму адмовілі ў выдачы дакументаў і забаранілі вяртацца на радзіму. Ён самавольна пакінуў лагер, два месяцы бадзяўся па дарогах, сядзеў некалькі тыдняў у турме за бадзянне і нарэшце быў накіраваны ў гэты лагер.

— Глядзі, падымі хлопцу настрой, — настаўляў групенфюрэр Густава. — Мы яго адшліфуюм, ён больш не будзе сароміць лагера.

Густаў і навічок стаялі насупраць. Густаў памкнуўся быў сказаць яму нешта сяброўскае, нешта пра новае жыццё, але ў яго нічога не атрымалася. Навічок стаяў, як і раніцай, калі яго прывёў жандар, ступлены, упарты, насцярожаны, гатовы абараняцца. На яго твары, які

выглядаў ужо немаладым, было многа зморшчак — адбіткаў цяжкага лёсу.

У час вячэры ў сталовай было неспакойна. Многа кпілі з начальства, некаторыя сядзелі спахмурнелыя і маўчалі. Другія занадта гучна смяліся, ляскалі посудам і знарок грукалі крэсламі. Кудл сыпаў, як з межа, дасціпнымі жартамі:

— Ну, паслухаем, як саксонскі герцаг Відукінд падпаліў рэйхстаг...

— Канчай, Кудл! — закрычаў Ота ў натоўп, што заліваўся гучным рогагам.

Калі хлопцы, прыбіраючы посуд і падрыхтоўваючы памяшканне, пачалі зноў грукаець, групенфюрэр Мюлер, відаць, не вытрымаў і, уварваўшыся, загарлаў:

— З глузду з'ехалі, ці што?!

Камуністычная ячэйка вырашыла, што даклад пра герцага Відукінда трэба сарваць. На парадок дня, калі магчыма, павінна быць выстаўлена тэма «Будучыня працоўнай моладзі».

Да фельдмайстра пайшла дэлегацыя. Карл Гейніг, Густаў і двое з ячэйкі.

Фельдмайстар баяўся бунту і таму хутка адмяніў даклад. Калі дэлегацыя стаяла перад ім, яго вачаняты, як у сусліка, вельмі паблісквалі.

— Будучыня працоўнай моладзі... Хм... важная тэма. Можам заняцца. Вы цікавіцеся вечарамі адукацыі. Гэта добра... Хм... Разыйдзіцеся!

— Я пачынаю серыю адукацыйных вечароў дакладам пра будучыню моладзі.

Дружныя воплескі, якія раздаліся ў зале, былі кпінамі і трыумфам. Фрыдрых Мюлер устаў і запытальна зірнуў на фельдмайстра: трэба каго-небудзь вывесці? Фельдмайстар мігнуў. Ён агледзеў залу і збалеў. Гэта быў ужо не склад паркалёвай фабрыкі. Гэта былі ўжо не юнакі, што адбываюць працоўную павіннасць. Гэта былі і не запалоханыя, сабраныя ў кучу маладыя рабочыя. Тут быў незнаёмы грунт, які дрыжаў у ціхіх хвалях.

Цэлы феерверк траскучых слоў сыпаўся з вуснаў фельдмайстра: абнаўленне, народнае аб'яднанне, дысцыпліна, падпарадкаванне, вернасць, фюрэр, айчына, новае супольнае жыццё моладзі, падрыхтоўка да вайскавай службы, і так без канца. Аднак гэта ні на кога не дзейнічала. Нават твары самых пакорлівых заставаліся халоднымі і расчараванымі. Гучнае пакепліванне пакашліванне шмат разоў чулася ў часе дакладу. Фельдмайстар, нарэшце, сеў, задыхаўшыся. Мяшкі пад яго вачыма, здаецца, лажаўцелі за гэты час. Ота падняў руку і ўстаў.

— Фельдмайстар, можна задаваць пытанні?

Той спрабаваў выратаваць становішча і весела адказаў:

— Вядома. Пытайцеся аб чым хочаце. Мне вы заўсёды можаце выказаць усё.

Першым папрасіў слова навічок. Ён выйшаў наперад, трымаючыся так, як тады, калі ўпершыню з'явіўся ў лагеры. Уцягнуўшы голаў крыху ў плечы і пазіраючы спадылба, ён загаварыў гарача, усхвалявана, заікаючыся:

— Я толькі хачу запытацца, што мы павінны тут рабіць. Адбыва-

ючы працоўную павіннасць, мы вучымся чортведама чаму, вучымся падпарадкоўвацца па-сабачаму і рабіць даносы. І гэта называецца новым народным аб'яднаннем.

Ён пастаяў яшчэ колькі хвілін, нібы хочучы яшчэ штось сказаць, і, нарэшце, адышоў на сваё месца.

— Ота! — паклікаў нехта ўпаўголаса.

Покліч пайшоў па зале. Ота папрасіў слова і выйшаў наперад. Ён стаяў недалёка ад фельдмайстра. Абодва цяжка дышалі. «Як усё выказаць?» — думаў Ота. Як даўно чакаў ён гэтай часіны, ужо месяцы, як ён цішком рыхтаваўся да яе.

«Аб чым гэты падлюк будзе балбатаць? — падумаў фельдмайстар. — Колькі год чакаю добрага месца камандзіра. І цяпер гэтыя блазнікі сапсуюць мне кар'еру».

«Не проста ў лоб трэба гаварыць, — думаў Ота, — і аднак заклікаць да барацьбы, каб усе зразумелі, усе ўзняліся і ведалі, як трэба змагацца».

Ён стаяў намерсе і глядзеў на сяброў з вялікім чаканнем. Адны запытальна чакалі, другія чагось рашуча патрабавалі. Гэта падбадзёрыла яго. Ён абедзвюма рукамі ўзяўся за стол і пачаў гаварыць:

— Сябры, чаго мы, працоўная моладзь, можам чакаць ад будучыні? Можна капаць рыдлёўкамі зямлю, можна біць каменні. Чаму не? Гэта нікому не шкодзіць. Але што далей? Большасць з нас чаму-небудзь вучылася і з ахвотаю вучылася б яшчэ, але нечаму другому, а не толькі капаць і біць каменні.

— Правільна, мы хочам вучыцца чаму-небудзь іншаму, — раздалося шмат галасоў у зале.

Фельдмайстар нервова паправіў сваю партупею. «Пачынаецца», — падумаў ён.

— Вы гаворыце пра зямлю. Так, мы нарадзіліся на гэтай зямлі. На гэтай зямлі мы працуем. Чаму мы павінны быць парабкамі? Людзьмі мы хочам быць.

Ота адняў рукі ад стала і сціснуў кулакі. Яго голас цвёрда каціўся па зале. Усе слухалі, затаіўшы дыханне.

— Бліжэй да справы! — сказаў фельдмайстар, коротка і з загадам. — Задавай пытанні!

— Мы павінны стаць моцнымі! Але як? Мы павінны вучыцца працаваць, але нам адбіваюць ахвоту да працы. Мы павінны любіць айчыну, але айчына дрэнна абыходзіцца з намі. А чаго нас, маладых рабочых, сагналі ў вёску?

— Вёска лепш, чым горад. Сяляне адновяць Германію! — ускрыкнуў фельдмайстар.

— Селяніну мы зусім не патрэбны. Яму самому цяжка пражыць. А ў рабочых мы тут адбіраем кавалак хлеба. Ці не так, Густаў? Схадзіце ў Грунвальд і паглядзіце, як гібеюць беспрацоўныя.

— Гэта праўда, — крыкнуў Густаў, — мы адбіраем у іх хлеб. Таму яны і касавурацца на нас, і сяляне таксама. Гэта няправільна, фельдмайстар.

Доўгі Густаў устаў. Яго светлыя вочы глядзелі ў твар узлаванага фельдмайстра так шчыра і заклапочана, нібы чакаючы ад яго правільнага адказу. Затым Густаў, не спяшаючыся, сеў, як пасля цяжкага намагання. Навічок, які быў побач з ім, радасна зірнуў на яго і не так,

як раней — спадылба, а шырока раскрытымі вачыма. Ён кінуў Густава і ціха сказаў:

— Так, разлікі ў тых няправільныя. Але тыя гэта заўважаць толькі тады, калі мы закрэслім іх. Тоўста закрэслім. — Ён з сілай правёў рукой у паветры.

Ота гаварыў. Ён разышоўся. Спачатку яму было цяжка. Але цяпер моцны вецер дзьмуў у парус і карабель нёсся. Ота, здавалася, адчуваў, як на палубу адзін за другім паўскоквалі яго сябры. Ён стаяў наперадзе, ён веў карабель.

— Як мы пабудзем наша будучае жыццё? Усё забываецца, чаму мы навучыліся. Гораду мы не патрэбны, вёсцы — таксама. Усё наша жыццё загублена.

«Цяпер хлопцы памякчэюць, і трэба пусціць у ход усю хітрасць», — падумаў фельдмайстар і крыкнуў звонкім голасам:

— Дайце нам толькі скінучь халопства са зброяй у руках! Тады знойдзецца выйсце таксама і для вас. Цяпер дзьме іншы вецер. Хутка Германія ўзброіцца.

— Акалець у газавай вайне? Не, гэтага мы не хочам.

— Другога выйścia трэба шукаць! — раўла зала.

— А я яшчэ хачу запытацца!.. — гучна ўскрыкнуў Карл Гейніг і, не баючыся, дадаў: — Чаму за працоўную павіннасць плацілі ў 1932 годзе 60 пфенігаў у дзень, у 1933 толькі 40, а цяпер усяго 25 пфенігаў?

— І з гэтага вылічваецца яшчэ палову! — крыкнуў загарэлы.

— Бо Германія бедная, а моладзь вучыць трэба. Трэба чымсьці і ахвяраваць.

Пачуўся смех і воклічы: «Выхад?! Выхад?!»

— Але не той стары выхад, — прагаварыў нехта даволі моцна, што пачулі нават пярэднія.

Фельдмайстар устаў, усміхнуўся сутаргава пасінеўшымі вуснамі і пачаў:

— Калі вы не хочаце гэтага выйścia, якое я вам толькі што назваў, адзінага выйścia для кожнага прыстойнага немца, які яшчэ не сапсуты марксістамі...

— Кінь, чалавеча, лухту несці! Надакучыла!

Ніхто не мог сказаць, адкуль нёсся гэты нізкі голас. У фельдмайстра паледзянела ў грудзях. Ён хацеў паспрабаваць яшчэ раз паказаць выхаваўчую годнасць лагера, але патрэбных важкіх думак у гэты час не знаходзіў.

Клівы рогат заглушыў ягоныя словы.

— Вы павінны згадзіцца, — прагаварыў ён нарэшце, і яго голас не быў ужо голасам вайсковага чалавека, — што Германія яшчэ ў ярме. Вам даверыў фюрэр вялікае заданне: падрыхтаваць і зноў вызваліць Германію. Пакажыце сябе вартымі гэтага. Хайль Гітлер!

Сквіцы фельдмайстра трэсліся. Праляцела міма радасць быць камандуючым. Сапсавана жыццё.

Цяпер кінуўся наперад Кудл, ускочыў на авансцэну і дзёрзка задраў нос угору, нібы хацеў прабіць ім дзірку ў столі. Ён павярнуўся да фельдмайстра:

— Рабочыя, што адбываюць працоўную павіннасць, просяць кіраўніцтва лагера сказаць, ці то праўда, што мы пасля сканчэння тэрміну будзем проста накіраваны на работу ў вёску і больш не вернемся да сваёй прафесіі?

— На гэта адказваць я не ўпаўнаважаны, — аж закрычаў фельдмайстар. — Вечар скончаны. Разысціся па спальнях!

— Мы не жадаем пакутаваць у акапах і паміраць там, як паміралі нашы бацькі! Мы патрабуем лепшага харчавання, вышэйшай аплаты і мякчэйшага абыходжання. Заўтра мы не выйдзем на работу.

Ота падняў угору руку, як сцяг. Усё паўскакавалі. Раздалося рэха маладых галасоў, упартае і грознае.

— Заўтра мы не выйдзем на работу!

З грукатам паляцела праз акно крэсла. Яго кінуў лейпцыгскі будаўнік. Фельдмайстар падняўся са счарнелым тварам, на якім сівыя вусы блішчалі, як каціная скурка. Ён выцягнуў з ножнаў клінок і паклаў яго перад сабою на стол. Потым падняў руку. У зале крыху сцішыліся.

— Усё па спальнях! Заўтра пачуецца, што будзе далей. Разысціся!

Фельдмайстар і групенфюрэр выйшлі.

Старая паркалёвая фабрыка загула ад шуму, нібы зноў пусцілі ткацкія станкі.

Хлопцы, нібы захмялелыя, кінуліся ў памяшканні. Некаторыя кідалі мэблю. Хлопец з Лейпцыга разбіў яшчэ адну шыбу.

— Пусціце мяне! Пабіць крыху! А то ўсё б'юць іншыя, — крычаў ён з нейкай дзівацкай усмешкай на цвёрдых вуснах, калі некаторыя хацелі яго супакоіць.

Члены камуністычнай арганізацыі моладзі сабралі ўсіх у самай большай спальні.

— Трымацца разам! — крыкнуў з запалам Карл Гейніг, ранейшы сацыял-дэмакрат. — Мы павінны трымацца ў адзінстве. Нікога не пакідаць. Адзін за ўсіх, усе за аднаго!

— Брава! — закрывалі многія. — Мы будзем трымацца разам.

Стала зусім ціха, калі Кудл падняўся на стол.

— Цяпер раскрыйце вочы, сябры! Мы не авечкі, якімі гандлююць вакол. Мы павінны ведаць, чаго хочам. Многія хочуць цяпер адправіцца дахаты.

— Вядома, мы гэтага хочам! — раздаліся галасы.

— Зразумейце, сябры. Каму не апыркнула тутэйшае жыццё? Але падумайце, што будзе далей? Адзін пойдзе бадзяцца па дарогах. Другі забярэцца да маці, на печ, хоць і халодную. Што з гэтага ўсяго будзе? Сябры, нас тут расштурхалі, і мы ведаем, што з усяго будзе. Цяпер мы павінны, як закваска, разысціся ў іншыя лагеры і агітаваць далей.

Раздалося «за» і «супраць».

— Без закваскі не будзе хлеба. Хлебам, які мы цяпер пячом, павінны падавіцца нашы прыгнятальнікі. Ітак, — закваскай у іншыя лагеры!..

Кудл саскочыў са стала. Цяпер узяў слова Ота, папярэдне пагаварыўшы з Вілі на двары.

— Сябры, я толькі што даведаўся, што ў гэтую ноч з'явіцца сюды СС і шupo. І заўтра нас расфарміруюць па іншых лагерах. Кудл мае рацыю. Нашай задачай з'яўляецца растлумачыць сябрам у другіх лагерах, перанесці дух меяжу ў другія лагеры. І так, сцяўшы зубы, працаваць далей. Але хто хоча ісці адсюль, таму трэба гэта зрабіць зараз жа, пакуль не прышлі эсэсаўцы, і пашукаць іншага месца для барацьбы за вызваленне рабочага класа. Усім быць цвёрдымі! Клянёмся нашым пралетарскім гонарам!

Яны ўзнялі высока рукі. Белае святло лямпы плавала па іх тварах.
— Барачыба ідзе за свабодную Германію...

Ота абкружылі. Юнак з пацучыным тварам сказаў:

— Дома таксама параная капуста, і мы ўпяцяхом жывём у адным пакойчыку. Я застаюся.

Густаў тлумачыў, што ён не можа цяпер несправядлівасці, што ён хоча паехаць у Берлін і расказаць Гітлеру, як жывецца ў лагерах. Круглагаловы прагаварыў з кутка, дзе была яго група: «Сябры, мы нікога не выдадзім. Але мы будзем трымацца спакойна, каб не сапсаваць сваёй будучыні».

— Размазня! — не выцерпеў адзін юнак і падышоў да Густава.

Каля сарака чалавек падрыхтаваліся ісці. Астатнія вырашылі застацца. У гэты час на вахце ў двярах быў Вілі. Адзін з групенфюрэраў падышоў да яго. Ён глядзеў на Вілі, сына шцмана, як на раўню. Яго твар быў пануры і злосны.

— Не магу абвінавачваць хлопцаў, — пачаў ён. — Што тут за жыццё? Для нас таксама. Яны хочуць, каб я жаніўся, бо я тут служу. А якая гэта служба? Раней уяўлялася ўсё неяк зусім інакш, дружа.

— Так, так, некаторыя думалі пра ўсё гэтае інакш.

— І лагер ліквідуюць?

— Так, ліквідуюць. Стары гаворыць, што лагер ужо запламлены. Хлопцаў разашлюць па розных лагерах, пакуль яны не разбегліся. А Ота трапіць у канцэнтрацыйны лагер. Я думаю, Кудл таксама.

— Адкуль ты гэта ведаеш?

— Я быў, калі стары гаварыў аб гэтым. Яны з Ота не будуць міндальнічаць.

— Шкада хлопцаў.

— Так, шкада. Нядрэнныя хлопцы.

Калі крокі групенфюрэра заціхлі, Вілі хуценька і ціха пабег да туалета. Праз некаторы час выйшаў давераны.

— Ота і Кудлу трэба зараз жа ўцякаць. Іх павінны адаслаць у канцэнтрацыйны лагер, — сказаў Вілі сваім халодным моцным голасам. — Збяры зараз жа ячэйку і лепшых хлопцаў. Тыя, хто хоча ўцякаць, павінны ісці да хлява. Кладука з прадуктамі адчынена. Яны могуць узяць хлеба і каўбасы.

Шырока крокачы, Вілі пайшоў далей. Праз некалькі мінут восем хлопцаў стаялі за драўляным хлявом.

— Кудлу і Ота трэба зараз жа ўцякаць! Іх павінны адправіць у канцэнтрацыйны лагер, — сказаў Вілі.

Кудл і Ота не рашаліся. Яны заклікалі ўсіх застацца і не хацелі пакінуць сяброў. Карл Гейніг падышоў да Ота і паклаў яму на плячо руку.

— Ты не павінен гінуць, таварыш. Ты патрэбен справе. Вы можаце спакойна ісці. Наша работа не спыніцца.

Ён падкрэсліў слова «наша» і стаяў у сярэдзіне групы моцны і рашучы.

Каля сарака маладых рабочых шукалі дарогі цераз лугі і лясы і праз дзве гадзіны выйшлі на гасцінец, які вёў на поўнач.

Эльза едзе ў Берлін

Чуткі пра бунт у лагеры, пра СС і шупо, пра ўцёкі зачыншчыкаў і знікненне парабка разнесліся па Грунэвальду і навакольных вёсках. Толькі баўэрскі сын Езэф сцвярджаў, што знікненне парабка звязана з падзеямі ў лагеры. Аднак многім цяжка было ўявіць, што гэтыя дзве падзеі маюць адна да адной якое-небудзь дачыненне.

Эльза пастукала ў акенца да сваёй школьнай сяброўкі Анны. Тая адразу ж выбегла з дому, абняла Эльзу і павяла яе ў маленькую альтанку.

— Гавораць, Ота і Кудла, як зачыншчыкаў, збіраліся адправіць у канцлагер, і таму яны ўцяклі. Я хачу паехаць у Берлін, Анна. Можа я там змагу зрабіць для іх што-небудзь.

— Гавораць таксама, што яны забілі парабка, — дадала Анна.

— Парабка? Гэта быў добры хлопец. Ён заўсёды стаяў за нас. Калі ён і сапраўды забіты, дык гэта маглі зрабіць толькі фашысты.

— Дзяўчаты стаялі, моцна трымаючы адна адну за рукі. Яны былі адны, пакінутыя ў гэтым халодным, варожым свеце.

— Калі ты вяртаешся ў Берлін, Эльза, я паеду з табой. Я не пакіну цябе адну. Мы ж дагаварыліся быць разам.

Эльза задумалася.

— А калі за гэта ў цябе будуць непрыемнасці? Не, я не хачу. Адслужы свой час! Ніхто ж мяне не з'есць па дарозе. І адна дзяўчына не так будзе кідацца ў вочы, як дзве. Спачатку я пару станцый прайду пешшу. У мяне ёсць некалькі марак і крыху хлеба.

— Вазьмі і мае ўсе грошы. І хлеб... І трэба ісці з кошыкам, гэта менш падазрона. Падумаюць, што ты ідэш на рынак у суседнюю вёску.

— Так, з кошыкам гэта добра. Тады мяне ніхто не будзе распытваць.

— Пасядзі тут. Я прынесу грошы і харчы.

Анна, маленькая, чорнавалосая, з дзіцячым тварыкам, пабегла ў дом і хуценька вярнулася. Сяброўкі абняліся і пацалаваліся. Гэта было цяжкае расстанне. Кожная заставалася адна ў дзікім, цяжкім, як страшны сон, жыцці.

Позна ўвечары, калі ўсе спалі, Эльза выйшла з дому, захапіўшы стары кошык. Яна накіравалася да лесу і пайшла ўзлескам, каб не збіцца з дарогі. Было цёмна. Толькі позна ўзышоў вузенькі месяцчык і то больш хаваўся за хмары. Не чуваць было ні гуку, толькі калі-ні-калі раздаваўся крык савы. Эльза стамілася. Няўжо не скончыцца ноч, гэта цёмная адзінота?

Хутка начную цішу напоўніла лёгкае шчабятанне. На гарызонце з'явілася светлая танюсенькая рысачка, і неўзабаве ўсюды запанавалі галасы і рухі. Стракаталі сінічкі, берасцянікі, канаплянікі. Чырвань рانیцы залівала ўсё наваколле. На маленькай палянцы Эльза заўважыла дзікую казу.

Эльзе раптам стала радасна і добра на сэрцы. Навокал жыццё. Яна апусцілася на зямлю і заснула. Заснула доўгім і глыбокім сном. Прачнуўшыся, яна памылася ў блізкім ручаі, падсілкавалася крыху і пай-

шла да наступнай станцыі. Гэта была галоўная лінія на Берлін. Выявілася, што ў Эльзы хапіла грошай да самага Берліна.

Поезд у горад прыбыў ноччу. На апошнім трамваі Эльза даехала дадому. Паднялася па лесвіцы. Маці сустрэла радасна і спалохана.

— Заўтра я ўсё раскажу. Нікому, мама, не гавары, што я тут.

Зморанасць давала сябе адчуць, і Эльза хутка заснула. На другі дзень яна прачытала ў газеце, што за падняцце бунта Ота і Кудл арыштаваны. Ота, акрамя таго, абвінавачваецца ў забойстве парабка. Эльза адчула, як у яе пахаладзела сэрца, і яна ледзь утрымалася за край стала, каб не ўпасці. Утаропіўшыся ў свае загарэлыя ў працы рукі і сціскаючы ўсё мацней і мацней кулак, яна выйшла з дому.

Яна пойдзе ў паліцыю, яна будзе сведкай.

Мы пераможам

Ногі яшчэ ў намаляваным крэйдай коле. Ота спрабаваў разгледзець, ці не сцёр ён дзе-небудзь рысы, але нічога не бачыў. Кола скакала перад вачыма. Ота схіліў галаву на плячо. Яму стала дрэнна. Ён схамянуўся. Толькі б не страціць прытомнасць і не зваліцца. Тады гэтыя восемнаццаць гадзін, што ён стаіць у абчэрчаным крэйдай коле, не заліцацца і апрануты ў чорнае кат пачне лічыць спачатку. Восемнаццаць гадзін ужо стаіць Ота, а ён павінен выстаяць трыццаць шэсць, калі яны пасля гэтага нічога іншага не выдумаюць. У іх багатая фантазія ў вынаходстве пакут.

Крокі ў калідоры. Ідуць эсэсаўцы вячэрняй змены.

Чутны галасы.

— Дайце агню. Я стомлены, як сабака. Чатыры гадзіны заняткаў на двары і цяпер яшчэ трэба з гэтымі камуністычнымі сабакамі займацца. Знішчаць бы іх адразу...

Расчыняюцца дзверы камеры. Уваходзіць эсэсавец са шрамам на пухлым твары. Ён замахваецца і перацягвае Ота бізнуном. Ота хістаецца, але, балансіруючы рукамі, зноў прыходзіць у раўнавагу.

Ён стаіць і стаіць. Мінуты капаюць на яго галаву, як пясчынкі ў пясочным гадзінніку. Мінуты пачынаюць цікаць у галаве. Ён пачынае іх лічыць: адна, дзве, тры, чатыры... пятнаццаць... трыццаць. Лічбы блытаюцца. Ён пачынае зноў і зноў. Так моцна гудуць мухі. Гэта мусіць пчолы. Гудуць усё мацней і мацней. Не, гэта самалёты. На дварэ блакітнае неба. Самалёты слізгаюць у паветры. Паветраная пошта. Масква — Берлін. На граніцы высокая брама з сярпом і молатам. За ёю чырвонаармейцы ў доўгіх шынях і востраверхніх шлемах з чырвонай зорачкай. Гэта маладыя рабочыя, як я, і сыны сялян. Я таксама буду чырвонаармейцам, нямецкім. Буду вучыцца страляць, каб біць чорных катаў і іх генералаў. Страляць! Страляць!

Яшчэ лепш кінуць гранату ў памяшканне СС, няхай сабе і самому пры гэтым загінуць. Загінуць ці не, гэта ўсёроўна. Толькі трэба стаяць прамі да канца. У гэтым усё! Стаяць, стаяць, стаяць... Самалёт не аддаляецца, і прапелеры ракочуць бесперапынна. Што з матарам? Самалёт не можа ляцець далей. Цяжкая Масква, вачынен? Галаву тор-

гае ад болю. Што гэта? Адзін у пацёмках? Мёртвая Масква? Не, не. Масква жыве. Мы цвёрда стаім. Мы трымаемся. Мы будзем стаяць.

Зноў расчыняюцца дзверы. Зусім здалёку даносіцца голас:

— Присядзь на хвілінку. Інакш ты загінеш, а мне з табою яшчэ трэба займацца.

Ота адчувае крэсла. Ён садзіцца. У тумане плавае твар эсэсаўца. Вочы не зусім злыя. Яны амаль як і чалавечыя вочы. Глядзяць на яго.

— Моцныя вы, чорт пабяры. Вас не сагнеш. Такіх, як вы, можна было б выкарыстаць для нас. Так, цяпер уставай, пакуль ніхто не прышоў! Дваццаць адна гадзіна. Застаецца пятнаццаць. Тады спакой. Чорт ведае, гэта занадта.

Рыпнулі жалезныя дзверы. Гучныя крокі па каменных плітах. Перададзены загад.

— Вон з кола! — скамандаваў эсэсавец. — Маеш шчасце, хлопец, адпраўляешся ў следчую турму, у Маабіт.

— Дай яму спачатку пажэрці, а то ён паваліцца рылам!

Ота садзіцца на крэсла. Ногі як цяжкія кломпы. У галаве ўсё яшчэ туман. Што гэта? Ён сядзіць. Ці ведаў калі-небудзь хто, як гэта прыемна сядзець? Цудоўна. Ён сядзіць, паклаўшы на калені рукі. На ілбе ў яго глыбокія маршчыны. З вачэй пакрысе знікае пакута, але ён нічога не бачыць, ён адчувае толькі палёгка ад нечага нясцерпнага, што, як жудасны сон, кідае ў цемру. З'явілася жаданне легчы, спаць. Гэта было б найвышэйшай асалодай.

Гарачая міска пастаўлена яму на калені, уціснуты ў руку кавалак хлеба: «Еш!»

Ён пасёрбаў рэдкага гарохавага супу. Жаваць хлеб было цяжка, амаль немагчыма.

— Так яго нельга есці. Кавы!

Натуральная чорная кава...

Туман рассяйваецца. Многае становіцца ясна. Значыць, турма. Яны яго ўжо выводзяць. Хутка спраўлены ўсе фармальнасці. Кароткая паездка, новая турэмная брама. Зноў адзін. Зноў смяротная аднастайнасць дня і ночы.

Яго падазраюць у забойстве. У абвінавачванні значыцца, што ён забіў парабка.

Успамінаецца цёмная вада, бераг, парослы чаротам. Эльза сядзіць на траве. Яго галава ляжыць у яе на каленях. У лесе трашчаць галіны. Можна гэта быў забойца?

Эльзу яны таксама арыштавалі, калі яна з'явілася сведчыць невінаватасць Ота. На апошнім допыце яна стаяла супраць яго. Твар яе зрабіўся маленькі, сціснуты, як кулак. Яе таксама будуць абвінавачваць? І сведчыць будзе баўэрскі сын Езэф. Але ж тры юнакі з лагера за яго. Сярод іх Густаў, член арганізацыі гітлераўскай моладзі. Яны бадзёра трымаюцца. Ота ганарыцца ім. Сёння суд.

Яго вядуць па калідоры. Халоднае і вострае жалеза кайданоў, як і халодная вада ў Чортавым возеры. Там яны ўтапілі парабка. Ці яны яго таксама гэтак катавалі? Цяпер трэба сабрацца з думкамі.

Яны правялі яго праз двор да машыны. І сапраўды, неба такое блакітнае і вялікае, і без кратаў. І сапраўды, у далечыні самалёт. Масква жыве, Данбас, Сталінград, Магнітагорск — усё за граніцай магутнае, створанае рабочымі. І такімі ж самымі былі царскія турмы, як гэты двор, і рускія кайданы, як на ягоных руках. Усмешка ўспыхнула ў яго вачах. І ў нас будзе свабода. Перад машынай ён на момант затрымаўся.

— Не бойся. У машыне нічога з табой не стане. З табой разбіраюцца па закону. Кулі шмат каштуюць дзяржаве. Сякера зробіць гэта танней. Яе трэба толькі навастрыць.

Сякера? Ці можна гэта быць? Яго рука цягнецца да галавы. Бразгае ланцуг.

— Сёння яна яшчэ на плячах, — прагаварыў канваір, заўважыўшы гэты рух рукі. Ён закурыў. Яго твар зусім нерухомы.

Сякера. Ота адчуў нешта халоднае на патыліцы. Яго маладое жыццё загіне. Голад, прыніжэнне, упартасць, абурэнне і аднак — як цудоўна дыхаць, жыць!

Вечар у маці. Сухія галінкі трашчаць на агні. Маці стаіць перад ім. Ён трымае шклянку з гарачым малаком у маленькіх, пачырванелых ад холаду руках. Ён п'е павольна, пазірае ў акно і слухае маці.

Свята рэвалюцыйнай моладзі за горадам: луг і лес аж гудуць ад маладых галасоў. Эльза скача праз касцёр. Потым яны сядзяць, прытуліўшыся адно да аднаго. Група сацыялістычнай рабочай моладзі праходзіць паўз іх і спявае: «Мы маладыя, і гэта цудоўна». Горыч ахоплівае Ота. Яны хочуць цешыцца маладосцю без барацьбы. Таму цяпер павінны ісці на эшафот перадавыя байцы. І ён хацеў таксама калісьці цешыцца жыццём у дзеда на беразе. Цюлені на пясчанай касе блішчаць на сонцы, яны жывуць, усё жыве. І старая бабулька там. Чорныя чэрці-эсэсаўцы будуць жыць і далей, толькі ён... Сякера... Прадзед засек фогта сякарай. Таму цяпер хочуць яны яго... Не, не таму. Так, той самы шэраг барацьбітоў — Дзетмер, Тэльман, Дзімітраў. Зноў самалёт. Ота глядзіць угару.

— Што ты глядзіш, малы Дзімітраў? Хочаш таксама на самалёце ўцячы ў Маскву, як вялікі круцель Дзімітраў, га?

Канваір смяецца, перакідвае ў кут рота сігарэту і з прагавітасцю глядзіць Ота ў твар, нібы чытае на ім думкі. — Дзімітраў, Тэльман...

Вочы ў Ота не адрываюцца ад самалёта. Металічныя маскоўскія птушкі лётаюць свабодна ў паветры. Дзімітраў, Тэльман, Ленін. Ленін ужо даўно памёр. Не, жыве, жыве на ўсёй зямлі. Есць два жыцці: цюлені на пясчанай касе і здаровыя мужчыны ў чорных мундзірах з бізунамі і рэзальверамі — мяса, кроў, улада. І аднак іх жыццё маленькае і слабае, яны належыць да тых, якія знікаюць. І другія, сапраўдныя людзі... Ленін. Ленін перамог і будзе перамагаць заўсёды. Ён жыве сапраўдным жыццём, яно выстаіць, хоць і галава Ота зляццё пад сякарай.

Машына праз шырокую браму нырнула ў двор суда. У зале суда сядзяць бацькі. Зарыдала маці, калі ўвялі Ота. На лаве падсудных сядзяць ужо Кудл і Эльза. Ходзяць сведкі, нібы лялькі па дроце.

Ідзе суд. Суддзя задае пытанні, гавораць сведкі.

Даказвае групенфюрэр Мюлер.

— Увесь неспакой у лагеры ішоў ад Ота. Гэта ён падняў бунт, яму самому, Мюлеру, ён пагражаў лапатай на вучэнні.

Ота ўстаўляе рэплікі і задае пытанні. Суддзя непакоіцца, устае многа разоў з крэсла.

Баўэрскі сын Езэф сведчыць, што хлопцы, адбываючы працоўную павіннасць, зрабілі ненадзейнай вёску. Ота бегаў за дзяўчатамі, прысланымі памагаць у сельскай гаспадарцы. Але гэта, вядома, больш служыла шырмай. Усё гэта ён рабіў з палітычных мэт. Яго бачылі з парабкам яшчэ раней. Ён і зазваў яго да Чортавага возера. А Эльза цягалася з усімі, то з сынамі баўэраў, то з хлопцамі з лагера. Яна была пад уплывам Ота, таму яе сведчанню нельга верыць. Да забойства яна, мусіць, не мае ніякага дачынення.

Эльза адразу ўскочыла.

— Гэты Езэф — гвалтаўнік. І ён жа тады, калі дамагаўся мяне на сене, гаварыў: «Ота ты больш не ўбачыш. Мы яго прыбярэм. Ён жа чырвоны». А забіты парабак абараніў мяне ад Езэфа.

Па радах пранёсся гоман. Суддзя папярэдзіў, што прымусяць усіх пакінуць залу. Маці Ота ўстала. Яна глядзіць на суддзя сваімі яснымі вачыма і ціха кажа:

— Сякарай трэба секчы іх, фашыстаў, як наш прадзед фогта засек. Эсэсавец і адзін селянін з вёскі сведчылі, што яны бачылі, як Ота, Эльза і забіты пайшлі ў лес. Эльза потым адна вярнулася ў вёску.

— Сведкі падкуплены! Ота зараз жа пайшоў назад у лагер, — ускрыкнула Эльза.

Потым прыйшла чарга Густава. Ён спрабуе выпрастацца. Яго твар зусім бледны.

— Я стары член арганізацыі гітлераўскай моладзі. Ота быў добрым таварышам. Усе яго любілі. У палітыцы іншы раз ён прабаваў дыскусіраваць. Пра тэрор ён нават не заікаўся. Я не магу сабе ўявіць, каб ён забіў чалавека. Ён толькі хадзіў, як заўсёды, да сваёй нявесты. Яны сядзелі ля возера, тады ён вярнуўся ў лагер. Было яшчэ рана, калі ён прышоў.

Ён бездапаможна змоўк, пачаў яшчэ раз гаварыць і сказаў мяккім і засмучаным голасам:

— Я думаў, такі можна стаць правадыром. Я думаў, у яго кроў вікінгаў.

— Гэтым вы сведчыце, што абвінавачваемы чалавек задзірысты.

— Задзірысты, але не забойца.

Вочы Густава, шырока расплюшчаныя ад здзіўлення і страху, утаропіліся ў твары Ота і Эльзы.

Слова бярэ дзяржаўны абвінаваўца.

— Сапсаваная, падбухтораная моладзь здольна на ўсякі ганебны ўчынак. Ота быў зволены з прадпрыемства за марксісцкія погляды. Уларты дзяржаўны вораг, бунтар, зачыншчык, бурная натура, прыраўнаваў маладога парабка. Факты ясныя. Ён адаслаў сваю дзяўчыну, а сваю ахвяру прыкончыў.

Дзяржаўны абвінаваўца патрабуе смяротнай кары для Ота за ўчыненне збойства і турэмнага заключэння для Кудла і Эльзы за мяцеж і валацужніцтва.

Пасля слоў афіцыйнага абаронцы Ота пачаў сваю прамову. Ён ужо больш не знясілены і не слабы. Усё ў ім нацягнута. У зале не шмат рабочых, бо несвоечасова апублікавалі аб часе суда. Аднак Ота ведае, што ён адказны за кожнае слова перад рабочым класам.

— Пан дзяржаўны абвінаваўца патрабуе мне смяротнай кары, хоць і не існуе ніякіх доказаў супраць мяне. Я быў у сваёй нявесты. Мы разам сядзелі ля возера і пад вечар пайшлі дахаты. Я лясной дарогай пайшоў у лагер. Як я мог ноччу заманіць у лес баўэрскага парабка? Мы мала ведалі адзін аднаго, аднак ён мне сказаў, што раней быў у радах барацьбітоў Рот Фронта і ў сэрцы ён і сёння чырвоны. Зусім ясна, тут фашыст употайкі знішчыў яго. Рабочы не заб'е свайго ж

сябра, бо ён сумленна адносіцца да працоўнага народа. Калі б я і хацеў каго-небудзь забіць, дык гэта вас, судзі, — Ота адкінуў назад галаву і падняў кулак. — Я лепш бы забіў тых, хто нас, моладзь, ганьбе і растоптвае.

— Ота!.. — Гэта спрабавала гаварыць маці, але яе сэрца зайшлося. У яе не было больш голасу.

— Я пазбаўляю вас слова, абвінавачваемы.

— Мы супраць індывідуальнага тэрору. Нам не трэба такіх збойстваў. Гэта робяць прыгнятальнікі, бо яны баяцца свабоднага народа, бо яны з нячыстым сумленнем змагаюцца за брудную справу. Таму вы і забіваеце. Забіўшы аднаго маладога рабочага, вы адсякаеце галаву яшчэ і другому.

Жудасны крык перабівае Ота. Неспакойна ўстае старшыня. Яго цынічны твар зрабіўся бледны, толькі ружавеў шрам на ілбе.

— Я вас пазбаўляю слова, абвінавачваемы!

— Не плач, мама! — крыкнуў Ота, не звяртаючы ўвагі на старшыню. — У цябе многа сыноў. Усе мае таварышы — твае сыны. Ты мяне вучыла стаяць проста, мама. Яны навучылі мяне змагацца. У свабоднай Германіі ў цябе будзе шмат сыноў.

Гаворачы гэта, Ота бачыў, як маці стаіць у кухні. Зайшоў юнак. Маці працягвае яму кавалак хлеба, як гэта яна рабіла раней і яму. Тады Ота, адчуў што ён не памрэ. Ён будзе толькі другім, проста другім юнаком.

— Я пазбаўляю слова, абвінавачваемы!

Яны штурхнулі яго на лаву. Судзі выйшлі, і праз некалькі минут вярнуліся. Старшыня чытае прыгавор: смерць праз адсячэнне галавы... Апраўданне Кудлу і Эльзе за недахопам доказаў. Кудл павінен вярнуцца назад, у лагер.

Ота ўстае.

— І пасля смерці мы будзем змагацца. Мы жывём і перамагаем! — Яго словы прагучалі, як песня, запоўнілі ўсё памяшканне. — Ленін жы-

ве, і мы будзем далей жыць. Нашы галовы ператворацца ў гранаты, якія вас паразываюць. Вы захлынецеся ў нашай крыві...— Ён увесць перасмыкнуўся ад болю, але крыкнуў яшчэ раз:— Мы пераможам!

Цяжкая палцэйская рука заціснула яму рот.

Эльза зблела. Застылі яе вялізныя вочы на збялелым твары.

— Мы не дапусцім, каб цябе забілі...— прагаварыла яна асіплым, чужым голасам. Кудл кіўнуў сцвярджаючы. Ота ўсміхнуўся. Ён у нейкім захваленні. Недзе пяць яго востры боль. Над болам гарыць полымем яго натхненне.

У зале суда ціха-ціха. На тварах усіх адзнакі цяжкай сур'ёзнасці.

— У наступны раз не збіраць народ,— сказаў старшыня дзяржаўнаму абвінаваўцу.— Гэты аказаўся дзёрзкім сабакам!

Дзяржаўны абвінаваўца страціў у гэты дзень апетыт да яды. Ён бачыў, як коцяцца галовы і становяцца гранатамі. Прыгавор быў апублікаваны ў газеце. Сэрцы ўсіх рабочых загарэліся абурэннем. Новая кропля капнула ў кубак гнева і нянавісці. На прадпрыемстве ЛКОВ, на якім працаваў Ота, вестка перадавалася з вуснаў у вусны. На другі дзень раптам спыніліся машыны. Быў перарэзаны кабель. Не ведалі, хто гэта зрабіў. У час, калі спынілася праца, была прынята рэзальцёная пратэсту супраць смяротнага прыгавору і перадаана далей. У Берліне на сценах і парканях бжыеліся пагражальныя словы.

За невясёлымі малочна-матавымі шыбамі акна камеры свеціць сонца. Ота падсунуў да акна стол і ўзлез на яго. Праз вузенькую шчыліну прыадынената акна свежы ветрык абвясвае ягоны твар. Ота глыбока ўздыхае. На дахах ляжыць сонейка. Ён бачыць яго сёння апошні раз. Чарада галубоў узнімаецца з даху суседняга дома і пачынае кружыць, то апускаючыся ўніз, то падымаючыся ўверх, як бліскучая пена. На крылах і на іх пушаных грудках—асляпляльнае святло. Гадоў пяцьдзесят ён бы мог яшчэ бачыць сонца, пяцьдзесят разоў па трыста шэсцьдзесят пяць дзён. І гэтага не будзе. Яшчэ раз чарада галубоў прыносіць яму сабранае з усяго свету сонца. Вусны Ота раскрываюцца, вочы блішчаць.

Вось выносяць яны ўжо на двор плаху і сякеру. Кулакі Ота разбіваюць цямняныя шыбы акенца. Няхай льецца святло! Кулаком па іхняму парадку! Ён саскоквае са стала, глядзіць на кроў, якая струменіць з ягоных кулакоў. Цяпер бы сякеру, зброю, ручную гранату! Знішчыць ворага, як прадзед знішчыў фогта!

Пачынаюць грывець засаўкі. Вось ужо выводзяць частку арыштантаў на двор. Яны павінны бачыць пакаранне смерцю.

Выводзяць з камеры і Ота. Не слухаюцца, супраць волі падымаюцца ногі. Агіда да ворагаў, як атрута, уліваецца ў яго кроў. Стары апальшчык з сівым шчаціннем на жудасным папучным твары жыве і будзе жыць. Застаецца толькі дзесяць мінут. Зброю! Сякеру! Страляць, прабіцца!

Ота ідзе па калідоры. Яшчэ два павароты, яшчэ пяць лесвіц, двор... Яшчэ так доўга дыхаць. І потым... Гудзе ў вушах... Туман калышацца перад вачамі. Якія пранізлівыя ягоныя вочы. Яны глядзяць праз мур. Зусім ясна ён бачыць завод ЛКОВ, чужы рокат, лягз і грукат. За кожным станком стаіць рабочы. Толькі адно месца пустое, яго месца. Яно чакае яго. Не, вось падышоў нехта другі, і яно занята.

Вось ужоца дарогі, усюды бясконцыя групкі моладзі. Яго няма

больш сярод іх. Няма ў хлявах у лагерах, няма на месцы сустрэч ячэйкі.

Нідзе яго няма.

А дзе ж прыстававанне для друкавання нелегальнай газеты? У Курта ў мансардзе. Ён бачыць друкарскі станок зусім ясна. Але чаму ён ужо наладжан? Расчыняюцца дзверы. Уваходзяць двое юнакоў. Яны распакоўваюць рукзак і пачынаюць друкаваць лістоўку. Уверсе мільгаюць тоўстыя літары:

Таварыш Ота пакараны смерцю. Мы адпомсцім за яго!

Ота выпростаецца, закідвае назад галаву і роўным пружыністым крокам праходзіць праз дзверы на двор. Для сцен стаяць арыштанты. Яны адпомсцяць за яго. Лістоўка? Лістоўка будзе заўтра. І Эльза адпомсціць...

Усё свеціць сонца, і кружыцца чарада галубоў. У аднаго галубка цямнейшыя крылцы. Удалечыні віднеецца марская выспа, цюлені. Побач з цюленямі нейкія звяры. Ага. Гэта чорныя эсэсаўцы разлегліся на пясчанай касе. Іхнія бізуны з бегемотавай скуры звісаюць у ваду.

Знікла і гэта. З'яўляецца новы малюнак, блізкі і велічны. З муроў турмы выступаюць постаці Леніна, Карла Лібкнехта, Розы Люксембург, Тэльмана, чырвонаармейцаў, сяброў. Яны вітаюць яго, махаюць рукамі. Яны будуць змагацца. Вось яны ўжо выступаюць. Яны гавораць.

Прарэзлівы голас падае каманду. Вось і ўсё! Як у святле пражэктара, бачыць Ота дзяржаўнага абвінаваўцу ў чырвонай манты. Ён бачыць бліскучыя боты, дзікія твары, жудасныя вочы ката, плаху, сякеру. Ён выпростаецца і стаіць горда. Ён узнімае кулак. Яго моцны малады голас гучна выкрывае пралетарскі заклік да барацьбы, ён гучыць, як гром для забойцаў і як фанфары для зняволеных. З камер нясецца: «Паўстань, пракляццем катаваны...»

Вось ужо бліснула сякера ката...

У галаве звонам раздаюцца слова: **«МЫ ПЕРАМОЖАМ!»**

У наступную раніцу на шыльдзе вуліцы, на якой жыў Ота, было выпісана яго прозвішча. Вечарам перад вокнамі жыхароў чуліся песні і маршы. Ішлі маладыя дэманстранты. Калону вёў шыракаплечы хлопец. Побач з ім ішла хударлявая дзяўчына. Яе голас гучаў больш высока і чыста, чым астатнія галасы, і прымушаў бляднець тых, хто слухаў яго.

*Пераклала з нямецкай мовы
Валянціна Выхота.*

ВЫДАТНЫ ПРАЗАІК І ДРАМАТУРГ

Да 20-годдзя з дня смерці Эдуарда Самуйлёнка

Толькі восем год працаваў у літаратуры выдатны беларускі прэзак і драматург Эдуард Людвігавіч Самуйлёнак, але след, пакінуты ім у ёй, вельмі значны. Творы яго займаюць у скарбніцы беларускай літаратуры адно з самых пачэсных месц. Яны не стареюць і не забываюцца, а, як і пры жыцці пісьменніка, карыстаюцца заслужанай павагай і любоўю чытача.

Эдуард Самуйлёнак прышоў у літаратуру з багатымі жыццёвымі уражаннямі. Ён працаваў сакратаром камсамольскай ячэйкі Роськага сельсавета і адначасова

з'яўляўся селькорам акруговай газеты «Чырвоная Полаччына», а потым зусім перайшоў на сталую працу ў рэдакцыю «Чырвонай Полаччыны». Шматлікія камандзіроўкі, блізкае знаёмства з жыццём, з людзьмі, з новымі падзеямі ў вёсцы далі яму багаты матэрыял для нарысаў, апавяданняў, п'ес. Адсюль і бярэ свой пачатак пісьменніцкі шлях Эдуарда Самуйлёнка.

У 1931—1934 гадах з'яўляюцца яго першыя сталыя творы, а з выходам у свет апавесці «Тэорыя Каленбрун» Эдуард Самуйлёнак робіцца шырока вядомым пісьмен-

нікам. Ён пераязджае ў Мінск і цалкам аддаецца літаратурнай працы.

Ужо з першага свайго апавядання «Русалчыны сцёжкі» Э. Самуйлёнак паўстае перад намі як своеасаблівы пісьменнік са сваім уласным голасам, сваім творчым почыркам, як майстар вострага сюжэта і яркай акрэсленай задумкі.

Самуйлёнак быў пісьменнікам шырокага дыяпазону. Тэматыка яго твораў самая разнастайная. У іх знайшлі адлюстраванне і рэвалюцыйная барацьба супраць царызму («Цагліна каземата»), і грамадзянская вайна («Пункт апокры»), і вайна супраць панскай Польшчы ў 1920 годзе («Дачка эскадрона»), і рэвалюцыйная барацьба на захадзе («Тэорыя Каленбрун»), і жыццё на граніцы («Пагібель воўка»), і ўтварэнне Савецкай Грузіі («Будучыня»), і класавая барацьба ў беларускай вёсцы («Русалчыны сцёжкі»), і станаўленне новага чалавека ва ўмовах сацыялістычнага ладу («Паляўнічае пшасце»).

Апавяданні Э. Самуйлёнка вызначаюцца цікавым сюжэтам, палітычная заостранасць, глыбокая ідэйнасць спалучаюцца ў іх з напружанасцю асноўнага канфлікту. Пісьменнік мала таворыць пра сваіх герояў, ён прымушае іх дзейнічаць, умее паказаць іх у драматычных сутыкненнях, у хвалючых сітуацыях.

У выдатным апавяданні «Герой

нацыі» пісьменнік ярка паказвае і смела выкрывае тыя сілы, што перашкаджаюць народам жыць у міры. Па сваёй эмацыянальнасці і мастацкай выразнасці гэта адно з лепшых антымільтарызцкіх апавяданняў ва ўсёй беларускай літаратуры. Чытаючы яго, яскрава ўяўляеш сабе сучасных падпальшчыкаў сусветнай вайны.

Пачуццё інтэрнацыяналізма яшчэ больш узмацняла ў Самуйлёнка гарачую любоў да сваёй радзімы. Патрыятызм пісьменніка быў пазбаўлены правінцыяльнай вузкасці, нацыянальнай абмежаванасці. Яскравым праяўленнем яго з'явіўся раман «Будучыня», які стаў цудоўным помнікам братняй дружбы беларускага і грузінскага народаў.

Самуйлёнак меў намер напісаць другую кнігу рамана, каб паказаць грандыёзны працэс асушкі Налхідскай нізіны і ператварэння Мінгрэлі ў сучэльны квітнеючы сад. Жыццё дапсала за пісьменніка гэтую кнігу. Усё гэта сапраўды ажыццявілася ў Грузіі ў наш час, на нашых вачах...

Творы Эдуарда Самуйлёнка напоўнены вялікай любоўю да сваёй Радзімы, да працоўнага чалавека і гарачай нянавісцю да ворагаў, да ўсіх тых, хто шкодзіць нашаму руху наперад. Яны вучаць маладых чытачоў любіць сваю радзіму і ненавідзець яе ворагаў. Гэтым і дарагая нам творчасць пісьменніка, гэтым і блізкія нам яго творы.

І. ПАЎЛЮКОўСКІ.

П'ЕСА ЭДУАРДА САМУЙЛЁНКА «СЕРЖАНТ ДРОБ»

Да часу напісання сваёй першай п'есы Эдуард Самуйлёнак ужо быў сталым пісьменнікам са сваёй тэмай, з арыгінальным мастацкім поглядам на жыццё. Ім было напісана шэраг апавяданняў і апо-

вёсць. Ужо ў гэтых творах можна было бачыць рысы будучых драматычных твораў пісьменніка: напружаны, цікавы сюжэт, яркія вобразы, драматычнасць развіцця дзеяння.

Сцэна са спектакля «Сержант Дроб».

У 1933 годзе Э. Самуйлёнак напісаў апавесць «Тэорыя Каленбруна». Яна расказвала аб салідарнасці працоўных, аб барацьбе камуністаў супраць прыгнятальнікаў. Праз усю апавесць праходзіла ідэя асуджанасці на пагібель усялякіх, нават самых вынаходлівых планаў фашыстаў, ідэя непазбежнай пагібелі капіталістычнага свету.

У тым жа годзе зімою на гасцролі ў Полацк, дзе тады жыў і працаваў Эдуард Самуйлёнак, прыхаў Трэці беларускі дзяржаўны тэатр (БДТ-3). Тут і адбылася першая сустрэча Самуйлёнка з тэатрам.

Навізна тэмы апавесці «Тэорыя Каленбруна», стройны і цікавы сюжэт, напружанасць разгортвання дзеяння прыцягнулі ўвагу тэатра, і Самуйлёнку прапанавалі напісаць паводле сваёй апавесці п'есу. Яму спадабалася гэтая прапанова, але, патрабавальны і сціплы мастак, ён ніяк не мог адважыцца ўзяцца за п'есу, спасылаючыся на няведанне сцэнічных законаў.

Прайшло амаль два гады. У жніўні 1935 года Э. Самуйлёнак прынёс калектыву Трэцяга драматычнага тэатра п'есу «Сержант Дроб». Першы яе варыянт мала чым адрозніваўся ад апавесці: у п'есу была дакладна перанесена большасць эпизодаў апавесці. Гэта рабіла яе мала сцэнічнай.

Дастаткова сказаць, што ў ёй было каля шасцідзесяці эпизодаў, і, пастаўленая на сцэне, яна павінна была ісці каля сямі гадзін.

Пачалася ўпартая работа над п'есай. У працэсе гэтай работы былі адкінуты лабачныя эпизоды, падкрэслена асноўная лінія п'есы. Некаторыя эпизоды апавесці былі звядзены ў адну сцэну. Напрыклад, арышт Крамарчыка і падзеі, звязаныя з ім, у апавесці адбываліся ў трох розных месцах. У п'есе Самуйлёнак аб'яднаў іх у адну сцэну на кватэры Крамарчыка.

У працэсе работы з тэатрам над п'есай Самуйлёнак добра зразумеў асноўныя патрабаванні драматургіі — сцісласць дзеяння, выразнасць вобразаў, дакладная акрэсленасць сюжэта. Праз некалькі год ён так пісаў аб гэтым: «Аказваецца, не так проста напісаць п'есу. У раманах ці апавесцях я сам сабе гаспадар. Дзе хачу, там і скончу раздзел і вазьмуся за другі. І дваццаць ці трыццаць лішніх старонак рамана не адаб'юцца на яго якасці. А ў п'есе не тое, учаліся за нітачку, — цягну да канца, не маеш права абарваць, ды яшчэ думаеш, каб не было многа, бо рэжысёр стаіць над душой з вялікімі нажніцамі, ужо гатовы крамсаць яе».

Пасля дапрацоўкі п'еса «Сержант Дроб» была прынята тэатрам у якасці юбілейнай пастаноўкі да свайго 15-годдзя.

У п'есе расказвалася аб тым, як азябрылы фашыст маёр Каленбрун прыдумаў адмысловы план правакацыі, у выніку якой кіруючыя работнікі камуністычнай партыі павінны былі трапіць у рукі контрразведкі, а ў Савецкі Саюз засылаўся добра законспіраваны шпіён. Але камуністы даведліся ад гэтым плане. Сержант Дроб, просты і мужны чалавек, раскрыў намеры Каленбруна. Ведаючы, што Адам Турчын з'яўляецца правакатарам, што пад гэтым прозвішчам хаваецца афіцэр разведкі Рьдэль, камуністы змаглі перашкодзіць ажыццяўленню плана контрразведкі.

У п'есе і спектаклі на поўны голас гучала тэма камуністычнага

падполля, тэма мужнай барацьбы з прадстаўнікамі варожага свету.

Спектакль быў пастаўлены мастацкім кіраўніком БДТ-3 рэжысёрам К. Саннікавым. Цікавае, вобразнае рашэнне знайшоў для пастаноўкі мастак А. Марыкс.

У канцы 1935 года спектакль быў паказаны гледачам. Ён атрымаўся надзвычай цікавым. Гэта быў сапраўдны поспех маладога драматурга і тэатра. «Юбілейная пастаноўка п'есы «Сержант Дроб» захапляе. Зал у няспынным напружанні чакае развязкі. Хочацца, каб хутчэй узнялася заслона, каб хутчэй убачыць наступную карціну: «Мы старыя рабочыя фабрыкі «Праца» прагледзелі пастаноўку п'есы «Сержант Дроб» з вялікім задавальненнем», — так пісалі гледачы аб спектаклі.

Спектакль ішоў звыш месяца кожны дзень і быў паказаны каля 40 разоў падрад.

Поспех спектакля тлумачыўся яго рэалістычным вырашэннем, партыйнай страснасцю, вялікай мастацкай сілай.

Адным з галоўных вобразаў п'есы з'яўляецца вобраз камуніста Крамарчыка. У выкананні артыста У. Дзядзюшкі гэта быў мужны, валавы чалавек, з моцнай, мэтанакіраванай натурай. У. Дзядзюшка паказваў Крамарчыка чалавекам стрыманым, які добра валодае сваімі пацучыямі, дзеля справы рэвалюцыі гатовы пайсці на смерць.

З асаблівым хваляваннем прыводзіў актёр сцэну з жонкай перад арыштам. У ёй Дзядзюшка імкнуўся раскрыць характар Крамарчыка з розных бакоў, перадаць яго любоў да жонкі і сына, яго ўпэўненасць у сваіх сілах, у сваёй справе. Уся сцэна была прасякнута вялікай унутранай цеплынёй.

Артыст А. Гарэлаў у ролі Каленбруна намаляваў востры, які мяжуе з гратэскам, вобраз азябранага фашыста, што з маніякальнай упартасцю дабіваецца выка-

нання сваёй вар'яцкай «тэорыі». У выкананні А. Гарэлава глядач добра бачыў злосць Каленбруна супраць працоўных і яго вялікі страх перад пагібельлю, якую прадчуваў гэты садзіст.

Ролю сержанта Дроба іграў актёр К. Быліч. Гэта быў складаны вобраз. З аднаго боку, Дроб ахоплены жадааннем пазбавіцца тых цяжкасцей, якія ён зведаў у жыцці. Ён марыць аб дыпламе інжынера, а гэта магчыма толькі тады, калі ён выйдзе з вайскавай службы афіцэрам. Толькі гэтая мара прымусіла яго пайсці ў армію.

З другога боку, Дроб — сын слесара, якога забілі ў час забастоўкі, ён звязаны з рабочымі сваім нараджэннем, сваім светапоглядам і не можа пайсці супраць тых, з асяроддзя якіх ён выйшаў.

Артыст К. Быліч вельмі добра і выразна перадаваў унутраную барацьбу чалавека, які вырашыў перайсці на бок камуністаў і разам з імі змагацца супраць Каленбруна.

Сержант Дроб загінуў, бязлітасна забіты Каленбрунам, але загінуў непераможна, з пацучём выканалага абавязку перад сваім народам.

Спектакль «Сержант Дроб», як і п'еса, быў увесё прасякнуты мужнай і моцнай рэвалюцыйнай романтикай, быў глыбока лірычным. Газета «Советское искусство» аданіла пастаноўку «Сержанта Дроба» як хваляючы спектакль вялікага ідэялага гучання.

Пасля напісання «Сержанта Дроба» Самуйлёнак не выступаў як драматург чатыры гады. За гэты час ён напісаў рамана «Будучыня» і шэраг апавяданняў. Яго талент пасталеў і канчаткова акрэсліўся, і ў наступнай п'есе — «Пагібель воўка» — ён ужо выступае як сапраўдны майстар.

А. АНДРЭЎ.

Дзмітры УКСУСАЎ

ЗА ВОЛЮ

Нарыс

Пра сям'ю Шутовічаў з калгаса «Радзіма» я даведаўся яшчэ ў Сморгоні, у райкоме партыі. Характарыстыку Франца Міхайлавіча — рэвалюцыянера-падпольшчыка часоў белапольскай акупацыі — мне дапоўнілі ў калгасе, дзе ён цяпер старшынёю. І тут жа парайлі:

— Вы абавязкова пагутарыце і з жонкай Шутовіча... Яна ж разам з ім у камсамольскім падполлі працавала, і ў турме сядзела...

— А цяпер што робіць? — пацікавіўся я.

— Яна ў нас — арганізатар мастацкай самадзейнасці. Душа моладзі!

... Міма праехаў грузавік з прычэпам, нагружаным доўгімі бярэнямі. Сакратар партарганізацыі Міхаіл Пятровіч Арэхаў, з якім я гутарыў, кінуў у бок прайшоўшай машыны:

— Старшыня прыехаў.

Грузавік спыніўся на ўзгорку, каля жывёлагадоўчага двара.

Мы пазнаёміліся. Франц Міхайлавіч Шутовіч — невысoka чалавек сярэдніх год; на хударлявым загаралым твары з высокім лбам — жывыя светлыя вочы.

Я расказаў, чаго прыехаў. Франц Міхайлавіч прапанаваў:

— Спачатку зойдзем на хутары. Заўтра два дамы будуць перавозіць. Вось і хочацца паглядзець, як там...

Разгрузілі машыну. Шутовіч сеў за руль.

— Вы шафёр?

— Амаатар, — ён усміхнуўся. — Толькі правоў не даюць...

— Дзіўна...

— Зрок слабаваты.

— Хвароба?

— Турма... — растлумачыў ён, як нешта само сабой зразумелае.

Машына неўзабаве спынілася ля адзінокага доміка. Вакол яго агарожа раскідана, падмурак трымаўся толькі на вуглавых каменях. З дому выйшлі гаспадары — мужчына і жанчына. Шутовіч пайшоў ім насустрач.

— Усё падрыхтавалі?

— Можна везці, — сказаў гаспадар.

— Значыць, апошняю ноч на чуюце на хутары? — Шутовіч усміхнуўся. — Трактары прыдуць зранку.

— Хутэй бы ўжо... — гаспадыня ўздыхнула.

Шутовіч абыйшоў дом, прыгаворваючы: «Добра, добра», і вярнуўся да машыны.

— Ведаеце, — нечакана загаварыў ён, садзячыся за руль, — яшчэ нядаўна калгасніка цяжка было зрушыць з наседжанага месца. Цяпер жа чаргу ўстанавілі, каб толькі хутэй у сяло, да людзей! Гэта — цудоўна...

Мне карцела пагутарыць з Шутовічам пра яго мінулае, але ўсё неяк не выпадала з-за яго бяскончых клопатаў.

Калі ён трохі вызваліўся ад гэтых клопатаў, ужо змяркалася. У густым вербалозе ціха булькала абмялелая рэчка Татарка. Захад палымнеў. Вершаліны старых таполяў, якія ўзвышаліся паабалавуліцы, гарэлі, нібы падпаленыя.

На двары новага дома нас сустраў жонка старшыні Ганна Віктараўна: невысokaя дабрадушная жанчына з жывымі карымі вачамі.

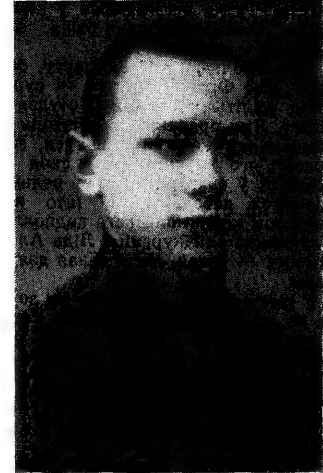
Я прыгадаў: «Арганізатар мастацкай самадзейнасці. Душа моладзі!..»

* * *

Маці памёрла, калі самаму малодшаму ў сям'і — Франку — было два гады. У часе грамадзянскай вайны бацька з трыма малымі сынамі падаўся ў бежанства са сваёй Сморгоншчыны, але далей Браслава праехаць не ўдалося. Як толькі сціхлі баі, ён вярнуўся з сынамі ў родную вёску. Але вяртанне гэтак было сумным: вёску разбурыла, спаліла вайна.

Што было рабіць? Бацька адправіў Франку ў віленскі дзіцячы прытулак. Чатыры гады Франк пражыў у гэтым прытулку, вучыўся ў пачатковай школе і, нарэшце, вярнуўся да бацькі. За гэты час у сям'і амаль нічога не змянілася. Тая ж галечка. Каня не было. Хлеба хапала толькі на палову зімы. А маленькі Франк марыў аб далейшай вучобе.

Дапамог бацькаў брат.

Франц Шутовіч у гады камсамольскага падполля.

У 1930 годзе Франк — зноў у Вільні. Ён паступае на першы курс Беларускай настаўніцкай семінарыі імя Ф. Багушэвіча.

Аднойчы вясной адзін з таварышаў прынёс у інтэрнат савецкую кніжку. Гэта была тоненькая брашурка, яе чыталі ўголос, потым па адным. Франк прагна перачытваў радок за радком, абдумваў прачытанае. Ад пакаменчаных і пацёртых старонак веяла нечым казацка новым, хваляючым... За першай такой кніжкай пайшла другая, трэцяя...

На каникулах Франк прыязджаў дадому і расказваў сваім сябрам-аднагодкам пра цудоўную краіну — Савецкі Саюз, развучваў з імі новыя песні.

У гэты час ён блізка пазнаёміўся з дапытлівай, разумнай дзяўчынай Ганнай Шульжыцкай, якая падзяляла думкі свайго сябра.

Увосень — зноў семінарыя, зноў чытанне забароненай літаратуры. Усё часцей думаў Франк пра камсамол, пра падпольную аргані-

зацьню. Такая арганізацыя ў семінары існавала, але яна была засафранчана.

Камсамольцы, у сваю чаргу, бачылі, што Франц Шутовіч — сур'ёзны, палітычна свядомы студэнт, атэіст. Яму прапанавалі ўступіць у камсамол і, калі ён згадзіўся, запрасілі яго на патаемны сход і прынялі ў свае рады. Ён вельмі здзівіўся, даведаўшыся, што кіраўніком камсамольскага падполля з'яўляецца аднакурсніца Ліда Альхімовіч — ціхая, кволеная дзяўчына.

У гэтую ноч Франц Шутовіч доўга не мог заснуць. «З гэтага часу тваё жыццё належыць камсамолу, барацьбе за вызваленне народа, і ніякія цяжкасці не павінны цябе палохаць», — так гаварылі таварышы. І хлопец пакляўся:

— Я буду верны!

Потым — тайныя камсамольскія сходы, палітычныя лекцыі, падпольная літаратура, адказныя і небяспечныя даручэнні...

Аднойчы, праходзячы каля «Вострай Брамы», Франц забыў зняць шапку перад «майкай боскай вострабрамскай». Адразаў ж да яго падышоў шпик у цывільным адзенні, паказаў свой значок і павеў у дэфензіву.

Паўдня прабываў Шутовіч у памяшканні польскага гестапа. У яго пыталі: ці верыць у бога, ці з'яўляецца камсамольцам, ці ведае каго з камсамольцаў, хто ў семінары распаўсюджвае савецкую літаратуру і г. д. Але ні на адно з пытанняў ён не адказаў. Яго білі. Потым зноў дапытвалі, і зноў білі. Але так нічога і не даведаліся.

Вярнуўшыся ў інтэрнат, Франц раскажаў таварышам пра ўсё, што з ім здарылася. На другі ж дзень быў скліканы сход падполшчыкаў. Сурова, але справядліва крытыкавалі камсамольцы Шутовіча. Нельга рызыкаваць, такая «забыўчынасць» магла дорага абысціся ўсёй арганізацыі! А калі б у гэты час у кішэні была недазволена кніжка?!

Камсамольская арганізацыя семінары хутка расла. Амаль усе

навучэнцы другога класа і вялікая група першакурснікаў ужо былі звязаны з падполлем. Савецкую і іншую недазволеную літаратуру чыталі амаль адкрыта. Дырэктар семінары, заўзятый фашыст Астроўскі, знайшоў нелегальную кніжку нават у сваім кабінете. Пасля гэтага ён сабраў усіх семінарыстаў, крычаў, лаяўся, застрашваў.

А неўзабаве стала вядома, што ліквідуюцца ўсе школы на мовах няпольскай нацыянальнасці. Значыць, і беларускай настаўніцкай семінарыі, і беларускай гімназіі не будзе...

Па ўказанню ЦК камсамолу ў адзін з нядзельных дзён навучэнцы сабраліся на мітынг пратэсту супраць ліквідацыі школ нацыянальных меншасцей.

Мітынг адбыўся ў Вяльмонцкім лесе, непадалёку ад Вілыні. Сюды сабраліся сотні юнакоў і дзяўчат: беларусы, украінцы, літоўцы, рускія, яўрэі...

Прамоўцаў перапынялі апладысмантамі, воклічамі «ўра» ў гонар Камуністычнай партыі і Савецкага Саюза.

Слова папрасіў Франц Шутовіч. Ён вельмі хваляваўся. Гэта было яго першае выступленне перад такім вялікім сходам. Але хваляванне не пагасіла ў ім жадання гаварыць.

— Урад Пілсудскага спалохаўся рэвалюцыйнага маладзёжнага падполля, — пачаў ён, — і гатовы на ўсякую агіднасць і беззаконне. Нам забараняюць вучыцца на роднай мове! Мы заяўляем свой пратэст. Мы — моладзь розных нацыянальнасцей, але мы адзіныя ў сваім патрабаванні: прэч фашызм! Прэч Пілсудскага! Няхай жыве дружба, свабода і адзіноства нацый! Няхай жыве Савецкі Саюз!

На другі дзень Франца Шутовіча і Лідзію Альхімовіч выключылі з семінары. Гэтая падзея ўсхвалявала ўсіх навучэнцаў.

Прайшло яшчэ некалькі дзён. Да Шутовіча з'явіліся двое паліцэйскіх і надзелі наручнікі...

Зноў віленская дэфензіва. Зноў допыты, здзекі, катаванні. Рвалі валасы. Білі гумы. Лілі ў нос ваду. Не давалі спаць. Адно пытанне следавала за другім: хто падказаў выступаць на мітынг? Хто ў семінары вёў палітычную агітацыю? Каго з камсамольцаў ведае ён? Але каты не вырвалі ў Шутовіча ні адзінага слова. Яго адправілі ў «Лукішкі». Камера-адзіночка. Штодзённыя допыты. Следчы ўпарты і надакучлівы. Але Франц прыкнінуўся наіўным хлапчуком. Ён адно паўтараў: «Не ведаю», «Не бачыў», «Не разумею»...

З допытаў стала вядома, што арыштаваны і знаходзяцца ў турме Ліда Альхімовіч і яшчэ трое семінарыстаў. Франц пачаў патрабаваць, каб яго перавялі да палітзняволеных. Яго патрабаванне адхіляюць. Тады ён аб'яўляе галадоўку. Следчы шалее ад злосці.

І вось Франц Шутовіч у другой камеры. Тут іх трое. Новыя знаёмыя аказаліся вопытнымі рэвалюцыянерамі. Яны наладзілі сувязь з іншымі зняволенымі, з турэмным камітэтам. У камеры паяўляюцца лісткі кніжак, напісаных на папяроснай паперы. З раніцы да ночы — чытанне, гутаркі...

Праз паўтара месяца Шутовіча вызвалілі пад залог. Вацяка даў распіску, што да суда хлопец будзе пад яго наглядам.

Нядоўга давялося пабыць дома. Хутка прышла пазва ў суд.

На лаве падсудных ён сядзеў побач з Лідай Альхімовіч і астатнімі таварышамі. Чацвярых з іх прысудзілі да турэмнага зняволення, а Франца вызвалілі: ён быў яшчэ няпоўналетні.

Прыгавор зачытаны. Шутовіч моцна паціснуў рукі таварышам.

— Да новых сустрэч!

Да новых сустрэч... У турме альбо на свабодзе? Гэтага ніхто не ведаў. Апошняя развіталася Ліда. Яна падала Францу сваю схуднелую руку, і ён пачуў шэпт:

— Едзь дадому, Франук. Вось пароль на сувязь. Паўтары. Так, правільна... Жадаю ўдачы...

Вярнуўшыся дадому, Франц з нецярплівасцю адлічваў дні: сеарада, чацвер, пятніца... Нарэшце, і нядзеля.

Была ранняя вясна. На дарозе шкліліся халодныя лужыны. У канавах яшчэ ляжаў пачарнелы, наздраваты снег.

Франц спяшаўся да балышака на Смаргонь. Ужо зусім сцягнула. Раптам ля мосціка праз ручай узнікла жаночая постаць: Франц прыбавіў кроку і страўся з дзяўчынай у кароткім кашушку, у цёплай вязанай хустцы. Параўняўшыся, ён спытаў:

— Вы з Свіццы?

— Так.

— Там прадаецца карова?

— Прадаецца... Цябе цікавяць каровы?

— Так, толькі добрыя...

Дзяўчына працягнула руку.

Ён абедзвюма рукамі схваціў яе халаднаватую далонь.

— Добры вечар... Я — Франц Шутовіч з вёскі Шутовічы. А як завуць цябе?

— Я — Шчасная Шура... — Нечакана яна спынілася, паглядзела на Франца прыязна, пасяброўску. — Дык вось ты які...

— Ты мяне ведаеш?

— Чула...

Франц вярнуўся ў вёску ўсхваляваны. На вуліцы гуляла моладзь. Равеснікі-аднавяскоўцы ведалі, што Франц быў пад следствам, сядзеў у турме. Яго адразу акружылі, пачалі частаваць тытунём і наперабой пыталі аб здароўі, аб тым, як думае жыць далей... Франц жартаваў: кожны, маўляў, жыве як хоча...

Непрыкметна ён застаўся з Ганнай. Яны паціху пайшлі па бязлюднай вуліцы.

— Сапраўды, Франук... — раптам загаварыла яна задумліва. — Як жыць далей?

— Змагацца.

Ганне ён давяраў больш, чым каму іншаму з аднавяскоўцаў. Франц параіў ёй уступіць у камсамол. Яна запытала толькі, ці змога рабіць усё, што трэба. Зможа! Канешне, даўдзецца многа і вучыцца...

Другая сустрэча з Шурай Шча-най была асаблівай. Франц трапіў на пасаджэнне падпольнага райкома камсамола. Яго ўвялі ў склад райкома. Сакратар райкома сказаў яму:

— Забудзь, што ты Франц Шутовіч... З сённяшняга дня ты — Міша... Калі хто з падпольшчыкаў назаве цябе сапраўдным імем — не прызнавайся...

Неўзабаве ў Шутовічах была створана камсамольская ячэйка. У ліку першых ячэй камсамольцаў была і Ганна Шульжыцкая. Сакратаром аднагалосна выбралі Франца.

... У той час у Сморгонскі раён часта прыязджала інструктар ЦК ЛКСМ Заходняй Беларусі таварыш Таня, прафесійная рэвалюцыянерка. Яе сапраўднага імя ніхто ў раёне не ведаў, але яе вельмі любілі і паважалі. Гэтая невысокая, зусім маладзенькая чарнавокая дзяўчына была чалавекам вельмі адукаваным і ўмела гаварыць з моладдзю. Яна расказвала вельмі шмат цікавага аб міжнародным становішчы, аб палітычнай абстаноўцы ў Польшчы, аб Савецкім Саюзе.

Кожная сустрэча з «Таняй» узбагачала Франца, надавала ўпэўненасці і сілу.

Па даручэнню райкома Франц усё часцей наведваўся ў суседнія вёскі, збіраў моладзь, развучаў савецкія песні, заводзіў гутаркі пра камсамол... Неўзабаве ў Шапудзьках, Перабновічах, Кеўлях, Рокуцях з дапамогай Шутовіча былі арганізаваны падпольныя камсамольскія арганізацыі.

Прыкметна ажывілася палітычная работа. З хаты ў хату перадаваліся савецкія кніжкі. Усё часцей гучалі рэвалюцыйныя і савецкія песні.

Вечарам на настрычніцкае свята ў 1933 годзе ў шмат якіх вёсках Сморгоншчыны з'явіліся лістоўкі. На людных месцах у сёлах і ўздоўж дарог былі вывешаны чырвоныя сцягі. Гарадскія падпольшчыкі-камсамольцы вывесілі сцяг ля будынка паліцыі.

* * *

Пасля турмы Франц вярнуўся ў родную вёску ўсё тым жа баявым, хударлявым хлопцам. Здавалася, нічога ў ім не змянілася. Але ж Ганна пасля першай жа гутаркі з ім сказала сама сабе: той Франц і... не той. Было ў ім нешта новае, нейкая дзіўная ў яго ўзросце стрыманасць у словах і ўчынках.

Тое ж, пра што гаварыў Франц, было цікавым і захапляла ўсё больш і больш. Яна здагадвалася, што Франц не спыніў той работы, за якую сядзеў у турме, але не адважвалася пытацца пра гэта. Ды і навошта?

Сама Ганна была цяпер ужо не Ганнай, а «Лёляй» і збірала сродкі для МОПРа, нават днём спрытна і непрыкметна распаўсюджвала лістоўкі, расказвала сялянам пра шчаслівае жыццё ў Савецкай Беларусі.

Аднойчы Ганна і Франц стрэліся ўвечары на вуліцы.

— Што ж са мной будзе, га? — усхвалявана запытала Ганна.

— А што?

— Гутарыў са мной інструктар з Варшавы. Прапанаваў працаваць кур'ерам ЦК, ездзіць па раёнах...

— А ты?

— Згадзілася...

— Правільна. Я так і думаў... — Франц усміхнуўся.

— Значыць... — Ганна пацягнула яго за рукаў, — ты ведаў?

— Вядома. Цябе ж рэкамендавала ячэйка...

— Што я буду рабіць: я ж не ведаю ні людзей, ні горада? Так далёка...

Франц маўчаў, усміхаючыся. Ён ведаў Ганну вельмі добра. Не, «Лёля» не разгубіцца. Проста яна ўсхвалявана тым, што такую адказную і небяспечную работу кур'ера ЦК даручылі іменна ёй, проста і сялянскай дзяўчыне.

Інструктар ЦК папярэдзіў Ганну, што ў раёны, сумежныя са Сморгонню, па законах канспірацыі, яна ездзіць не будзе — тут яе могуць пазнаць. Яна сказала

пра гэта Францу. Той спахмурнеў. Значыць, ростань на доўгі час.

Яны гутарылі вельмі доўга. Сіні досвітак напамінуў ім аб пачатку новага дня.

Ганна сказала бацькам, што п'едзе на заробаткі ў Вільню. Стары Шульжыцкі ўздыхнуў. Сям'я вялікая, едакоў многа, а рабіць некаму. Вечная галеча, даўгі і нястача. Хіба гэта жыццё? Едзь, Ганка! У вялікім горадзе, можа, і знойдзецца якая работа.

Інструктар ЦК уручыў Ганне чыгуначны білет да Варшавы і зноў гутарыў з ёю.

У вагоне Ганна бесперастанку паўтарала ў памяці нязвыклых слоў пароллю, баючыся забыць іх.

Вось і Варшава. Ганна выйшла на прывакзальную плошчу і міжволі спынілася. У вячэрнім змроку ярка гарэлі агні шматлікіх рэклам, Гарластыя рамнікі бадзёра заклікалі пасажыраў. І ўсюды — бясконцы людскі паток...

Апамятаўшыся, Ганна заспяшалася. Прайшла ўскрайкам плошчы. Першы, другі завулак... На рагу стаяў адзінокі рамнік. У шэрых яблыках конь, цёмна-чырвоная дуга са званочкам.

Ганна села ў экіпаж.

— Падвезіце?

— Гледзячы па грахах, — адказаў рамнік, крыху павярнуўшыся.

— У мяне неразмененыя...

— Значыць, разлічымся...

Нямнога ад'ехалі, і Ганна назвала вуліцу і нумар дома.

Дом той быў пяціпавярховы. Яна паднялася на апошні паверх і, пераканаваная, што за ёю не сочаць, спусцілася на трэці. Ля высокіх дзвярэй тройчы націснула на белую кнопку. Адчыніла пажылая жанчына.

— Мне патрэбен Вацлаў, — сказала Ганна.

— Яго няма, — адказала жанчына, кінуўшы на дзяўчыну беглы, праніклівы позірк. — Але ён хутка прыздзе. Зайдзіце.

Жанчына правяла Ганну ў пакой, асветлены настольнай лямпай, і шчыльна прычыніла за ёю

Ганна Шутовіч у час падпольнай работы ў Варшаве.

дзверы. Не паспела Ганна агледзецца, як увайшоў стройны, чарнавалосы хлопец.

— Я — Вацлаў. Вы — да мяне?

— Цётка прасіла перадаць, што яе здароўе палепшылася.

— Яна ў бальніцы ці дома?

— Урач ходзіць да яе на кватэру.

Ён працягнуў руку, усміхнуўся.

— Будзем знаёмы: «Вацлаў»... — «Лёля»...

«Вацлаў» дастаў з кішэні маленькі, як каробок запалак, канверцік і працягнуў яго Ганне.

— Падзеш у Навагрудак, — сказаў ён. — Запомні пароль і месца яўкі. Поезд адыходзіць раніцай у сем дваццаць. Направа, у першым завулку, цябе будзе чакаць знаёмы рамнік. Начаваць будзеш тут. З кватэры не выходзь... Падумай, як лепш прыхаваць пісьмо.

Ганна ўстала а сёмай гадзіне. Увайшла ўчарашняя жанчына і працягнула канверт.

— Прасілі перадаць вам...
У канверце быў чыгуначны білет і грошы. Яна выпіла кубак кавы, прапанаваны гаспадыняй, і заспявала.

Рамізнік давёз яе да бакавой, побач з вакзалам, металічнай брамкі, якая выводзіць проста на перон.

Ганна разумела, што сярод іншых пасажыраў нічым асаблівым яна не вызначаецца. І ўсё ж ёй здавалася, што дзесяткі людзей падазрона пазіраюць на яе.

У Навагрудку яна пайшла ў бліжэйшую вёску. У маладым барэзніку, за якім чарнеліся саламяныя стрэхі, ля самай дарогі рослы хлопец пасвіў статак авечак. Ганна спынілася, глянула на пастуха.

— Панскія?

— А хіба ў мужыка можа быць столькі авечак?

Яна падыйшла бліжэй.

— Колькі ж табе плацяць?

— Столькі, каб з голаду не памёр...

— Добры пан!

Хлопец паклаваў. Ганна таксама ўсміхнулася.

Яна адварнулася, дастала схаваны канверцік і працягнула хлопцу. Той разарваў яго і выцягнуў некалькі дробна спісаных лістоў.

— Прачытаю потым. Пойдзем, адпачнем...

— Не магу. Я павінна ехаць...

Ён правёў Ганну да горада, ідуць назіраючы за ёю, аж пакуль яна села ў вагон.

У наступны раз трэба было адвезці ў Пінск даволі вялікі пакунак — нелегальную літаратуру. Давялося закруціць яго ў вату, пакласці ў кошык і зверху насыпаць яблы. У вагоне кошык стаяў на верхняй паліцы, і ўсю дарогу Ганна ні разу не дакранулася да яго, але і не спускала з яго вачэй.

У сакавіку 1936 года Ганна прыехала ў Гродна. Поезд прышоў ноччу. Яна адправілася шукаць патрэбны адрас і раптам заўважыла, што за ёю ідуць двое: адзін у цывільным адзенні, другі — паліцэйскі (серабрыстыя гу-

зікі, такія ж пагоны, у шапцы брыль акаймаваны светлым металічным паскам).

Бегчы? Гэта азначала б адразу выдаць сябе. Непрыкметна шмыгнуць у які-небудзь двор? Але яна ўпершыню была ў гэтым горадзе і ні двароў, ні вуліц не ведала. Што рабіць?

Вырашыла збытаць сляды, але і гэта не ўдалося. Яе дагналі, абшукалі кішэні і павялі ў паліцыю.

Магчыма, яе прынялі за кагонебудзь іншага? Правераць дакументы, упэўняцца, што памыліліся, і адпусціць? Гэтая думка была хоць і няпэўнай, але адзінай надзеяй на выратаванне.

Аднак пасля першых жа пытанняў ёй стала зразумела, што лавілі яе, кур'ера ЦК Ганну Шульжыцкую, па клічцы «Лёля». Яна адпіралася. Тады яе правялі ў суседні пакой і загадалі распрануць. Агледзелі кожную складку, кожнае шво на яе адзенні і знайшлі некалькі каштоўных лістоў папярснай паперы...

— Дзе змяшчаецца ЦК? — насядаў следчы.

— Я не ведаю, — яна і сапраўды не ведала.

— Адрас явочнай кватэры?

— Не ведаю...

— Хлусіш, падлюга! А хто ж табе перадаў гэтыя паперкі?

— Незнаёмы чалавек... на вакзале...

— Каго ведаеш у Варшаве?

— Нікога.

— А ў Гродна?

— Нікога.

— Да каго цяпер ішла?

— Мяне павінны былі сустрэць ля поезда...

Потым на працягу некалькіх дзён і начэй Ганну білі гумавамі палкамі па пятах, катавалі.

Потым асудзілі на тры гады і адправілі ў Гродзенскую турму.

У турме яна была сярод палітзняволеных. Там многа чытала, дзялілася думкамі з новымі сябрамі... Часта з трывогай думала пра Франка: дзе ён, што з ім?..

У сакавіку 1939 года яе выпусцілі. Паехала дадому, лічачы га-

дзіны і мінуты. Там, у Шутовічах, Франук!..

Але сустрэча не адбылася: яе сябра сядзеў у турме. Ганна зноў зблізілася з ячэйкай, расказвала камсамольцам аб кнігах, працытаных у турме. Але гэта працягвалася ўсяго адзін месяц. Аднойчы са Смаргоні прыехаў паліцэйскі і ўручыў Ганне распараджэнне аб выездзе (высылцы) у цэнтральную Польшчу.

Апынуўшыся ў Варшаве, яна пайшла на явочную кватэру. Магчыма, яшчэ не забылі «Лёлю»? Дзверы адчыніў пажылы чалавек, лысы, у акулярах.

— Мне патрэбен Вацлаў.

— Вы памыліліся, дарагая, — растлумачыў ён. — Тут такі не жыве...

Яна выйшла на вуліцу, агледзелася. Так, дом той жа... Значыць, явочная кватэра пераменена.

Нічога не заставалася, як шукаць работу. Але варшаўскія вуліцы былі запоўнены беспрацоўнымі. З вялікімі цяжкасцямі, пасля доўгіх вандраванняў ёй удалося наняцца хатняй работніцай.

Аднойчы раніцай у доме узняўся перапалох. Прыслушавшыся, Ганна дазналася, што Германія напа-ла на Польшчу.

Многа варшавян кінулася на ўсход. Сярод іх была і Ганна. Спынілася яна пад Беластокам.

Праз некалькі месяцаў Чырвоная Армія пачала свой вызваленчы паход у заходнія раёны Беларусі. Ганна пайшла на сустрэчу са савецкім воінам і праз некалькі дзён была ўжо ў роднай вёсцы.

У пачатку 1934 года Франца Шутовіча прынялі ў члены КПЗБ, але пакінулі на камсамольскай рабоце, увялі ў склад Маладзечанскага акруговага камітэта. Работы прыбавлялася.

У дзень семнацатай гадавіны Вялікага Кастрычніка Францу даручылі правесці сход-мітынг сялян у вёсцы Гарбачы, выступіць з прававой і распаўсюдзіць падпольную літаратуру.

У той дзень у Гарбачах якраз гулялі вяселле. Увечары ля вёскі Франца сустрэў мясцовы камсамолец і прывёў яго на гульні. У часе танцаў камсамольцы па-тушылі ў хаце святло і запрасілі ўсіх у двор, на мітынг.

На вуліцы сабраўся натоўп.

— Таварышы!

Франц, падняўшыся на ганак, павіншаваў сялян з рэвалюцыйным святам, расказаў, як расце рух за ўз'яднанне з Савецкай Беларуссю, супраць самавольства польскіх акупацыйных улад. Сваю кароткую прамову ён закончыў віншаваннямі ў гонар Вялікага Кастрычніка, у гонар Савецкага Саюза, аб'яднанай, сацыялістычнай Беларусі.

Дзесяткі рук пляскалі маладому, смеламу прамойду. Шматгало-сае «ўра» грывела над вёскай. І, здавалася, хмурае асенняе неба пасвятлела...

Неяк Франц даведаўся, што ў вёсцы Залессе моладзь наладжвае вечарынку. З двума таварышамі-камсамольцамі ён пайшоў туды пагуляць. Але гэта была толькі прычэпка. Камсамольскі важак выкарыстоўваў кожную магчымасць для сустрэч з моладдзю, для гутак, арганізацыі падпольнай работы.

Аднойчы ноччу ў Шутовічы з'явілася паліцыя і арыштавала ўсіх трох шутовіцкіх падпольшчыкаў. Сяброў Франца патрымалі да раніцы і выпусцілі, а яго трымалі двое сутак. Білі да страты прытомнасці. Гэтым бандыцкім рамяством займаўся сам камэндант маладзечанскай дэфензівы Далінскі. Ён дапытваўся:

— Чаго хадзіў у Залессе?

— На вечарынку...

— Хлусіш!..

Кат не прад'яўляў Шутовічу ніякіх абвінавачванняў. І тады хлопцу стала ясна: калі арыштаваны былі толькі яны, трое шутовіцкіх хлопцаў, калі яго таварышаў выпусцілі, а яго б'юць і катуюць за тое, што ён хадзіў у другую вёску, значыць, за ім нехта шпіёніць.

Нічога не дабіўшыся, Далінскі выпусціў Франца.

Франц стаў больш асцярожным. І ўсё ж вясной 1936 года яго падпінавалі і схапілі. Трое сутак яго катавалі ў маладзечанскай дэ-феэнзе, паграбуючы назваць са-ўдзельнікаў, але падполшчык перанёс катаванні і здзеку, не вы-даў таварышаў. Яго адправілі ў Вілейку, у турму.

Вілейскі акруговы суд прыгаварыў Франца Шутовіча да пяці год турэмнага зняволення.

Увосень палітзняволеных, за-каваных у кайданы, у тым ліку і Шу-товіча, пераправілі ў Вільню, у знаёмыя «Лушкі».

Цёмная, сырая камера-адзіноч-ка. Паўгадзіны прагульні ў суткі: адзін за адным па кругу. Рукі назад. Не азірацца. Не размаў-ляць.

Вясной 1938 года Шутовіча і некаторых іншых палітзняволеных перавезлі ў Гродзенскую турму. Былі кнігі. Палітзняволены вы-вучалі гісторыю ВКП(б), філасо-фію, бягучую палітыку, палітака-номію. Менш пісьменныя вывучалі геаграфію, вучыліся чытаць. Пі-саць не дазвалялася. Катэгарычна забаранялася трымаць у камеры алоўкі і паперу.

Аднак, нягледзячы ні на якую забарону, з камеры ў камеру пе-радаваліся тэзісы або канспекты лекцый па бягучай палітыцы, на-пісаныя на лістках папярснай па-перы, дырэктывы ЦК, інфармацыя аб важнейшых падзеях палітычна-га жыцця ў краіне і за рубяжом... Вокны з'яўляліся добрым сродкам сувязі паміж камерамі, паміж гру-памі вязняў.

Усю гэтую работу арганізоўваў і накіроўваў турэмны камітэт. Чле-наў яго і сакратара ведалі нямно-гія. Але Шутовіч ведаў арганіза-тара палітычнага падполля сярод некалькіх сот палітзняволеных гродзенскай турмы, сакратара ту-рэмнага камітэта. Гэта быў Піліп Сямёнавіч Пестрак, зараз вядомы беларускі пісьменнік, аўтар ра-мана «Сустрэнемся на барыка-дах».

Верасень 1939 года. Аднойчы ўсю турму абляцела хвалюючая

вестка: Чырвоная Армія перай-шла граніцу і вызваляе адзін го-рад за другім!

Турма загула. Скрозь закрата-ваныя вокны на вуліцы горада вы-рваліся песні. Наглядчыкі збівалі зняволеных, але ад гэтага песні не змаўкалі.

Незвычайная раница: у калідор-ах — цішыня. Не чуваць ні га-ласоў, ні крокаў наглядчыкаў. Што здарылася?

І раптам незразумелы, нара-стаючы шум, тупат ног. Збіваюцца замкі на дзвярах камер, чуюцца ўзбуджаныя галасы:

— Таварышы, выходзьце, вы вольныя!

У калідорах і камерах крыкі «ўра», моцныя мужчынскія аб-дымкі, радасныя воклічы, на тва-рах слёзы...

Праз паўгадзіны турма апусце-ла, за яе варотамі стыхійна ўзнік мітынг. Жыхары горада віталі вя-зняў-рэвалюцыянераў, абдымалі іх, давалі ў рукі кветкі.

У той дзень рэгулярная поль-ская армія пад націскам савецкіх войск пакінула ўжо Гродна. Але воіны-вызваліцелі ў горад яшчэ не ўвайшлі.

У самы разгар мітынгу загры-мелі стрэлы і на плошчу выбегла вялікая група паліцэйскіх. Яны акружылі ўсіх, хто быў на мітын-гу, і пачалі заганаць у турэмныя вароты зняволеных — іх лёгка было пазнаць па адзенню.

Ад варот, праз увесь двор, да дзвярэй турэмнага будынка вы-страіліся паліцэйскія двума шчыльнымі радамі. Па гэтаму жы-вому калідору і вялі палітзняволе-ных. Іх білі нагамі, кулакамі, ру-каўткамі пісталетаў, палкамі. Не-каторыя не вытрымлівалі, падалі на паўдарозе, і тады паліцэйскія ўцягвалі іх у турму.

Хістаючыся, абліваючыся кры-вёю, Франц дацягнуўся да дзвя-рэй і... упаў на рукі таварышаў.

З надыходам ночы — гэта была ноч з 22 на 23 верасня — зася-даў ваенна-палявы суд. Разгля-даліся толькі справы «палітыч-ных». Ніхто не спаў.

А чацвёртай гадзіне раницы па-ліцэйскі выцягнуў Шутовіча ў ка-лідор. Там ужо знаходзіліся дзе-сяткі тры такіх жа, як ён, збітых, апуклых, у парванай адзежы лю-дзей. Іх выстраілі ўздоўж сцяны і зачыталі прысуд:

— Расстраляць! Прыговор пры-весці ў выкананне праз дванаццаць гадзін!

Потым развялі па камерах. Франц не адразу зразумеў, што апынуўся за другімі дзвярыма, і людзей тут менш. Усяго сем чала-век. Дык гэта ж камера смяротні-каў!

Двое плакалі, седзячы на пад-лозе па кутках. Трэці ў істэрыцы біўся галавою аб сцяну. Астатнія стаялі, моцна ўзяўшыся за рукі, і спявалі «Інтэрнацыянал»...

Смерць... Праз дванаццаць га-дзін, не, напэўна праз адзінаццаць гадзін...

Ганна... Дзе яна? Што робіць? Яму хацелася быць разам з ёю... Усё жыццё...

Шкада, што мала пражыў. Зрабіў мала... І вось — ужо ўсё.

За кратамі акна ледзь заняўся золак, ціхі, халаднаваты. Франц заплюшчыў вочы... Такі золак бывае на стыку лета і восені, калі на зямлю кладзецца адчувальная перадсвітанная прахлада, ды ў бацькавым садзе даспяваюць аб-сыпаныя буйнай расой духмяныя антонаўкі...

Недалёка разарваўся снарад, прагучала кулямётная чарга. За сцяной закрывалі:

— Бой каля турмы!

— Няхай жыве Чырвоная Армія!

Франц ударыў нагой у дзверы.

— Слава Чырвонай Арміі!

У адной з камер зняволеным удалося выламаць дзверы, а праз некалькі хвілін расчыніліся многія іншыя... Людзі кінуліся на двор.

У роднай вёсцы быў арганізава-ны сельскі Савет. З задавальнен-нем даведзіліся сляне, што кіра-

ваць гэтым Саветам будзе іх адна-вясковец Франц Шутовіч.

Усю сваю энергію Шутовіч ад-даваў справе перабудовы жыцця на сацыялістычны лад. Улетку 1940 года ў Шутовічах арганіза-ваўся калгас — першы ў раёне. І Франца — дваццаціпятигадовага пасівелага чалавека — выбралі старшынёю.

Нядоўга, аднак, папрацаваў ён у роднай вёсцы. Яго накіравалі на работу ў аблвыканком, і ў Вілей-ку ён паехаў разам з Ганнай, якая была ўжо яго жонкай.

Тут і застала Шутовічаў Вялі-кая Айчынная вайна. Спачатку Франц працаваў у савецкім тыле, потым пайшоў на фронт. Быў цяж-ка паранены. Выпісаўся са шпі-талью пасля Дня перамогі і вяр-нуўся на радзіму. Зноў стаў на ча-ле сельскага Савета, затым быў адкліканы ў Смаргонскі райвы-канком на пасаду намесніка стар-шыні. У 1948 годзе аднаўсёкоўчы зноў выбралі яго старшынёй калга-са «Радзіма». Пазней у гэтую сельгасарцель уліліся тры сусед-нія. Цяпер гэта — буйная, моц-ная гаспадарка.

... Знаёмячыся з калгасам і яго людзьмі, я міжволі звярнуў увагу, што на кіруючых пасадах, на аса-бліва адказных работах шмат мо-ладзі. Сапраўды: аграном — кам-самолка, намеснік старшыні калга-са — малады хлопец, які нядаўна прыняты ў члены КПСС, два ку-курузна-ільнаводчыя звяны ўзна-чаляюць дзяўчаты. Моладзь пра-цуе на фермах, водзіць трактары і аўтамабілі; у ліку членаў праўлен-ня калгаса — дзве дзяўчыны.

Я сказаў пра гэта Шутовічу. Ён усміхнуўся:

— Гэта, мабыць, таму, што ў мяне самога камсамольская душа.

Неяк прайшоўшай вясной на па-сяджэнні праўлення калгаса ўз-нікла пытанне аб добраўпарадка-ванні цэнтральнай сядзібы.

— Няхай гэтай справай зоймец-ца моладзь, — параў старшыня.

Адзін з членаў праўлення пакі-ваў галавой.

— Дык жа нашы хлопцы і дзяў-чаты не ўмеюць, толькі сансуюць

усё... Ды яшчэ на галоўнай сядзібе... Потым сорама не абярэся!

— Што скажа Мальвіна? — звярнуўся Шутовіч да сакратара камітэта камсамола.

— Зробім, Франц Міхайлавіч...

Прапанову старшыні калгаса абмеркавалі на пасяджэнні камітэта, потым — на камсамольскім сходзе. Ніхто не прарэчыў. Задумаліся над другім: дзе ўзяць саджанцаў? Лесу калгас не мае. Дамовіліся, што частку кустоў можна выкапаць на сваіх дварах, маладыя дрэўцы — папрасіць у суседзяў.

Праз некаторы час каля 300 кустоў і дрэў было выкапана, перавезена і пасаджана маладымі рукамі...

У калгасе наладжаны выраб цэгла. Ёсць і свае муляры. Калі рашылі будаваць новы клуб, у дапамогу спецыялістам Шутовіч паслаў моладзь. Для гэтае мэты з кожнай брыгады вылучылі па двое хлопцоў.

Хутка калгаснікі будуць праводзіць вольны час у новым клубе.

... Як толькі Савецкая Армія выгнала нямецка-фашысцкіх захопнікаў са Смаргонскага раёна. Ганна Віктараўна Шутовіч разам з чатырохгадовым сынам вярнулася на радзіму. Спачатку працавала ў брыгадзе, потым — бібліятэкарам.

Ніхто не даручаў ёй арганізацыю мастацкай самадзейнасці. Непрыкметна для сябе Ганна Віктараўна стала чалавекам, вакол

якога пачала групавацца моладзь, якая любіла паспяваць, пагуляць, павесяліцца. Жанчына, заклапочаная сваёй сям'ёю, яна захапала дзявочую няўрымсліваць і весялосць характару. У той час ні калгас, ні сельскі Савет клуба не мелі. За вокнамі бібліятэкі на маленькім зялёным дворыку Ганна Віктараўна развучвала з моладдзю новыя песні. Так нарадзіўся калгасны хор. А следам за ім — і драматычны гурток.

Ганна Віктараўна прыйшла да цвёрдага пераканання, што галоўнае ў рабоце з моладдзю — гэта захапіць яе жывым, цікавым, карысным. І тады справа пойдзе на лад.

Франца Міхайлавіча Шутовіча, старшыню калгаса «Радзіма» і члена бюро Смаргонскага райкома партыі, добра ведае моладзь раёна. На камсамольскіх канферэнцыях, злётах, нарадах ён не адзін раз выступаў з успамінамі аб падпольнай рабоце, аб тым, як маладыя патрыёты ва ўмовах жорсткіх рэпрэсій, пад кіраўніцтвам КПЗБ вялі актыўную барацьбу за ўз'яднанне беларускіх зямель у адзінай Беларускай сацыялістычнай дзяржаве.

Жыццё і дзейнасць Франца Міхайлавіча Шутовіча, чалавека з простым, шчырым тварам селяніна і палымным сэрцам бальшавіка, з'яўляецца ўзорам выдатнага служэння Радзіме.

Лявон КУНЬКО

СТАЛЯВАРЫ

Змена пачалася, як звычайна. Праз гадзіну сталявары выдалі першую плаўку. Як толькі печ была напоўнена зноў, Аляксандр зірнуў на «шыхтарню» — так называецца шытавы двор, дзе рыхтуецца метал для пераплаўкі. Але што гэта? Там стаялі вялізныя кашы, нагружаныя металёвымі чуркамі і брыкетамі са стружкі. Гэтага звычайна не было. Шыхтарня заўсёды затрымлівала плавільшчыкаў, нярэдка даводзілася чакаць, пакуль шыхтоўшчыкі разгорнуцца. А сёння яны пастараліся «загнаць» запас.

— Вось каб кожны дзень так, хлопцы! — сказаў Аляксандр, задаволены працай рабочых шыхтарні.

Настрой быў бадзёры. Аляксандр накіраваўся ў кантору, каб крыху адпачыць, але як толькі параўняўся з печчу, спыніўся. Сталявар Аляксей Зуеў сядзеў каля печы злосны і моўчкі глядзеў сабе пад ногі. Калі Аляксандр запытаўся, што здарылася, той кратка кінуў:

— Уся работа прапала, і ўсё з-за гэтых лайдакоў.

Аляксандр зразу меў: падвозіць фармоўшчыкі.

— Што ў вас? — запытаўся ён

у фармоўшчыка на суседнім участку.

— Старая гісторыя, шпянеў няма, — адказаў той.

У пралёце паказаўся майстар. Па яго твары бачна было, што размова з начальнікам шпенявога аддзялення не прынесла нічога суцяшальнага.

— Ты што ж гэта, браце, падводзіш? Куды сталі адліваць? Хіба табе ў кішэні? — накінуўся Аляксандр на свайго сябра Міхася Гапонава, які трапіўся яму пад гарачую руку.

— Нічога, Саша! — супакойваў Азарава фармоўшчык, — Падцягнемся. Шпянеўшчыкі — народ свядомы. Да крытыкі прыслухоўваюцца...

— Ведаю я іх, — крыху супакойшыся, адказаў Аляксандр і пайшоў у аддзяленне шпянеўшчыкаў.

Праз якой паўгадзіны шпяні, якія былі ўсяму віною, паявіліся, і да канца змены быў парадак ля печу. Сталявары выдавалі плаўкі адну за другой. Заліўшчыкі ледзь паспявалі заліваць формы, і па канвееры няспынным патокам ішлі будучыя дэталі для трактараў. Вялікі шлях яны павінны прайсці, перш чым ператварацца ў шасцерні і іншыя часткі трактара...

Падлікі ў канцы змены паказа-лі, што выплаўлена 75 тон сталі.
— Вось дзе нашы рэзервы! — радасна гаварыў на наступны дзень Аляксандр Азараў начальніку цэха. — Ведаеце, Валянцін Мікалаевіч, падцягнуць бы нам усе ўчасткі, і тады б мы маглі быць упэўнены, што планы нашы стануць явай...

— Ведаю, Саша, што цябе турбуе, — гаварыў начальнік цэха. — Я таксама думаю пра гэта. Цяпер мала толькі адной сілы. Нам трэба шырока наладзіць механізацыю. Сам жа ведаеш, які попыт на ліццё будзе. Выпуск трактараў павялічваем, а пастаўкі ліцця іншым заводам, ды розныя там няпланаваныя заказы. Ого, колькі работы!..

Разліў сталі.

Урэшце, начальнік цэха праша-наваў:

— Падумай, Саша, што можна зрабіць на тваім участку. Потым абмяркуем і разам пойдзем да дырэктара.

Размова з начальнікам цэха прымусіла Аляксандра паглядзець на сённяшні поспех крытычным вокам. Тыя іхнія 75 тон — не што іншае, як рэкорд. А на рэкордах далёка не паедзеш. Сёння 75, а заўтра 40 ледзь наскрабеш. Бы-ло ж такое раней, што пасля рэ-корду і ў план не ўкладваліся.

З гэтымі думкамі Аляксандр Азараў сеў за падручнікі, а по-тым адклаў іх і тут жа на шпэцы пачаў маляваць эскіз электрапечы і праводзіць лініі пад вуглом. По-тым разважаў сам з сабой:

«Сталінградскія трактарабудаў-нікі так і зрабілі. Пераабсталявалі звычайныя электрапечы пад ко-нусныя і дабіліся значнага павелічэння выдачы вадкай сталі. А мы хіба не можам гэтага зрабіць?»

Аляксандр вырашыў заўтра ж пагутарыць з начальнікам цэха, які толькі што вярнуўся са Ста-лінграда, і расказаць яму пра гэту іх навінку, тым больш што і на-чальнік цэха, напэўна, цікавіўся ўдасканаленнем сталінградскіх сталявараў.

Аляксандр шчыра ўзрадаваўся, дазнаўшыся, што начальнік цэха Бадроў падтрымаў яго думку на-конт пераабсталявання печаў. Вы-слушаўшы майстра, ён сказаў:

— Правільна думаеш. Я чуў аб гэтым, а цяпер сам бачыў, як гэта робіцца ў сталінградцаў. Тут спра-ва не толькі ў лавышэнні прадук-цыйнасці печаў, — тэрмін іх службы намянога павялічваецца. А гэта значыць, што на рамонце абсталявання мы зберажам не адну тысяччу рублёў, фонд экано-міі папоўнім. — Потым жартаўлі-ва дадаў: — А я думаю, што ты кансерватар, новага баішся. А ты сапраўдны энтузіяст сямігодкі. Заплануем тваю прапанову на пер-шы год і разам будзем змагацца.

Аляксандр Азараў (справа) і сталявар Эдуард Ляuko.

Акрылены падтрымкай і такім удалым зыходам размовы з на-чальнікам цэха, Аляксандр пай-шоў да Міхася Гапонава — май-стра-фармоўшчыка.

— Ведаеш, Міша, я скарб знайшоў, ды такі, што толькі чэр-пай з яго сталы!

— Дык хадзем у маю канторку, пагутарым, — прапанаваў Міхась. Як толькі зайшлі ў бакоўку, Мі-хась паказаў на газету, якая ля-жала на зашмальцаваным століку, і сказаў:

— Чытаў?

— Дай паглядзець, што там та-кое? — ухіліўся ад адказу на пытанне Аляксандр і, узяўшы га-зету, рабег радкі, дзе паведамля-лася аб пачыне чыгуначнікаў-

масквічоў па разгортванні сацыя-лістычнага саборніцтва, а потым загаварыў: — У механічных цэ-хах справа больш простая. А ў нас крыху цяжэй. Затрымаешся з апокамі, і сталь на пераплаўку пойдзе, там шпэцыфічныя, а там шыхтарня... На сваіх хлопцаў я спадзяюся, а вось як іншыя ўча-сткі? Тут, брат, адзін у полі не воін...

— Мой участак не падвядзе, — коратка адказаў Міхась Гапонаў і ўзняўся з месца. — Слухай, Са-ша, давай пагутарым з іншымі майстрамі. Створым комплексную змену высокай прадукцыйнасці працы. Вось тады гэта будзе са-праўдны скарб. Давай усё абмяр-куем, а потым з рабочымі параім-ся. Згодзен?

— Згодзен!

Не адзін дзень прайшоў, пакуль у цэху ўсё абдумалі. Знайшліся і такія, што не згаджаліся, гаварылі, што нічога з гэтай задумы не выйдзе. Такім даводзілася даказваць з алоўкам у руках і пераконваць на канкрэтных прыкладах. Козырам у сталявараў быў той рэкордны дзень, калі была дасягнута такая выпрацоўка, што была запланавана для змены на канец сямігодкі.

Аляксандр даводзіў:

— Працуем цяпер мы надрэнна, а пры комплекснай змене будзе яшчэ лятчэй.

На гэта, звычайна, хто-небудзь з такіх, з кім гаварыў Аляксандр, адказваў:

— У змене каля двухсот чалавек і знойдзца такія, каму мала справы да калектыву. Трэба, мабыць, людзей пераставіць з іншых змен, тады можа што і выйде...

— Не перастаўляць будзем, а вучыць людзей, выходзяць! — пераконана гаварыў Аляксандр Азараў.

Усе гэтыя спрэчкі, канешне, мелі сяброўскі характар. Кожны з майстроў згаджаўся з прапановай Аляксандра Азарава — уступіць у сямігодку комплекснай зменай высокай прадукцыйнасці і ўключыцца ў спаборніцтва за атрыманне ганаровага звання калектыву камуністычнай працы. Толькі ж лепш цяпер выказаць усё, што хваляе, абмеркаваць як мае быць, каб потым не давялося чырванець. Мабыць таму майстры Дзімтры Кавалёў і Мартын Лубенскі так прыдзірліва абмяркоўвалі кожны пункт новых абавязатальнасцяў.

Аляксандр Азараў, які адыграваў ва ўсім гэтым галоўную ролю, у думках з ім згаджаўся. Будучая сямігодка — гэта частка вялікага плана будаўніцтва камунізму. І тут мала адной добрай работы. Вучыцца, насыпна павышаць сваю кваліфікацыю — вось што

павінна быць у цэнтры ўвагі кожнага члена рабочага калектыву.

Заўтрашні дзень краіны сваёй рэспублікі Аляксандр Азараў і яго сябры бачаць не толькі ў лічбах усяго сямігадовага плана, але і ў лічбах свайго плавільнага ўчастка і ўсяго сталеліцейнага цэха.

Глядзіш на гэтага маладога чалавека, які зусім нядаўна быў звычайным сталяварам на заводзе, а цяпер — майстар асноўнага плавільнага ўчастка цэха, і здзіўляешся той заклапочанасці, з якой ён адносіцца да справы. Сямігодка краіны — гэта яго сямігодка, сямігодка яго таварышаў. Яго цікаваць справы не толькі свайго ўчастка, свайго цэха, яго радуе і хваляе перспектыва роднага завода. Здаецца, што яму да землепрыгатавальнага ўчастка, а майстар пабываў там, пагутарыў з рабочымі, падказаў, як хутчэй механізаваць землепадрыхтоўчы працэс.

Заўсёды Азараву чагосьці не хапае, заўсёды ён ідзе туды, дзе больш цяжка. Працаваў токарам на заводзе, шосты разрад меў, на дошцы гонару партрэт красаваўся, але гэтага яму мала — паехаў у Харкаў вучыцца майстэрству варыць сталь.

— Разумееш. Наташа, трэба! — даводзіў ён жонцы. — Дырэктар так і сказаў: «Вы павінны апраўдаць давер'е калектыву. Вы будзеце ў Беларусі першымі сталяварамі».

Як ты не паслухаешся такога мужа, які на кожны ўчынак знойдзе апраўданне. Вось і цяпер — ён прыдзе з цэха стомлены, адпачне крыху і за падручнікі садзіцца. Вучыцца надумаўся...

Выхаванец Ленінскага камсамола, камуніст, загартаваны ў рабочым калектыве. Аляксандр Азараў не кідае слоў на вецер. Нездарма сярод іншых сталявараў Мінскага трактарнага завода, узнагароджаных ордэнамі і медалямі да Дня металурга, стаіць і яго прозвішча.

Павел АГУН

САЛДАЦКІЯ БУДНІ

Няма нічога мацней за салдацкую дружбу, па-мужчынску грубаватую, але шчырую і верную! Загартаваная ў імклівых атаках, народжаная ля паходных кастроў, яна мацней за браню, ярчэй за бляск сонца.

Не лёгка нараджаецца салдацкая дружба. Не адразу пазнаеш чалавека, з якім табе магчыма давядзецца дзяліць апошнюю кроплю вады. Не адразу пасябруеш з тым, каму можа будзе абавязаны жыццём. Але тым мацней будзе потым гэтая дружба.

Салдаты доўга прыглядаюцца да навічка, які прыходзіць у іх згуртаваную сям'ю. Чаго варты гэты нязграбны салдат?.. Так было і на гэты раз.

Наводчык танкавай гарматы яфрэйтар Ігнацьёў уважліва разглядаў маладога механіка-вадзіцеля Сцяпана Касьяненку. Салдат маўкліва сядзеў на табурэтцы ля свайго койкі. Густая навісь брылей, моцна сцягнуты вусны надавалі яму пануры выгляд. «Чаму яго да нас

прыслалі, — незадаволенна думаў яфрэйтар. — У першай жа яме машыну пасадзіць. А глядзіць як!»

Маўчанне зацягвалася. Яфрэйтар нарэшце зразумеў, што маўчаць далей няёмка, і сказаў:

— Гэта добра, што да нас трапілі. Мы першыństwo па стральбе трымаем.

Салдат усміхнуўся: у шэрых, глыбока пасаджаных вачах успыхнулі хітрыя агенчыкі.

«Падумаў, што хвалюся...» — мільганула здагадка, і яфрэйтар паспешліва запытаўся:

— А сам адкуль будзеш?

— У вёсцы Працоўная нарадзіўся.

У салдацкіх вачах зноў заскакалі смяшынкі.

— З Крыма я, — ужо сур'ёзна адказаў Касьяnenка.

— А я, браток, з Сібіры прыкаціў. А наш камандзір танка тугэйшы, з Гомельшчыны. У водпуск збіраецца.

Сцэна са спектакля «Дні нашага нараджэння» па п'есе І. Мележа ў пастаноўцы Беларускага Дзяржаўнага акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы. Салдат Дзяцел (народны артыст СССР Г. П. Глебач) сустрэўся са сваёй жонкай Кацярынай (народная артыстка ВССР В. М. Поза), якая знайшла яго на франтавой пазіцыі.

Фота А. Дятлава.

«Адновімі!» — работа скульптара М. Якавенкі, якая паказвалася на мастацкай выстаўцы ў Маскве, прысвечанай 40-годдзю ВЛКСМ.

Фота Т. Салавейчыка.

Картина ленинградского мастера В. Соколова «Кистри паходцы». Аўтар уважанае геранцае мінулае слаўнай Савецкай Арміі — легендарныя паходы грамадзянскай вайны. Кароткі прыпынак пасля цяжкага, з жорсткімі баімі пераходу. Стомлены людзі, стомлены ноні. Узнікаюць дымны настроў. Вось-вось, напружаную, шчыльна летнага вечара парушыць: сігнал «арніста і грозны» лавінай памчыць: чоніца — насустрэчу новым баімі і герам-адам.

Мінскае суворавуцкае вучылішча рэгулярна наведваюць удзельнікі Вялікай Айчыннай вайны, Паліоўнін запаса, Герой Савецкага Саюза, майстар спорту І. В. Піскароў расказаў суворавцам цікавыя эпізоды з дэсантных аперацый на Чарнаморскім узбярэжжы.
На здымку: Іван Васільевіч Піскароў і адзін з удзельнікаў сустрэчы старшыня савета піянерскага атрада, суворавец Валерыя Смірноў.
Фота А. Дайтэла

Усе гэтыя навіны яфрэйтар выпаліў адразу. Крыху пачаўшы, дадаў:

— У нас добра служыць. Рота выдатная. Мяне таксама дамоў пусkali... Да службы вучыўся?

— Спачатку вучыўся, потым трактарыстам быў.

— Гэта ўжо, браток, весялей, — яфрэйтар прысеў побач. — Значыць, да рычагаў не прывыкаў. А я падумаў — зялёны ты...

— Трактар — не танк...

— Усёроўна машына... Наводчык і механік-вадзіцель — гэта, браток, камандзірскія рукі. А ты як думаў? Я — агонь, ты — манеўр...

Размову перапыніў камандзір танка Мафічэнка. Ён паклікаў навічка прымаць машыну. Яфрэйтар глядзеў услед салдату і думаў: «Добры танкіст будзе!»

... Ішлі прывычныя, знешне аднастайныя салдацкія дні. Разам з другімі танкістамі Сцяпан Касьяненка імгненна ўскокваў з ложка, бег на зарадку, абліваўся халоднай вадой. Потым пачынаўся вучэбны дзень, распісаны па хвілінках. Страявая падрыхтоўка, палітзаняткі, выхад у поле, заняткі ў агнявым гарадку. Бывала, прыдзе навічок ў казарму — гудуць ногі, ные спіна. Але, як гаворыцца: служба — праца, салдат — не госць. Сцяпан Касьяненка авалодаваў тэхнікай ваджэння танка, рыхтаваўся да сур'ёзных залікаў.

Набліжалася стрэльба. Яфрэйтар Ігнацьеў рабіўся ўсё больш неспакойным. Ён быў славуці стралок. Але ж поспех залежаў не толькі ад яго, а і ад Сцяпана Касьяненкі.

— Ты, Сцяпа, толькі плаўна спыні машыну, а пасля выстрала

Камандзір танка старшы сержант А. Дарожкін праводзіць рэкагнасыроўку на месцовасці.
Фота Е. Кольчанкі.

адразу ж шыбуй наперад. Мішэні я бяру на сябе...

— Ясна, — адказаў вадзіцель. — Значыць, перамога...

І вось машына на баявой хуткасці імчыць па палігону. Яфрэйтар Ігнацьеў пільна сочыць за наваколле. Вось-вось паявіцца цель... Роўна гудзе матор. Ля далніх кустоў відаць мішэнь. Наводчык вызначыў адлегласць, даў наводку.

— Кароткі!.. — падаў ён каманду вадзіцелю.

Касьяненка плаўна спыніў машыну. Прагрымеў стрэл. Але што гэта? Кароткі перапынак не можа перавышаць некалькі секунд, а машына ўсё яшчэ стаіць. Вадзіцель тры-чатыры секунды пераводзіць рычагі. Нарэшце, танк імчыць далей.

Калі танк вярнуўся на зыходную лінію, па тэлефоне перадаў, што мішэні разбіты, але практыкаванне ўсё ж не выканана. Экіпаж перавысіў вызначаны час.

— Якія ты там малітвы чытаў над рычагамі? — незадаволена запытаў яфрэйтар у вадзіцеля.

— Сам не ведаю, чаму пацягнуў рычаг перадачы на нейтральны стан, потым пакуль выключыў галоўны фракцыён, уключыў дру-

гую перадачу, зноў выключыў галоўны фракцыён...

— Эх ты, фракцыён! З-за цябе практыкаванне не выканалі. Зноў давядзецца ўсё спачатку пачынаць.

За першую няўдачу Касьяненку не вельмі лялі. Але і на паўторных стрэльбішчах была зноў тая ж гісторыя. Правая рука сама зрабіла лішні рух. Час зноў быў упущаны.

— А яшчэ трактарыстам быў, — бурчэў Ігнацьеў. — Табе на чарапасе ездзіць.

Падшоў камандзір. Яфрэйтар да яго.

— Хіба можна такое цярэць... Другую стрэльбу сапсаваў. Мішэні на трэсачкі пабіты, а залікаў няма. Аб чым ён думае, запытайся ў яго.

Камандзір таксама быў занепакоены памылкамі вадзіцеля. На чарговых занятках ля трэнажора ён правярэў, як Касьяненка пераводзіць рычагі. Салдат усё практыкаваў зрабіў правільна. У чым справа?... І раптам камандзір здагадаўся.

— Пакажыце, як вы спынялі трактар? — запытаўся ён у вадзіцеля.

— У трактара рычаг перадачы стаіцца на нейтральны стан...

— Вось дзе ваша памылка! Мінулыя навукі падвядзяць: рука міжволі робіць лішні рух. Называецца гэта аўтаматызм. Напэўна, добрым трактарыстам былі.

— Тры гады працаваў, — адказаў Касьяненка.

Трактарыстам ён і сапраўды быў адменным. Яго партрэт заўсёды вісеў на дошцы гонару.

— Давядзецца вам папрацаваць, — сказаў камандзір. — Трэба сотню, тысячу разоў паўтарыць

адзін і той жа прыём. Клін выбіваецца клінам. Вось як...

З таго часу амаль кожны вечар хадзіў Касьяненка да трэнажора. Сеўшы за рычагі, шаптаў: «Змяняю перадачу, выключаю галоўны фракцыён...»

Ігнацьеў усміхаўся:

— Бач, пацеры чытае. Ну як — дапамагае?

— Дапаможа.

На чарговых стрэльбішчах Касьяненка спыніў машыну плаўна, нават не скалыхнуўся ствол гарматы. Як толькі прагучаў стрэл, танк ірванаў з месца.

— Вось цяпер — першы гатунак! — пахваліў вадзіцеля наводчык.

Але Сцяпана Касьяненку падпільноўвала новая няўдача. Калі на танкадроме пачалі вывучаць новае практыкаванне — пераадоленне перашкод, вадзіцелю вельмі доўга не ўдавалася правесці машыну так, каб не закрануць абмежавацеляў. Зноў камандзір дапамог салдату. Ад заняткаў да заняткаў удасканальваў вадзіцель сваё майстэрства. Нарэшце ён правёў машыну, не збіўшы ніводнай перашкоды. Камандзір паставіў яго ў прыклад другім.

Ішоў час. Сцяпан Касьяненка паспяхова здаў экзамен спачатку на другі, потым на першы клас.

— Майстрам будзеш, — гава-

Палітзаняткі ў вайскавай часці.

Камандзір выдатнага экіпажа
сержант Павел Мафічэнка.

рыў яму яфрэйтар Ігнацьеў, іду-чы ў запас. — Я, брат, адразу так думаў...

Неўзабаве салдата пусцілі ў водпуск. Адтуль ён прыехаў узрушаны, задаволены. У ахвоту працаваў на трактары, на свае во-чы ўбачыў, якія вялікія змены адбыліся ў яго роднай вёсцы Пра-цоўная.

— І ў нас п-новаму служба пачалася, — заўважыў сержант Дарожкін. — Раней мы галоўным чынам пра мішэні думалі ды пра тое, як лепш танк правесці. А цяпер кожны за сваім учынкам со-чыць, кожнаму слову справядачу дае. А як жа! Камунізм — вось ён, побач, а ў нас перажыткі ёсць. Выкараняць іх будзем. Дрэннас

слова сказаць: ні-ні. І наогул свя-та захоўваць камуністычную ма-раль.

Даведаўся Касьяненка, што мно-гія салдаты кінулі курцы, далі слова не піць спіртных напіткаў. І ён аднойчы аб'явіў усім:

— Кідаю курцы і вам раю.

Так перастаў курцы увесць узвод.

... Вучэбны бой пачаўся на до-світку. За ноч мяцеліца зараўняла канавы. Пільна ўглядаліся вадзі-целі ў вузкія адтуліны: ледзь за-зяваешся — занясе танк убок, у дрыгву, і тады не будзе выканана пастаўленая задача.

Танкісты імчаць наперад. Трэба апырэдзіць праціўніка, не даць яму магчымасці заняць выгадны рубж. Але вось на шляху калонны рака. Яна не глыбокая, але берагі ў яе дрыгвіністыя. Абхода няма. Сержант Мафічэнка вылез з ма-шыны, аглядзеў мясцовасць.

— Паспрабуем фарсіраваць ра-ку з ходу. — сказаў ён малодша-му сержанту Сцяпану Касьяненку.

Выкаціўшы хвалю іржавай вады і гразі, танк пераадолеў перашко-ду. Перайшло яшчэ некалькі ма-шын. Танкі зусім размясілі бераг. Прымаецца рашэнне: зрабіць грэб-лю. Дружна працавалі воіны. Праз дваццаць хвілін усе танкі перай-шлі на той бераг.

Машины зноў пайшлі поўным ходам. Наперадзе заўважаны «праціўнік». Падраздзяленні раз-гарнуліся ў баявую лінію. Танкі, ведучы на хад у агонь, пайшлі ў атаку.

На разборы заняткаў старэйшы начальнік аб'явіў воінам падраз-дзялення падзяку. Танкісты друж-на адказалі:

— Служым Савецкаму Саюзу!

Н. КРАСНАПОЛЬСКИ

У ПАХОДАХ І БАЯХ

З успамінаў байца 27-й Омскай дывізіі

Сорак год назад маладая Рэс-публіка Саветаў перажывала цяж-кі час. Узброеныя да зубоў імпе-рыялісты напалі на нашу краіну. Сярод іх былі і польскія паны, якія вясной 1920 года пачалі па-ход на ўсход. Яны хацелі вярнуць свае маёнткі ў Беларусь і на Украіне, адкуль выкінула іх Каст-рычніцкая рэвалюцыя.

Белалаякі ўлетку 1920 года паспелі захапіць вялікую частку Беларусі, спыніўшыся на Бярэзіне, каля Барысава. Яны ж паспелі ўварвацца ў Кіеў. Над нашай кра-інай зноў нависла небяспена. Трэба было адбіваць націск ворага.

На фронт прыбывалі свежыя сі-лы Чырвонай Арміі. У Беларусь была перакінута і наша 27-я Омская дывізія, дзе я служыў спачатку палітруком батарэі, а по-тым — сакратаром палітддзела. Шлях ад берагоў Енісея да ракі Бярэзіны мы адолелі за восем су-так. Нават ні разу не выводзілі з вагонаў коней, каб даць ім крыху адпачыць.

Дывізія ішла ў Беларусь па той жа трасе, на якой год назад выганяла з савецкай зямлі Калча-ка. У сібірскіх і ўральскіх стэпах тады засталася шмат раненых і

хворых нашых байцоў, якія по-тым аселі ў мясцовых гарнізонах. Дачуўшыся, што на Заходні фронт рухаецца іх дывізія, яны прабіва-ліся на вакзалы, хутка знаходзілі старых сяброў і далучаліся да іх.

У Смаленску некаторыя нашы эшалоны аглядзеў камандуючы За-ходнім фронтам Міхаіл Мікалае-віч Тухачэўскі. Яго мы ведалі яшчэ па Сібіры, дзе ён камандаваў 5-й арміяй, у склад якой уваходзі-ла і наша дывізія. Тухачэўскаму было тады ўсяго 27 год.

Разгрузіўшыся ў раёне станцый Слаўнае, Бобр і Крупкі, мы трапі-лі ў рэзерв 16-й арміі. У нас на ўзбраенні было 7 379 штыкоў, 479 шабляў, 260 кулямётаў, 34 гарматы.

На выратаванне братоў-белару-саў з панскай няволі прыйшлі прад-стаўнікі ледзь не ўсіх нацыяналь-насцей нашай краіны. Камандаваў дывізіяй дваццаціпятигадовы лі-тоўскі мастак Вітаўт Путна, на-чальнікам штаба быў беларус Пят-ро Шаранговіч, камандзірамі брыгад — армянін Хаханьян, ла-тыш Альберт Лапін, рускі Васіль Сцяпанаў. Палкамі камандавалі рускія Вастрацоў, Хабараў, Бера-

зоўскі, Зайцаў, Вянцоў, Гусеў, Фамін.

У нашай батарэі таксама былі людзі розных нацыянальнасцей — рускія, палякі, башкіры, удмурты. Сярод іх нават два байцы-інтэрнацыяналісты: кітаец Ван, якога батарэйцы звалі «Ваня», і чэх Марэк, наш цудоўны запявала.

У дывізіі была і так званая беларуская брыгада, аснову якой складалі салдаты-бальшавікі і спачуваючыя ім яшчэ са старога Заходняга фронту. Яны паспелі паваяваць ужо з гайдамакамі ў Кіеве, з белачэхаў у Пензе і пад Казанню — з белавардзейцамі.

Нашы камандзіры і байцы былі бясстрашныя, загартаваныя людзі. Больш трохсот чалавек мелі ўзнагароды — ордэны Чырвонага Сцяга. Большасць іх камуністы і камсамольцы. А беспартыйныя падавалі заявы аб прыёме ў рады партыі ў час «партыйнага тыдня», які праводзіўся перад наступленнем.

— Я ваяваў за партыю на Волзе, на Урале, на Іртышы, — гаварыў які-небудзь салдат-сібірак, трымаючы ў руках заяву. — Хачу быць у партыі, не магу без яе.

Вось у гэтым «не магу без яе», без партыі, і заключаўся ўсё сакрэт высокай баяздольнасці людзей. Яшчэ адной характэрнай рысай тагачасных чырвонаармейцаў была іх неўтаймаваная прага да ведаў. Непісьменных тады было многа. Не дзіўна, што ў кожным палку быў штатны настаўнік. А ў многіх байцоў у рэчавым мяшкі ляжаў зашмальцаваны буквар разам з агрызкам алоўка і абрыўкам сшытка.

Ноччу на 7 ліпеня 1920 года дзве брыгады пачалі бой за пераправу праз раку Бярэзіну. Байцы на падручных сродках фарсіравалі раку, збілі праціўніка і, не даючы яму апамятацца, узялі кірунак на Смалявічы. Нягледзячы на тое, што ў Смалявічах давалася сустрачка з моцнымі сіламі ворага, нашы з такім імпэтам рухнуліся ў штыкі, што белапалыкі не стрымаліся і пабеглі. Наша батарэя пад-

Начальнік 27-й Омскай дывізіі
В. К. Путьна.

трымлівала 242-гі Волжскі полк Сцяпана Вастрацова, і з назіральнага пункта гэтая гераічная атака была добра бачна.

Затым разгарэўся бой каля Азярышча. Палкі 80-й брыгады некалькі разоў хадзілі ў атаку, але беспаспяхова. Тады артылерысты прымянілі сваю сібірскую тактыку — суправаджаць пяхоту не толькі агнём, але і трушчыць коламі. Артылерысты выскочвалі на агнявыя пазіцыі і прамой наводкай білі па акапах.

Нам нехпала конніцы. Кавалерыйскі полк быў яшчэ на подступах. Камбрыг Альберт Лапін рашыў для гэтага выкарыстаць конных разведчыкаў са сваіх палкоў. Ён звёў іх у адзін эскадрон і кінуў наўздагон праціўніку, як толькі пехацінцы прарвалі азярышчанскую пазіцыю.

Апоўдні 11 ліпеня коннікі начальніка разведкі 238-га Бранскага палка Рума ўварваліся ў Мінск. За імі паказаліся пехацінцы. Адначасова, вытрымаўшы моцны бой

у раёне чыгуначнага вузла, з поўдня і паўднёвага захаду ў горад увайшлі палкі 81-й брыгады. Яны зрабілі глыбокі абход. З поўначы і паўночнага ўсходу ў горад увайшла наша суседка — 17-я дывізія. І потым, калі мы сустракаліся пазней у вольны час з іх байцамі, у нас заўсёды пачыналася дыскусія аб тым, хто першы ўвайшоў у Мінск: мы ці яны. Праўда, гэтая дыскусія заўсёды заканчвалася кампрамісам: разам вызвалалі горад.

Між іншым, белапалыкі не прынялі бой у горадзе. Яны спалохаліся рабочых, якія маглі б ударыць у тыл. Ужо на першы дзень да 14 гадзін дня горад быў поўнасьцю ачышчаны ад ворага.

Наша дывізія захапіла 6 гармат, больш 30 кулямётаў і каля 500 палонных. Яшчэ большыя трафеі дасталіся 17-й дывізіі.

Вельмі характэрныя былі першыя сустрэчы з палоннымі. Нашы байцы добра разумелі, што яны ваююць не з польскім народам, а з польскімі панамі, якіх аднолькава не любяць як працоўныя Польшчы, так і нашай краіны. Чырво-

наармейцы дзяліліся з палоннымі сваім пайком, частавалі іх махоркай, растлумачалі ім сэнс вайны. Здзіўляла забітасць і палітычная цемната белапольскіх салдат. Сярод іх было шмат такіх, што ўмелі гаварыць па-руску, і гэта аблягчала работу сярод палонных.

Баі за Мінск паказалі, што чырвонаармейцы поўнасьцю захавалі свае якасці, набытыя ў сібірскім паходзе.

Пачаўся імклівы марш на Варшаву. Паны імкнуліся затармазіць наш рух: падрывалі вадакачкі, разбіралі рэйкі. Але нішто не магло спыніць нашага наступу.

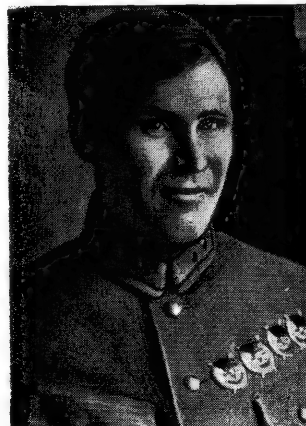
У гэты час добра давалася працаваць нашаму дывізіянаму кавалерыйскаму палку, які паспеў нас дагнаць. Кавалерысты былі «страляныя» хлопцы, звыклія ў час партызанскай вайны супраць Калчана да смелых налётаў і шырокіх маневраў. Адчайным быў і іх камандзір, былы кірасірскі афіцэр Міхал Аляксандравіч Фогт, які адразу ж перайшоў на бок рэвалюцыі. Камісарам у коннікаў быў піцёрскі рабочы Сямён Чыстоў — светлая пралетарская галава, чалавек вялікай волі і вельмі тактоўны.

Белапалыкі паспешна адыходзілі да Баранавіч, на лінію старых германскіх анопаў часоў першай сусветнай вайны — за тры гады яны яшчэ не паспелі разбурыцца. Дывізія атрымала загад атакаваць і прарваць гэтыя ўмацаванні на святанні 19 ліпеня. Але праціўнік пачаў адыход, імкнучыся непрыкметна адарвацца ад нас і бяскарана адысці. Гэта заўважыла наша конніца.

Бранскі полк перайшоў у наступленне раней, чым было намерана, і прарваўся ў стан праціўніка. У прарыв пайшлі кавалерысты і каля Буйнэвічаў накінуліся на іх калоны. Нашай батарэі давалася потым тут праходзіць — усё поле было ўсеяна блукітнаватымі мундзірамі варажых салдат.

Пасля баёў пад Баранавічамі, дзе асабліва вызначыліся коннікі, дывізія пайшла да Слоніма. На горад наступалі суседзі — 17-я ды-

Камандзір 242-га Волжскага
палка С. С. Вастрацоў.

візія. Мы ішлі з паўднёвага боку. Тут таксама коннікі вытрымалі бой з белапалікамі каля Альберціна.

К гэтаму часу падышла і 79-я, Беларуская брыгада. Нашы палкі выбраліся да Свіслачы, у тыл белапалікам. Пачаліся баі, якія даходзілі да штыкавых сутычак. У баях гераічна дзейнічалі і артылерысты 2-й батарэі, дзе было шмат беларусаў. Батарэя пад кулямі праціўніка хутка разгарнулася і адкрыла беглы інтэнсіўны агонь. Наступленне прадаўжалася.

Тады Беларуская брыгада ўзяла шмат трафеляў і палонных. У палон трапіў і белапольскі генерал разам са сваёй легкавой машынай. Ён добра гаварыў па-руску і аказаўся былым царскім генералам.

— Вунь якія певуны ёсць яшчэ ў куратніку пана Пілсудскага! — жартавалі чырвонаармейцы. — А мы думалі, што яшчэ ў Сібіры з усімі скончылі. Зараз і гэтага туды, да бога ў рай. Зараз жа!..

...Ішлі мы ляснымі сцежкамі Белаежскай пушчы. З усіх бакоў шчыльна стаялі векавыя дрэвы, велічна ўзняўшы ў блакіт калматыя вершаліны; месцамі трапляліся вялікія вырубкі — гэта ў час вайны пагаспадарылі немцы.

Гарачы бой даваўся вытрымаць у пушчы, каля былога імператарскага палаца. Бралі яго штыкавай атакай. Артылерысты білі па ім з гармат, па палянах, дзе заселі белапалікі, па ўзлессі пушчы. Доўга разносіла лясное рэха грукат гармат, дробны перастук кулямётаў, пакуль праціўнік не адступіў. І тут зыход рашыла штыкавая атака.

80-я брыгада наступала на Кляшчэлі. Іх батарэя на маршы раптоўна трапіла пад агонь праціўніка. Камандзір батарэі, падмаскоўны рабочы Іван Гардзееў, не разгубіўся. Артылерысты распачалі ўраганны агонь, і нашы стралкі пайшлі ў атаку, хутка і лёгка авалодалі мястэчкам. За гэты бой 1-я батарэя атрымала ганаровы Чырвоны сцяг ВЦВК. Такую ж ўзнагароду атрымалі і артылерысты 2-й батарэі за бой каля Свіслачы.

Камандзір 237-га Мінскага стралковага палка Р. І. Сок.

31 ліпеня наша дывізія падышла да Заходняга Буга. Наперадзе польская зямля, сталіца Варшава. Памятаецца панскі маёнтак адразу ж за ракой. Перад панскім дваром — цэлае поле малінавых кветак. Затое ў вёсках — галечы. Уся зямля зрэзана на палоскі-шнуры, на якіх з канём не завернешся.

У першы дзень жніўня нашы войскі пачалі бой за пераправу. Адразу ж захапілі чыгуначны мост на рацэ і невялікі плацдарм на левым беразе ракі.

Нашай дывізіі выпаў вельмі цяжкі ўдзел. Правы бераг быў нізкі, забалочаны, з глыбокімі брадамі. Ды і брадоў мы не ведалі. А левы бераг, дзе замацаваўся праціўнік, наадварот — высокі, абрывісты. Давялося некалькі разоў прабірацца пад кулямі...

Дасталася там і артылерыстам. На правым беразе не было амаль ніякіх арыенціраў. А тады ў артылерыстаў былі толькі біноклі, бусоль, стэрэатруба ды сваё вока. Нездарма сярод іх хадзіла пагаворка: «Не бачу — не страляю».

Чатыры дні ішлі баі за пераправу. Услед за батальёнам Курскага

палка на левы бераг прабраліся вальжаны, вырваліся наперад, расшырыўшыся ў глыбіню на 8—9 кіламетраў. Праціўнік, сабраўшы вялікія сілы, зайшоў у тыл. Камандзір палка Сцяпан Вастрэцоў разгарнуў фронтан некалькі рот і скамандаваў у атаку. Тым часам іншыя батальёны пачалі адыходзіць да ракі. Палк утрымаўся каля самага берага і гэтым даў магчымасць пераправіцца ўсёй брыгадзе.

Фарсіраванне Буга дасталася нам дарагой цаной. Дывізія страціла больш чвэрці наяўнага складу. Забіты быў камандзір палка Фамін, паранены Вастрэцоў і Сок. Было забіта і паранена дваццаць сем батальённых камандзіраў.

Вырашана было папоўніць палкі «абознікамі» — усёроўна ім ваціць не было чаго: тылавыя запасы адсталі. Гэтая мера некалькі направила становішча з людзьмі.

Варшаўскую бітву дывізія пачала, маючы 5 600 чалавек, у тым ліку 2 747 штыкоў і 235 шаббель. Пілсудскаму даваўся напружаны мабілізацыйны магчымасці: у бой ішлі спешна сфармаваныя палкі, такія, як полк «дзяцей Варшавы», які складаўся з гімназістаў старэйшых класаў і студэнтаў, і жаночыя батальёны.

Сямідзённая, кровапралітная бітва пад Варшавай пачалася 11 жніўня. Першая лінія абароны была прарвана, пачаліся баі за другую лінію. На дарозе быў невялікі гарадок Радзімін. Байцы 81-й брыгады смела пайшлі ў атаку. Секлі калючы дрот рыдлёўкамі, кідалі шынялі і па іх дабіраліся да варожых акупаў. Потым пайшлі гарачыя вулічныя сутычкі.

Баі ішлі днём і ноччу. Страцілася адчуванне часу. Спаць амаль не даводзілася. Байцы ірваліся наперад, да Віслы, на Яблонну — вёску з паўночнага боку ад Варшавы. Наперадзе ішлі чырвонаармейцы палка Уварова.

З байцамі пешшу ішоў камбрыг Васіль Сцяпанав. За дзень пад ім забіла тры коней. Наперадзе балюцістая рэчка — перайшлі яе,

яшчэ адна водная перашкода — і яе перайшлі. З ходу захапілі батарэю праціўніка: гарматы, скрыні снарадаў, людзей. За гэтыя баі 241-ы Сялянскі полк атрымаў ордэн Чырвонага Сцяга.

Лявей наступалі 80-я і 79-я брыгады, проста на Варшаву. Там нашы ўпершыню сустрэліся з танкамі. Іх было штук шэсць — яны ўгразлі на балоце, ператварыўшыся ў нерухомыя агнявыя кропкі. Камісар Санкін узяў батальён, павёў у атаку. А ў батальёне 75 штыкоў — і ўсё. Не ўзялі танкі, адышлі, несучы з сабою забітага камісара. Да Варшавы заставалася якіх-небудзь кіламетраў з дзесяць...

Баі дасягнулі найвышэйшага напружання. Гарадок Радзімін і навакольныя вёскі па некалькі разоў пераходзілі з рук у рукі. І мы, і белапалікі раз-по-разу траплялі ў акружэнне, біліся «на ўсе чатыры вятры», вырваліся з акружэння і зноў кідаліся ў атаку і контратаку. У гэтыя дні ў Аршанскім палку адбыўся маляўнічы эпізод. На наш парадзеўшы полк — у ім заставалася чалавек

Камандзір 79-й брыгады Г. Д. Хаканьян.

дзвесце — узняліся густыя ланцугі белапаліякаў. Камандзір палка Мікалай Сяргеевіч Вянцоў спайна разубаўся, развешваючы на кусце анучкі.

— Таварыш камандзір, — захваляваўся ардынарац. — Што вы робіце! Вунь жа палкі ідуць...

— А куды мне ісці? Не, я тут і нікуды адсюль не пайду!..

Па ланцужку салдаты перадавалі: камандзір застаецца, прасушвае анучы — значыць, вялікай небяспекі няма. Калі праціўнік падышоў зусім блізка, аршанцы стрэлі яго дружным агнём. Тады Вянцоў узняўся, крыкнуў:

— Камуністы, за мною! — і сам пабег наперад.

Аршанцы з такім парывам кінуліся ў штыкі, следам за сваім босым камандзірам, што праціўнік у панцы ўцёк.

Цяжка назваць герояў варшаўскіх баёў па імёнах. Гераізм там стаў масавай з'явай. Змагаліся самааддана ўсе — ад байца да начальніка. У баі за Радзімін з тылу з'явіўся наш адзіны бранявік. Назіраючы, што чырвонаармейцы залеглі і не могуць рухацца, бранявік адкрыў агонь, ідучы наперад. За ім узняліся павесялеўшыя стралкі. Пасля выявілася, што ў браневіку за кулямётчыка быў начальнік дывізіі Путна. Ён аб'язджаў часці, і ўбачыўшы, што пяхота залегла, сам уступіў у бой.

Дывізія неслы вялікія страты, а папаўняць іх не было кім. Усе, хто мог біцца, ужо былі ў страі. У 242-м Волжскім палку нават музыканты палкавога аркестра кінулі інструменты на фурманкі і ўзяліся за вінтоўкі.

Асабліва цяжка было ў артылерыі, якая амаль не мела снарадаў. На гармату на суткі нам выдавалі ўсяго па 20—30 штук. А было і так: у самы разгар бою, калі нашы мізэрныя запасы канчаліся, да нашых трохдзюймовых гармат прывезлі двухлінейныя снарады — іншых на складзе не было. Тады артылерысты ішлі ў рукапашную...

Надакучалі нам у тыя дні і самалёты праціўніка — іх вадзілі англійскія і французскія лётчыкі. Праўда, вялікай шкоды яны нам не рабілі, але яны карэктавалі стральбу сваёй артылерыі. Нам даводзілася ўзмоцнена маскіраваць свае агнявыя пазіцыі, рабіць падманныя акопы, макеты гармат, на што траціліся сілы, якіх у нас засталося не багата.

Усё ж парыву байцоў быў незвычайны. Усе чакалі апошняга загаду на ўзяцце горада. І раптам загад: адыходзі. Апоўначы нашы палкі пачалі адыходзіць да ракі Лівец. Адыходзілі мы ў цяжкіх умовах. Ішлі днём і ноччу, даючы кароткі адпачынак людзям і коням. Адыходзілі, вядома, з баямі. На рацэ Буг праціўнік перахапіў пераправы, і ў Драгічыне на захоп маста цераз Буг пайшлі сувязісты, якімі тады камандаваў Іван Канстанцінавіч Волскі.

У перыяд адыходу асаблівую апартыўнасць і мужнасць паказаў начальнік штаба 80-й брыгады Іван Фёдаравіч Дашычаў. Ён не раз сам вадзіў чырвонаармейцаў у атаку і забяспечыў арганізаваны адыход палкоў. За подзвігі ў гэты час ён атрымаў два ордэны Чырвонага Сцяга.

28 жніўня 1920 года наша дывізія была выведзена ў армейскі рэзерв і згрупавалася з паўднёвага боку Ліды ў раёне мястэчка Пяскі. Тут, нарэшце, мы стрэлілі са сваім папаўненнем. Распацаўся перыяд арганізацыйнай работы — прыём папаўнення, размеркаванне яго, вайсковое навучанне, перападрыхтоўка камандзіраў.

Палітадзел дывізіі, куды я раз мяне ў гэты час перавялі сакратаром, разгарнуў у цасях вялікую палітычную работу. Армейскія інструктары і прапагандысты абыходзілі палкі, чыталі газеты і лістоўкі, праводзілі мітынгі і сходы.

У Пясках 23-га верасня сабралася 2-я партыйная канферэнцыя. Яна пачалася дакладам начальніка палітадзела дывізіі Крупскага аб задачах камуністаў. Не паспеў

Камандзір 80-й брыгады А. А. Лапін.

дакладчык сысці з трыбуны, яму прынеслі загад: зараз жа дывізіі ў бой.

— Прашу, таварышы дэлегаты, — незвычайна закончыў дакладчык, — разыйдзіцеся па сваіх цасях: наступаем!

За час стаянкі пад Лідай дывізія папоўнілася і ўзмацнела. У нас ужо было 9 тысяч байцоў (у тым ліку 6 500 штыкоў і 235 шабляў). Паспешна нас накіравалі пад Валкавыск, дзе заселі белапалкі. Бой ушчаўся зацяты. Моладзь білася не горш за старых воінаў. Асабліва праявілі сябе піцёрскія камуністы. Палітрук адной з рот Цвярскага палка піцёрскі рабочы Чарапанаў замяніў загінуўшага камандзіра і сам павёў роты ў атаку. Чырвонаармейцы ўварваліся ў горад на плячах праціўніка.

Між іншым, удалы для нас вынік змагання за Валкавыск не вяртаваў становішча: давалася зноў адыходзіць, стрымліваючы праціўніка ўпорнымі баямі. Мы змагаліся за кожны рубж — біліся на Моўчадзі, Сервечы, Усе, на Нёмане, спрабавалі ўтрымацца на пагорках каля Рудні... Зноў у баях вызначылася чырвонасцягая 1-я батарэя 79-га артдывізіё-

на і 2-я батарэя 81-га дывізіёна. Камандаваў гэтай батарэяй беларускі рабочы Мікола Шкор, які праяўляў выключны прыклад бяспрашна і гераізму.

Калі наша 27-я Омская дывізія адыходзіла з койданаўскіх пазіцый, пад Мінскам, то ў Рызе пачаліся мірныя перагаворы. 7 кастрычніка стала вядома, што назаўтра адбудзецца падпісанне пагаднення аб перамір'і, якое набудзе сілу праз дзесяць дзён. Згодна папярэдніх умоў міру, за бакамі застаецца тая тэрыторыя, якую яны будуць займаць к 18-му кастрычніка. Белапалкі, выгадаўшы сабе дзесяць дзён, наважылі адкінуць нашы часці за Бярэзіну — тады б Мінск застаўся па той бок граніцы. Але іх змардаваныя войскі былі адведзены к Нёману для папаўнення і перагрупоўкі.

Нам было вельмі важна ўтрымаць Мінск і як мага далей прасунуцца на захад. Гэта было ясна і зразумела для кожнага чырвонаармейца. Таму калі дывізія атрымала загад вярнуцца на койданаўскія пазіцыі, усе ўзрадаваліся. Белапалкі пайшлі нам насустрэчу. 11-га кастрычніка пад Койданавам завязаўся сустрэчны бой, які з пераменным поспехам цягнуўся цэлы тыдзень.

У прызначаны дзень, 18 кастрычніка, пагадненне набыло сілу. Пачалося вызначэнне дэмаркацыйнай лініі, на аснове якой потым была ўстаноўлена дзяржаўная граніца паміж СССР і буржуазнай Польшчай.

* * *

Раён Барысава — наша наступнае месцазнаходжанне. Пачалося мірнае, будзённае жыццё: вайсковыя вучэнні, палітзаняткі, гарнізонная служба...

З Сібіры прышло зноў нам папаўненне. Славуці мінуўшнік партызан Краўчанка прывёз і ўручыў омам ад імя Сібірскага рэўкома ганаровы Чырвоны сцяг. На белым шаўковым палотнішчы зелянелі вышытыя сібірскія лясцы,

сінеўся блакіт рэк і азёр, чырвонай істужкай праягаў баявы шлях дывізіі. Агнём палалі словы: «Слава красным героям, освободившим рабочих и крестьян от Волги до Байкала!»

Варта зазначыць, што армейцы-камуністы былі першымі арганізатарамі савецкай улады ў вызваленых раёнах. Сіламі нашага палітаддзела былі арганізаваны рэўкомы ў Слоніме, Драгічыне, Радзіміне і г. д. У гэтай справе, калі мы перайшлі Буг, нам шмат дапамог Польскі рэўком, на чале якога стаялі Фелікс Дзяржынскі, Юліян Мархлеўскі і Юзэф Уншліхт. Яны забяспечвалі нас матэрыяламі, а часам і людзьмі.

У студзені 1921 года мы перабраліся ў раён Гомеля. Ваенныя дзеянні на франтах к гэтаму часу спыніліся, але барацьба яшчэ не скончылася. У сакавіку ўспыхнуў Кранштадскі мяцеж, і мы хадзілі на яго падаўленне. Потым былі на ніжняй Волзе, на знішчэнні бандытызму.

Праз два гады дывізія зноў вярнулася ў Беларусь, спачатку ў Оршу, а потым у Віцебск. Пасля падзей пад Кранштадам я ў хуткім часе перайшоў на працу ў акаруговую ваенную газету, але сувязі з роднай дывізіяй не губляў.

Омцы здрадніліся з Беларуссю. Яны ўдзельнічалі ў агульнай пар-

тыйнай рабоце, дапамагалі ў калектывізацыі беларускай вёскі. У беларускія калгасы ішлі многія дэмабілізаваныя чырвонаармейцы. З ліку іх на Палессі, у Любанскім раёне, быў арганізаваны першы ў Беларусі чырвонаармейскі калгас імя БВА.

Я ведаў, што наша чырвонасцяжная Омская імя Італьянскага пралетарыята дывізія ўвосень 1939 года хадзіла на захад, у вызваленчы паход за ўз'яднанне беларускага народа ў адзінай сацыялістычнай дзяржаве. Ведаў, што пасля гэтага яна зноў вярнулася ў Беларусь, спыніўшыся на прыгранічным рубяжы — у раёне Аўгустова — Гродна. Там яе і застала Вялікая Айчынная вайна. Омцы зноў узняліся на барацьбу за свабоду і незалежнасць сваёй сацыялістычнай Айчыны.

* * *

У Мінску ў Музеі гісторыі Вялікай Айчынай вайны захоўваецца сцяг 27-й Омскай Чырвонасцяжнай імя Італьянскага пралетарыята дывізіі, які збераглі беларускія партызаны, сцяг Сібірскага рэўкома. Усенароднае захопленне выклікаюць подзвігі савецкіх воінаў, якія гераічна змагаліся за Савецкую Беларусь, за сацыялістычную Радзіму да апошняга дыхання, да апошняй кроплі крыві.

Бой за Варшаву. Савецкія і польскія салдаты ў перапынку паміж баямі.

С. САПЕШКА,
падпалкоўнік запasu

ПА ДАРОЗЕ НА БЕРЛІН

Ішоў 1943 год. Савецкая Армія пасля разгрому гітлераўскіх захопнікаў пад Масквой і Сталінградам вяла наступленне па ўсяму фронту.

У гэтай абстаноўцы Савецкі ўрад дазволіў польскім патрыётам, якія яшчэ ў 1939 годзе эмігрыравалі ў СССР і якія гарэлі жаданнем уключыцца ў змаганне з гітлераўскімі захопнікамі, фарміраванне польскіх часцей на савецкай тэрыторыі, узяўшы на сябе поўнае іх забеспячэнне зброяй і харчаваннем.

Мястэчка Сельцы, непадалёк ад Разані, стала месцам фарміравання польскіх часцей. У лес, на беразе Акі, дзе размясціўся вайсковы лагер, кожны дзень прыбывалі сотні і тысячы польскіх патрыётаў. Гэта былі людзі рознага ўзросту.

Многія з іх удзельнічалі ў ба-

рацьбе з фашыстамі яшчэ ў 1939 годзе; былі такія, што змагаліся добраахвотна ў Іспаніі.

З лясных паляў даносіліся галасы афіцэраў, якія падавалі каманды на польскай мове; чуўся лязгат затвораў, а з палігонаў — кулямётныя чэргі і ўзрывы снарадаў.

Сярод польскіх воінаў знаходзіліся і савецкія афіцэры. Гэта былі інструктары Савецкай Арміі, якія прыйшлі сюды, каб перадаць баявы вопыт польскім сябрам.

У першай дывізіі быў сфарміраваны і жаночы батальён з добраахвотніц — маладых польскіх дзяўчат. Не зважаючы на цяжкасці вайсковага жыцця, яны паспяхова авалодвалі баявымі і палітычнымі ведамі.

15 ліпеня 1943 года, у гадавіну бітвы пад Грунвальдам, кас-

цюшкаўцы прынялі прысягу і хутка накіраваліся на фронт.

Ехалі пераз Маскву, да Вязьмы. Па дарозе, дзе прайшлі фашысты, віднеліся іх сляды: зямля, зрытая траншэямі і акапамі, спаленыя гарады і вёскі; салдаты бачылі змучаных і закатаваных савецкіх людзей.

Жыхары вызваленых вёсак гасцінна, шчыра сустракалі польскіх сяброў, якія ішлі на падмогу савецкім войскам.

Па абодва бакі Маскоўска-Варшаўскага шасэ, дзе праходзіла дывізія імя Тадэўша Касцюшкі, і цяпер стаяць дабротныя дамы. Іх пабудавалі разам з сялянамі польскія салдаты, знаходзячыся пасля пераходу на прывале. З удзячнасцю ўспамінаюць сяляне-вяземцы тых, хто тады, у цяжкую часіну, дапамог ім абдудаваць на папалішчы жыллё.

Мінулі зруйнаваны Смаленск. Касцюшкаўцы падыйшлі да лініі фронту, дзе і сканцэнтраваліся ў кастрычніку 1943 года. Хутка затым яны атрымалі загад уступіць у бой каля мястэчка Леніна Магілёўскай вобласці, у складзе 33-й арміі, якой камандаваў генерал Гордаў. Польскай дывізіі была прыдана брыгада цяжкай артылерыі і два палкі лёгкай артылерыі, яе падтрымлівала савецкая рэактыўная і зенітная артылерыя. Згодна загаду, дывізіі трэба было праварць моцную абарону праціўніка.

У ноч на 12 кастрычніка пяхота 1-га і 2-га палка заняла пазіцыі ля ракі Мярэя. Настрой ва ўсіх салдат быў выдатны, бо ўсе ведалі: справа і злева надзейныя суседзі — савецкія воіны.

Настала раніца, ціхая і сонечная. Лёгкі туман плыў па надрэччу. На тым беразе Мярэя — варожыя пазіцыі.

У гэты час ва ўвесь голас загаварыла артылерыя. Пасля паўтарагадзінай артпадарыхтоўкі ў паветры ўспыхнулі ракеты — сігнал да атакі.

Танкістам давялося з цяжкасцямі пераадольваць Мярэю з не даволі вялікімі затокамі. Пяхота справілася лягчэй.

Гарачы бой пачаўся каля вёскі Паўзуха на правым фланзе 2-га пяхотнага палка, якім камандаваў падпалкоўнік Чарвінскі.

Салдаты першага батальёна на чале з капітанам Альшэўскім уварваліся ў варожыя траншэі, і пачалася рукапашная бойка. Захапіўшы траншэю, салдаты пайшлі ў глыб абароны. Праціўнік перайшоў у контратаку, але не вытрымаў націску і кінуўся наўцёкі.

У гэтым баі смерцю герояў загінулі капітан Альшэўскі і камандзір кулямётнага ўзвода паручнік Якубовіч.

На другі дзень разгарнуўся жорсткі паветраны бой. Групы фашысцкіх самалётаў, адна за другой, наляталі на перадавыя пазіцыі, скідалі бомбы і касілі з кулямётаў. Але польскія зенітчыкі і савецкія авіятары ўступілі з фашыстамі ў бой, і дзесяткі сцягвартнікаў знайшлі там сабе магіль.

Адначасова на нашы пазіцыі накінулася і варожая пяхота. Жорсткасць бою нарастала. Польскія воіны адбілі ўсе іх атакі, хоць і самі неслі вялікія страты. Асабліва праявілі сябе салдаты кулямётнай роты таго ж першага батальёна. Кулямётчыкі ўзвода, якім камандаваў Пшыбылоўскі, абрушылі лівень агню на ворага, падпусціўшы яго блізка да сябе. А потым звязкамі гранат закідалі самаходкі «фердынанд», якія падыйшлі на гэты ўчастак. Пшыбылоўскі сам ляжаў за кулямётам і бязлітасна касіў ворагаў. За смеласць і стойкасць у гэтым баі Пшыбылоўскі быў ўзнагароджаны медалем «За адвагу», яму таксама было прысвоена чарговае воінскае званне.

За праўленае бясстрашша і мужнасць у баях з нямецка-фашысцкімі захопнікамі пад Леніна 239 польскіх салдат і афіцэраў былі ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі Савецкага Саюза.

Уступленне ў бой з фашысцкімі

захопнікамі на Усходнім фронце Першай польскай дывізіі з'явілася для фашысцкай Германіі моцным ударам. Працоўныя ўсяго свету ўбачылі, што польскі народ не застаўся ў баку ад барацьбы з нямецкім фашызмам — ворагам свабоды і дэмакратыі — і выбраў самы кароткі шлях вызвалення сваёй радзімы, дзейнічаючы сумесна са слаўнай Савецкай Арміяй.

На беларускай зямлі, ля мястэчка Леніна, дзе аддалі сваё жыццё ў змаганні з фашызмам лепшыя сыны і дочки польскага народа, ідучы ў баях полеч з савецкімі воінамі, цяпер узвышаецца помнік. Мясцовыя жыхары з году ў год прыносяць сюды кветкі, ушаноўваюць памяць загінуўшых польскіх патрыётаў.

Кожны год, 12 кастрычніка, у Леніна прыязджаюць польскія дэлегацыі, каб ушанаваць памяць сваіх братоў. Летась там павывала ваенная дэлегацыя на чале з брыгадным генералам Ежы Фанковічам. Потым польскія таварышы былі ў Мінску, на сустрэчы з працоўнымі. Яны падаравалі нашаму Беларускаму музею гісторыі Вялікай Айчыннай вайны прыгожы альбом, дзе адлюстраваны эпізоды заснавання і баявой дзейнасці Войска Польскага. Гэты альбом — наштоўны падарунак, які выражае

братэрскую дружбу двух народаў-суседзяў.

У пачатку сакавіка 1944 года толькі што створаны польскі корпус, у складзе якога знаходзілася і слаўная Першая польская дывізія, перабазіраваўся ў раён Жытомира.

Цёпла прынялі польскіх салдат і афіцэраў украінцы. На ўкраінскай зямлі першы корпус быў ператвораны ў 1-ю польскую армію. Польскія воіны хутка перабраліся ў раён Луцка і Ківерц, падшоўшы шчыльна да лініі фронту.

Тут, у луцкіх лясах, касцюшкаўцы хутка рыхтаваліся да пераможнага наступлення.

Камандзір 2-га пяхотнага палка падпалкоўнік Сініцкі, правяраючы гатоўнасць сваіх падраздзяленняў, гаварыў воінам:

— Таварышы салдаты і афіцэры! Хутка вы сустрэнецеся са сваімі маткамі, жонкамі і дзецьмі, якія яшчэ пакутуюць пад фашысцкім ботам. Вышэй баявую арганізаванасць і дысцыпліну. Перад вамі, таварышы, зямля польская!..

І салдаты хутчэй ірваліся ў бой.

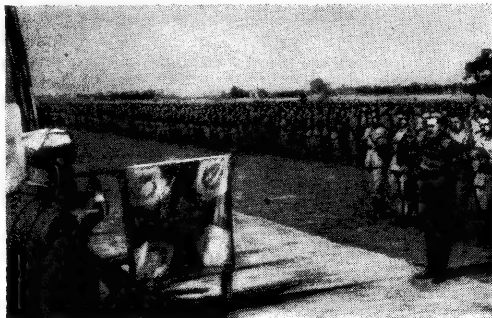
Савецкая армія ў чэрвені 1944 года пачала грандыёзнае наступленне. Разам з савецкімі войскамі, фарсіраваўшы Буг, польскія воіны ўступілі на сваю родную зямлю.

Вызваліўшы гарады Холм і

Люблін, савецкія і польскія войскі падыйшлі да Вислы. На ўсім шляху працоўныя Польшчы ўрадавана, з кветкамі ў руках сустракалі сваіх вызваліцеляў — воінаў Савецкай Арміі і сваіх сыноў і братоў — воінаў польскага войска.

Цяжка словамі перадаць радасць людзей на польскай зямлі. Людзі захапляліся першакласнай зброяй, якую мела Польская армія, мужнасцю польскіх салдат і афіцэраў.

Воіны Першай польскай дывізіі імя Тадэўша Касцюшкі прымаюць прысягу на вернасць Радзіме.

«Бітва пад Леніна». З націны польскага мастана М. Быліны.

У Любліне быў цікавы выпадак. Да легкавой машыны, з якой выйшаў польскі палкоўнік, падышла старая жанчына і са слязамі на вачах ціха спытала:

— Можна пан палкоўнік дзе-небудзь страчаў майго сына?

У некаторых бацькоў гэта мара ажыццяўлялася. Я не памятаю прозвішча таго маёра, які быў намеснікам па палітчасты камандзіра артылерыйскага палка. Калі яго полк праходзіў па Любліншчыне, на шляху трапілася вёска, дзе жылі яго бацькі. Маёр заехаў у родную вёску. Нечаканае з'яўленне сына ў такі час усхвалявала не толькі яго родных, але і ўсіх вясцоўцаў. На двары сабраліся ўсе: мужчыны, жанчыны, дзеці. Стыхіна ўзнік мітынг, на якім выступіў з гарачай прамовай слаўны сын польскай арміі.

Насельніцтва вызваленага польскага краю цікавілася, якім будзе лад у Польшчы, як будзе наладжана жыццё. На ўсе гэтыя пытанні давалі адказы польскія і савецкія воіны.

У тры дні часта выступаў перад народам намеснік камандуючага Польскай арміі генерал Аляксандр Завадскі, выступленні якога карысталіся вялікай папулярнасцю.

«Польскі народ, — гаварылася ў Маніфесте, які выдаў Камітэт нацыянальнага вызвалення, — вітае часці Арміі Людовай, якая аб'ядналася з часцямі Польскай арміі, створанай у СССР. У іх адзін вораг, адна барацьба, адны птадары. Салдаты Адзінага войска польскага разам з Чырвонай Арміяй будуць працягваць баі за вызваленне Айчыны».

Польскія войскі, вышаўшы да ракі Віслы, зрабілі спробу фарсіраваць яе. У раёне Дэмбліна рашуча дзейнічалі касцюшкаўцы. Пераправіўшыся праз раку, яны захапілі плацдарм і расшырылі яго. Тут разгарнулася жорсткая бітва.

Старажытная крэпасць над Віслай — Дэмблін была захопленая касцюшкаўцамі. Вораг пакінуў у крэпасці вялікія запасы мукі, буйную хлебапакарню. На вачах праціўніка, пад варожымі кулямі і снарадамі, польскія салдаты разгарнулі работу па забеспячэнню сваіх часцей хлебам.

Савецкія войскі, працягваючы наступленне, выйшлі да Нарвы. На нашым напрамку — Варшава. Войскі 1-га Беларускага фронту, якім камандаваў маршал Ракасоўскі, рыхтаваліся да наступлення. У складзе яго і Першая дывізія імя Тадеуша Касцюшкі.

Подступы да Прагі — прадмесця Варшавы — былі ўмацаваны шматлікімі траншэямі з бетоннымі і землянымі перакрыццямі, супрацьтанкавымі рвамі і супрацьпяхотнымі загародамі.

Касцюшкаўцам была прыдана савецкая артылерыя. Напярэдадні наступлення ішла вялікая падрыхтоўчая работа. Начная цемра дрыжала ад гулу матораў. Да перадавых пазіцый падцягваліся гарматы, «кацюшы», танкі. Баявы настрой польскіх салдат рос, бо сярод іх падраздзяленняў знаходзіліся савецкія артылерыйскія батарэі. Цяжка перадаць, якой высокай была баявая садружнасць польскіх і савецкіх салдат. Пры-

емна было бачыць, які яны частавалі адзін аднаго папярсамі, прыгадваўшы нядаўнія сумесныя баі... З радасцю глядзелі на ўсё гэта польскія людзі. Яны поўнасна ўпэўніліся, што Савецкая Армія з'яўляецца іх вызаліцельніцай.

...10-га верасня 1944 года пасля двухгадзіннай артылерыйскай падрыхтоўкі польская пяхота рушыла наперад. Нягледзячы на танкавыя контратакі праціўніка і дзеянні фашысцкай авіяцыі, касцюшкаўцы адно за другім ламалі варожыя ўмацаванні.

У паветры таксама ішлі жорсткія баі. Савецкія знішчальнікі няспынна атакавалі фашысцкіх бамбардыроўчыкаў, якія вязлі смертаносны груз на польскія пазіцыі. Адзін наш знішчальнік тараніў фашысцкага бамбардыроўчыка, і ён разляцеўся на часткі. Тры лётчыкі згарэлі, а чацвёрты выкінуўся з парашутам. Нашы салдаты сустрэлі яго крыкамі: «Хутэй! Хутэй!»

Быў пашкоджаны і наш знішчальнік. Ахоплены полымем, ён хутка пачаў зніжацца. Лётчык выскачыў, але парашут яго не раскрыўся. З групай салдат мы падбеглі да героя, але ён ужо быў мёртвы. Імкнучыся выявіць, чаму не раскрыўся парашут, мы ўбачылі на грудзях лётчыка кулявыя прабоіны, і ўсё стала зразумела.

З кішэні гімнасцёркі мы дасталі пасведчанне, у якім было напісана: «Гварды маёр Лукін Пётр Пятровіч. Скончыў ваенна-паветраную акадэмію, ураджэнец г. Ленінграда».

Так загінуў смерцю героя савецкі лётчык у баі з фашыстамі, прыкрываючы ад налёту ворага сваіх баявых сяброў — польскіх салдат.

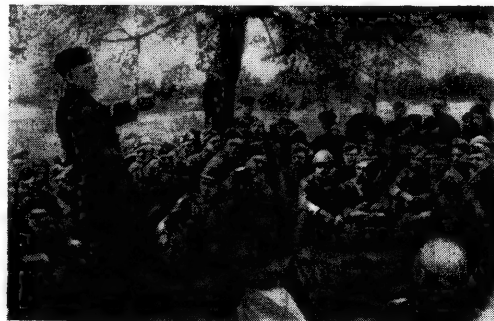
Савецкія і польскія войскі ўварваліся ў Прагу. Тры дні ішлі тут жорсткія вулічныя баі. На чацвёрты дзень — часці выйшлі да ракі Віслы.

Маршал Ракасоўскі даў высокую ацэнку касцюшкаўцам. На імя камандзіра дывізіі ён прыслаў падзяку, у якой гаварылася: «Першая дывізія паказала ўзор стойкасці і мужнасці ў наступленні. Выказваю яе салдатам, унцерафіцэрам і афіцэрам падзяку за баявыя поспехі і жадаю далейшых перамог над агульным ворагам — нямецкімі захопнікамі».

Пасля пяцідзённых жорсткіх баёў Прага была вызвалена поўнасна.

У студзені 1945 года савецкія войскі, зламаўшы супраціўленне ворага на Вісле, зноў рушылі ў наступленне. Ведучы ўпартыя баі, нашы часці абыходзілі Варшаву з флангаў, а 1-я Польская армія пад камандаваннем

Генерал Кароль Сявчэўскі перад уступленнем на польскую зямлю гутарыць з афіцэрамі.

генерала Станіслава Паллаўскага 16 студзеня пачала наступ на цэнтральным участку і разгарнула баі ў Варшаве. 2-я пяхотная дывізія фарсіравала Віслу па льду і павяла наступленне на Бяляны. Тры пяхотныя дывізіі прабіраліся праз раку ў раёне сяла гары Кальвары.

Варшава была вызвалена. Гэты цудоўны горад з выдатнымі гістарычнымі помнікамі, якія ад-

люстроўваюць шматвяковую культуру польскага народа, ляжаў у руінах. К вечару 17 студзеня ў горад пачалі вяртацца яго жыхары. Многія не маглі нават знайсці тое месца, дзе стаялі іх дамы.

У гонар вызвалення Варшавы 19 студзеня ў горадзе адбыўся парад 1-й і 2-й дывізій. Парад прымаў прэзідэнт Краёвай Рады Народвай Балеслаў Берут і галоўнакамандуючы Войскам Польскім генерал Жымерскі. Перад вачамі варшавян прайшла чоткім крокам праслаўленая ў баях польская пяхота, а за ёй — артылерыя і танкі. Польскі народ святкаваў вызваленне.

Сталіца Савецкага Саюза Масква ў гонар войск 1-га Беларускага фронту і 1-й арміі Войска Польскага, якія вызвалілі Варшаву, салютавала дваццацю чатырма артылерыйскімі залпамі.

Неўзабаве польскія дывізіі, якія дзейнічалі ў цесным кантакце з савецкімі часцямі, па тэрыторыі Заходняй Памераніі вышлі к Балтыйскаму мору, дзе асабліва ўпарта баі адбыліся за партовы горад Калобжэг.

У красавіку 1945 года Савецкая Армія займала лінію фронту па рэках Одэр і Нейсе, рыхтуючыся да рашучага ўдару па Берліну. На заходнім беразе гэтых рэк гітлераўцы стварылі моцную сістэму абароны і сканцэнтравалі шмат войск.

16 красавіка пасля дружнай артылерыйскай падрыхтоўкі і пад прыкрыццём артылерыйскага агню польскія дывізіі пачалі перапраўляцца цераз Одэр. Сапёры хутка навялі пантонны мост, па ім прайшлі артылерыя і лёгкія танкі. Цяжкія танкі перапраўляліся на паромках. Фашысты спрабавалі спыніць наступ, яны з паветра разбурылі мост, але ён хутка быў наладжаны зноў, і войскі рушылі далей...

Фарсіраваўшы Одэр, польская пяхота, артылерыя і танкі з баямі рухаліся наперад, крышачы варожы ўмацаванні. На адным з участкаў удоўж пазіцый праходзіла

чыгунка. Схаваўшыся за насыпам, фашысты шалёна супраціўляліся. Але вось падыйшлі магутныя танкі палкоўніка Янчылеўскага, і пяхота хутка зламала супраціўленне праціўніка.

Савецкія войскі, а разам з імі і 1-я Польская армія імкліва набліжалася да Берліна.

У апошнія дні красавіка савецкія войскі акружылі сталіцу Германіі. Разгарнулася вялікая бітва за горад, які быў ператворан фашыстамі ў магутную крэпасць з падземнымі збудаваннямі, вулічнымі барыкадамі, замініраванымі дамамі.

Баі ішлі за кожны квартал, за кожны дом. Прасунуўшыся наперад, савецкія войскі захапілі аэрадром Тэмпельгоф і рушылі да рэйхстага...

У бітве за Берлін удзельнічала і Войска Польскае: 1-я пяхотная дывізія імя Тадэуша Касцюшкі, 1-я асобная мінамётная брыгада, 2-я брыгада лёгкіх гаубіц, 1-ы Празжскі пяхотны полк і іншыя.

Слаўныя касцюшкаўцы адважна змагаліся на вуліцах Берлінерштрэсе, Бісмаркштрэсе, Гётэштрэсе і іншых. Яны захапілі політэхнічны інстытут, падземны завод і іншыя аб'екты.

2-га мая Берлін быў узят. Савецкія і польскія арміі прадаўжалі імклівае наступленне да Эльбы...

Салдаты дывізіі імя Тадэуша Касцюшкі, якія пачалі свой баявы шлях на беларускай зямлі, на ўсім сваім баявым шляху ваявалі поплеч са сваімі баявымі таварышамі па зброі — вайнамі слаўнай Савецкай Арміі.

Заўсёды ўспамінаю са шчырай павагай сваіх баявых сяброў-палкаў Ластоўскіх (браты, абодва афіцэры), Клоса, Опалка, Вайтовіча, Майхровіча, Губерта і многіх другіх, з якімі поплеч ваявалі, ішлі па цяжкай дарозе на Берлін.

Дружба савецкага і польскага народаў асабліва ўмацавалася і загартавалася ў векапомныя гады супольнай барацьбы супраць гітлераўскіх захопнікаў.

Самалёт Паўла Галавачова.

В. ШАЦКІ

ГЕРОЙ ПАВЕТРАНЫХ БАЁЎ

Наш зямляк, колішні камсамалец з вёскі Кашалёва на Гомельшчыне Павел Якаўлевіч Галавачоў праславіўся ў гады Вялікай Айчыннай вайны як герой паветраных баёў. Пад Сталінградам, у Крыму, на Кубані, у Прыбалтыцы, ва Усходняй Прусіі, у Берліне адважна граміў ён ворага. Чатырыста пяцьдзесят баявых вылетаў, сто дваццаць пяць паветраных баёў, трыццаць адзін збіты самалёт — на рахунку Паўла Якаўлевіча.

За гераізм і бясстрашша П. Я. Галавачоў узнагароджаны некалькімі ордэнамі і медалямі і двойчы ўдасгоены высокага звання Героя Савецкага Саюза.

Ніжэй расказваецца аб некаторых баявых эпізодах з яго ўдзелам.

Штаб авіяпалка. У вокны свеціць сонца, і на шырокі дубовы

стол падае шмат святла. Палкоўнік Шастакоў вось ужо колькі мінут стаіць над картай Сталінграда і робіць паметкі чырвоным алоўкам. Побач з ім — два старшыя лейтэнанты.

— Прашу, — сказаў палкоўнік і кіўком галавы запрасіў афіцэраў да сябе. — Фашысты не чакаюць нашых баёў, гэта вы правільна заўважылі. У дваццаць адну гадзіну пойдзеце насустрач ворагу васьм гэтым напрамку.

...Павел Якаўлевіч Галавачоў і татарын Амет-Хан Султан вылецелі насустрач вялікай групе варажых бамбардыроўшчыкаў. Іх было каля трыццаці. «Юнкеры» з вобліскамі матавых навігацыйных агнёў ішлі крыху лявей.

Амет-Хан Султан і Павел Галавачоў апускаюцца ніжэй «юнкерсаў» метраў на дзвесце і пачы-

наоць атаку. Першым адкрыў агонь Галавачоў. Чырвонай строчкай вырвалася траса. Калі ён вышаў з атакі, каб узяць на прыцэл чарговы самалёт, то ўбачыў: дзесьці ўнізе гарэў «юнкерс». «Нядрэнна», — падумаў Галавачоў.

Амет-Хан дакладваў:

— «Гроза»! Я — «Прамень».

Збіў двух. Атакуюць мяне.

— Я — «Гроза». Зразумеў. — Галавачоў накіраваў свой знішчальнік на выручку таварышу.

Белыя навігацыйныя агні нашых самалётаў выдавалі іх. Суправаджаючыя «юнкерсаў» «месеры» з кожнай хвілінкі ўсё больш насядалі на нашых лётчыкаў.

«Прамень»! «Прамень»! Хамелеон!

— Я — «Прамень». Зразуме.

Слова «хамелеон» азначала змяніць белыя агні на матавыя, — для гэтага раней усе было падрыхтавана. Гэты ж умоўны сігнал азначаў, што Амет-Хану неабходна выйсці з бою і на вялікай хуткасці ісці на свой бок.

Застаўшыся адзін, Павел Галавачоў заплалі матавы сігнал і завёў у заблуджэнне гітлераўскіх піратаў. Яны спынілі агонь. Павел Галавачоў пачаў расстрэльваць варажыя машыны.

...Самалёт Паўла Галавачова сустракаў сам палкоўнік Шастакоў.

* * *

Аднойчы ў паветраным баі Галавачоў зноў застаўся адзін сярод ворагаў. Збіты яшчэ адзін «юнкерс». Вось ён стырчком пайшоў уніз. І ў гэты ж час самалёт Галавачова кінула ўбок. Здалося, што нехта вялікім молатам ударыў па кабіне.

Трацячы прытомнасць, Галавачоў падумаў: «Хутчэй вывесці самалёт».

Толькі на другі дзень ён апытомеў у ішталі. Твар і галава былі туга забінтаваны, губы з цяжкасцю варушыліся. Галавачоў, праўдзівы языком на дзяснах, адчуў — зубоў нехапае. Рука міжволі пацягнулася да твару.

— Як адчуваецца сябе, хво-

ры? — пытаўся мужчына хрыпаватым, густым басам.

— Што з маімі вачыма? — пытаўся Галавачоў.

Усё будзе добра...

Ішлі дні.

Кожны раз, калі ён пытаў, ці хутка з вачэй знімуць павязку, яму адказвалі адно і тое ж: «Усё будзе добра».

На Галавачова напала бяссонніца. Вось ён ляжыць і ўспамінае дзень за днём усе сваё жыццё.

Раптам думкі яго перабівае гучная размова:

— Філатаў нікога не дазволіў пуская.

— Калі ласка, прашу вас...

— Ліза, прпусціце яго, — папрасіў медсястру Галавачоў.

— Толькі на мінуту, не больш, — згадзілася тая.

Амет-Хан прысеў побач. Ён распытваў аб здароўі, расказаў, як падбілі Паўла.

— У той час я быў на НН, — гаварыў Амет-Хан. — Твая «кобра» ішла ўніз. Я не вытрымаў, заплюшчыў вочы. А калі паглядзеў — хвост дагараў ля самага Дона, а фізіяляж каціўся па беразе. Адтуль мы і забралі цябе...

— А што з маімі вачыма было?

— Нічога, — спакойна адказаў Амет-Хан.

— Скажы праўду...

— Акулярамі крыху параніў... А што ўрачы кажуць?

Галавачоў маўчаў.

І вось, нарэшце, прышоў доўгачаканы дзень. Прафесар пачаў разбітоўваць вочы. Ніколі не было так трывожна на сэрцы, як у тых хвілін.

— З якога вы года?

— З семнацатага, — адказаў Галавачоў, не разумеючы, навошта гэта спатрэбілася хірургу. А потым мільганула здагадка: адцягвае ўвагу.

— Што вы бачыце?

Вейкі падняліся, і перад вачыма — густая з сівізнаю барада.

— Што вы бачыце?

— Сівая барада. Гарыць святло... Белая столь, — хутка, баючыся, што зноў не ўбачыць усяго гэтага, гаварыў Галавачоў.

Двойчы Герой Савецкага Саюза
Павел Галавачоў (1945 г.).

— Ну вось, галубок, вы і бачыце.

— А лётаць?

— І лётаць будзеце, галубок.

* * *

Ішоў сорак трэці год. Савецкая Армія ўжо вызваліла Сальскія стэпы і рухалася на захад. Вораг жорстка супраціўляўся, трымаючыся на правым беразе Дона.

Нашы лётчыкі, прымяняючы «этакерку», — новую тактыку паветранага бою, — трымалі пад кантролем лінію фронта; фашысты спрабавалі рабіць масавыя налёты на нашы аб'екты.

У адзін з такіх дзён чатыры савецкія знішчальнікі пад камандай гвардыі старшага лейтэнанта Паўла Галавачова дзяжурны ў небе на вышыні пяці тысяч метраў. Зверху здавалася, што воблакі быццам застылі на адным месцы і нагадвалі гурбы снегу.

Лётчыкі Бераснёў, Стопа і Кароўкін час-ад-часу дакладвалі свайму камандзіру аб становішчы ў зоне. І вось амаль перад заканчэннем дзяжурства Павел пачуў даклад Стопы:

— «Гроза»! «Гроза»! Я — «Ураган». З захаду — самалёты.

— Я — «Гроза». Зразумеў. «Ураган», «Радзіма», «Ястраб», атакуюць ворага! — загадаў камандзір. Сам набраўшы вышыню і пайшоў у лабавую атаку на флагманскую машыну.

Зямлі паведамілі: «У паветры — сто нямецкіх бамбардыроўшчыкаў у суправаджэнні шасцідзесяці «месершмітаў». Ідуць на нашай вышыні».

Павел міжволі падумаў: «Учатырох супраць такой сілы». Яго «як» на вялікай хуткасці панёсся насустрач ворагу. Павел націснуў гашэтку. Снарад трапіў у дэль. Флагманская машына загарэлася і ткнулася ў свой жа бамбардыроўшчык. Баявы строй нямецкіх самалётаў быў парушаны. У паніцы фашысты скідалі бомбы на сваіх.

— «Гроза»! Я — «Радзіма». Выбуй са строю матор.

— Ідзі на свой аэрадром, «Ястраб», прыкрывай «Радзіму».

Хутка з боку Растова з'явілася буйнае злучэнне нашых самалётаў.

— «Ураган»! «Ураган»! Я — «Гроза». Да нас ідзе падмацаванне.

— «Гроза»! Я — «Ураган». Скончыліся боепрыпасы. Іду на таран.

Павел убачыў злева ад сябе два самалёты, якія пайшлі да зямлі. Праз некаторы час там, дзе прайшоў палаючы «як», з'явіўся белы купал парашута. Гэта лейтэнант Стопа выкінуўся над зонай варажай тэрыторыі.

Павел вырашыў выраставаць таварыша. Зрабіўшы некалькі развратаў над месцам прыземлення Стопы, ён пайшоў на пасадку.

Фашысцкія матачыклісты ўжо імчалі сюды. Брэх сабак даносіўся ўсё бліжэй. Пад крылом самалёта замілялі кусты, шырокая светла-блакітная паласа Дона.

— Пацярпі, браток, хутка будзем дома, — шалтаў Павел Галавачоў, саджаючы таварыша ў самалёт.

М. ЛЯВІЦКІ,
кандыдат педагогічных навук,
заг. кафедры педагогікі Брэсцкага
педагогічнага інстытута

ЯК ВЫ УЯЎЛЯЕЦЕ ВОБЛІК МАЛАДОГА ЧАЛАВЕКА ПРАЗ ДЗЕСЯЦЬ ГОД?

Няспынным поступам ідзе наш народ да камунізма. Нязломнай воляй і нястомнымі рукамі чалавека пераўтвараецца зямля. Нам пашчасліва быць удзельнікамі найвялікшых падзей, якія толькі ведала гісторыя. Блякне нават самая яркая фантазія летуценнікаў усіх мінулых стагоддзяў перад тым, што адбываецца сёння перад нашымі вачыма... Энергія расшчэпленая атама ў нашай краіне асвятляе дамы і прыводзіць у рух машыны; вакол Сонца лётае першая штучная планета, створаная савецкімі людзьмі; на нядаўняй цаліне, дзе спрад-веку драмалі дзірваны, шумяць калос-сем небывалыя ўраджай... Але змяняецца не толькі навакольны свет. Змяняюцца і самі людзі — творцы ўсяго прыгожага на зямлі. Няспынна расце іх сям'я, культура; шырэе кругавіда-харашэюць душы... Чым бліжэй пады-ходзім мы да нашай заветнай мэты, тым яркавей вырысоўваецца перад намі грамадзянскі і маральны вобраз

чалавека камуністычнага грамадства. Наша сонечнае заўтра нараджаецца сёння. Хіба не аб гэтым сведчыць такая цудоўная з'ява нашых дзён, як усе-народны рух у нашай краіне за стварэнне брыгад камуністычнай працы! З кожным годам гэты рух будзе набы-ваць усё шырэйшы размах, аб'ядноў-ваючы новыя і новыя атрады маладых будаўнікоў камунізма.

Давайце перанясем ся ў думках у не-далёкую будучыню — праз дзесяць год — і паспрабуем сабе ўявіць ма-ральны вобраз маладога жыхара нашай краіны гэтага часу. Якімі будуць яго адносіны да працы, да сваіх таварышаў, сяброў і блізкіх! Як ён павінен паво-дзіць сябе ў сям'і, у быццё. Якім паві-нен быць яго маральны вобраз!

Рэдакцыя спадзяецца, што на ўсе гэ-тыя пытанні чытачы прышлюць у часо-піс свае адказы.

Чакаем вашых пісьмаў, сябры!

АБ ТЫХ, ХТО ПАВІНЕН ВЫХОЎВАЦЬ

Праца педагога ў нашай краіне — вельмі складаная. І гэта зразумела. Са-цыялістычнае грамадства патрабуе ад яго выходзіць маладога пакаленне гарманічна развітым, усебакова адука-ваным, здольным да барацьбы за ка-муністычны ідэал.

Складаныя задачы ў выхаванні мола-дзі ўзніклі з першых жа дзён савецкай улады, калі ўпершыню ў савецкай гіс-торыі былі закладзены асновы новай, савецкай школы. Савецкая школа, яе педагогіка маюць савецка-гістарычнае значэнне. Савецкая педагогічная думка аказвае вялікі ўплыў на перадавую пе-дагогічную думку за мяжой, асабліва ў краінах народнай дэмакратыі.

Цяпер савецкая школа, а разам з ёю і наша педагогіка, робяць новы крок уперад.

У сувязі з новымі задачамі, якія стаяць перад школай, хочацца выказаць свае меркаванні і перш за ўсё аб пад-рыхтоўцы настаўнікаў. Побач з многім добрым у рабоце педагогічных інс-тутаў ёсць нямаля недахопаў. І калі ад іх не пазбавіцца зараз, пасля яны створаць шмат перашкод на шляху да-лейшага развіцця школы.

Педагогічныя інстытуты сваёю галоў-наю мэтай лічаць выхаванне людзей, якія валодаюць адпаведным запасам ве-даў, але мала ўдзяляюць увагі выхаван-ню, калі можна так сказаць, творчай стрункі будучага настаўніка. І вінаватая ў гэтым, галоўным чынам, празмерная перагрузка студэнтаў і разламентцыя іх абавязковай працы, якая дасягнула недапушчальных памераў. Пры гэтых умовах у студэнта не застаецца ні часу, ні магчымасцей для развіцця творчых здольнасцей, для павышэння агульнага культурнага ўзроўню. А выхаванне пе-дагога-творца вельмі складана і цяжка.

У першую чаргу хочацца адзначыць, што нярэдка ў педінстытуты прымаюцца людзі, якія ні па сваіх здольнасцях, ні па прызынанню не могуць быць са-праўднымі настаўнікамі. А правілы пры-ёму ў ВНУ настолькі фармальныя, што не даюць магчымасці рабіць папярэдні адбор сапраўды вартых для гэтай спе-цыяльнасці людзей. Часам коска ў са-чыненні вырашае лёс чалавека і пазбаў-ляе магчымасці сапраўды здольнаму да педагогічнай працы юнаку ці дзяў-чыне стаць педагогам. Сотні такіх лю-дзей-педагогаў па прызынанню застаюцца па-за сценамі педагогічных інстыту-таў.

Камплектаванне студэнцкага складу педагогічных інстытутаў не павінна быць справай толькі адных прыёмных камі-сій. Год дзесяць таму назад прыёмам будучых студэнтаў у ВНУ з педагогіч-ным профілем займаліся, — і займаліся сур'ёзна, — камсамольскія арганізацыі на месцах. Ці не варта аднавіць гэтую добрую традыцыю? Камсамол жа мае добрыя кадры піянерскіх работнікаў, якія з вялікаю ахвотай пойдучы вучыцца ў педінстытут. Нам здаецца, што ўжо з наступнага лета трэба прымаць заявы аб жаданні вучыцца ў педагогічных ВНУ толькі ад тых, хто побач з іншымі да-кументамі мае рэкамендацыю педагогіч-нага савета школы і характарыстыку камсамольскай арганізацыі з месца ра-боты. А што ж рабіць з некасамольскай моладдзю? Трэба, каб яна звярта-лася за рэкамендацыяй у камсамоль-скую арганізацыю. А далей на працягу ўсіх пяці год навучання камсамольскай арганізацыі павінна неслі адказнасць за рэкамендаванага ёю юнака ці дзяўчыну.

Цяпер звыш 80 працэнтаў усіх сту-дэнтаў педагогічных ВНУ складаюць дзяўчаты. Жанчыны-настаўніцы, безумоў-

на, патрэбны для нашай школы. Але трэба павялічыць у сетцы педагогічных кадраў колькасць мужчын. Асабліва пажадана павялічыць мужчын-педагогаў у старэйшых класах школы, дзе іх уплыў на юнакоў значна большы. Гэта таксама павінна стаць справай клопату камсамола.

Пры такіх абмежаваннях для наступлення ў педагогічны ВУ экзаменацыйныя адзнакі не будуць адзіным крытэрыем адбору ў інстытуты. Прыёмныя камісіі павінны атрымаць права ўлічваць гэты агульны комплекс патрабаванняў пры залічэнні ў інстытуты.

Але вось малады чалавек паступіў у вышэйшую навучную ўстанову. І тут ён яшчэ вельмі доўга адчувае сябе школьнікам. Увесь свой час ён траціць на пісанне канспектаў і падрыхтоўку да семінараў і практычных заняткаў (што вельмі нагадвае тыя ж урокі). Вядома, яму гавораць, і нямаю, пра самастойную працу. Спачатку ён спасылаецца на тое, што нехапае часу, а потым прывыкае да такіх напамінаў і проста адмоўчаецца.

Нам здаецца, што ў першую чаргу трэба скараціць колькасць вучэбных прадметаў у педагогічных ВУ. Усім слухна гаворыць акадэмік А. Н. Несмяянаў, што вышэйшая адукацыя — гэта не скарбонка, якая дазваляе збіраць веды безадносна да таго, якім шляхам гэтыя веды набыты. Калі веды набываюцца шляхам механічнага завучвання і не садзейнічаюць развіццю творчых здольнасцей будучага педагога, дык яны застаюцца мёртвым грузам у яго памяці і вельмі мала дапамогуць потым у рабоце.

Павінна быць асуджана з гэтага пункту погляду тое, што ў педагогічных інстытутах залішне многа льгот даецца тым студэнтам, якія на экзаменах адказваюць па ўсіх прадметах выдатна, але недастаткова ўдзяляюцца ўвагі студэнтам, якія выяўляюць сваё творчыя здольнасці ў якой-небудзь адной галіне навукі, хоць па другіх прадметах вучацца сярэдне.

І да гэтага часу ў нашых педагогічных ВУ лекцыя лічыцца асноўнай формай навучання студэнтаў. Лектары ў сваёй большасці лічаць сваім абавязкам выкладанне ўсёй праграмы цалкам. Пры такім становішчы прафесару або дацэнту няма ніякай магчымасці рабіць свае лекцыі творчымі, уключаць у іх вынікі самастойнага даследавання. Не да гэтага ім. Добра, калі ўдасца закрануць усе пытанні падручніка. К канцу курса ў студэнта на руках — тоўстыя фаліянты канспектаў, якія трэба да экзаменаў абавязкова і дакладна зазавоіць. Сярэдні студент так і вучыцца

ўсе пяць год па канспектах. Калі ён пасядзіць адну-дзве ночы над падручнікам, дык гэта ўжо вельмі добра. Так будучы настаўнік адывае ад самастойнай работы, прывыкае карыстацца гэтым, разжываным.

Шматгадовы вопыт работы ў ВУ сведчыць, што па вельмі многіх прадметах можна лёгка скараціць амаль удвая колькасць лекцый. У лекцыі павінны ўключацца вынікі навуковых даследаванняў лектара, той матэрыял, які яшчэ не апублікаваны ў друку, або раскрывацца асабліва складаныя праблемы данага курса. І толькі. Увесь асноўны аб'ём ведаў па кожнай дысцыпліне студэнт павінен набываць самастойна пад кіраўніцтвам педагога. З гэтай мэтай добра было б зрабіць традыцыйны абмен высокакваліфікаванымі лектарамі паміж ВУ рэспублікі і магчыма, нават паміж рэспублікамі.

Пры такой перабудове вучэбнай работы зменіцца характар семінарскіх заняткаў. У вельмі многіх выпадках, асабліва па гуманітарных дысцыплінах, на семінарскіх занятках цяпер развучваюць лекцыйны матэрыял. Шкалярства — вось што нярэдка характарызуе метадзіку семінарскіх заняткаў. А на семінарах павінны абгульняцца вынікі самастойнай работы студэнтаў. Часцей трэба практыкаваць студэнцкія даклады і рэфераты, і ў многіх выпадках даваць права самім студэнтам выбіраць тэмы для семінарскіх заняткаў.

Канешне, са змяненнем форм вучэбнай работы зменіцца і характар экзаменаў. Нам здаецца, варта адмовіцца ад экзаменацыйных білетаў. Недапушчальна тое, што студэнт мае права на атрыманне дадатнай адзнакі незалежна ад таго, як ён набыў веды — у выніку механічнага завучвання ці самастойнай творчай работы. Формай экзаменаў павінна быць непасрэдная творчая гутарка паміж педагогам і студэнтам, і, вядома, не 15—20-хвілінная. Час гэты павінен займаць столькі, колькі патрабуецца педагогу на высвятленне сапраўдных ведаў студэнта. На наш погляд, студэнтам трэба даць права здаваць экзамены на працягу ўсяго года. Арыентацыя на экзаменацыйную сесію прыводзіць да таго, што студэнты на працягу семестра займаюцца не ў поўную сілу, пераносячы асноўную працу на дні перад экзаменамі. З іроніяй студэнты распытваюць цяпер:

«Студент бывает весел от сессии до сессии,

А сессии всего два раза в год».

Вядома, што ў перанпружаныя дні сесіі не да веселасці!

Час таксама перагледзець многае і ў характары дзяржаўных экзаменаў. Ме-

сяца, які атрымлівае студэнт на падрыхтоўку да дзяржаўных экзаменаў па чатырох прадметах хапае, у лепшым выпадку, толькі на тое, каб паспешліва і абы-як узаваць у памяці тое, што забыта. Нам здаецца, што мэтазгодна рабіць дзяржаўныя экзамены па двух прадметах. Напрыклад, рабіць экзамен па педагогіцы для выпускнікоў нам здаецца непатрэбным. Правільным было б замяніць гэты экзамен дыпломнай работай з наступнай абаронай яе. Над дыпломнай работай па педагогіцы студэнт пачынае працаваць з IV курса. Такі шлях будзе стымулам для творчай работы студэнта над якой-небудзь педагогічнай праблемай і дасць магчымасць высветліць ступень педагогічнай сталасці будучага настаўніка.

Час таксама ўзаконіць такое становішча, пры якім студэнт, пачынаючы з першага курса і да заканчэння інстытута, падтрымлівае сталую сувязь са школай. Мы маем на ўвазе наступны парадокс: на першым курсе ўсе студэнты выконваюць абавязкі кіраўнікоў акцыябрацкіх груп, на другім — важатых піянерскіх атрадаў, на трэцім — памочнікаў класных кіраўнікоў, а педагогічная практыка вядзецца на чацвёртым і пятым

курсах і размяркоўваецца на ўвесь вучэбны год. Вопыт паказвае, што правядзенне падпрактыкі ў тэрмін за некалькі тыдняў наносіць шкоду перш за ўсё сістэме выхаваўчай работы.

Можна чакаць, што пры такой перабудове вучэбнага працэсу ў педагогічных інстытутах да заканчэння тэрміну вучобы частка студэнтаў адсеецца. Але гэта не бяда. Савецкай школе патрэбны не абы-якія настаўнікі. Толькі людзі, здольныя творча падыходзіць да выхавання моладзі, людзі з высокім узроўнем разумовага развіцця, палітычна сталыя зможуць ажыццявіць грандыёзную задачу камуністычнага выхавання моладзі, якую паставіла партыя.

Не трэба забываць таксама, што настаўніцкая праца ў новай школе, заснаванай на ўсебаковым развіцці творчых сіл нашай моладзі, на сувязі яе з жыццём, на спалучэнні навучання з вытворчай працай — усё гэта будзе справай вельмі складанай, якая патрабуе высокакваліфікаваных педагогаў. Таму перабудова метадзікі навучання ў педагогічных інстытутах павінна перагледзіцца па часу перабудове школы, быць ажыццёўленай у больш сціслыя тэрміны.

Т. ШЧАРБАКОВА,
кандыдат біялагічных навук

ЯК УЗНІКЛА ЖЫЦЦЁ НА ЗЯМЛІ

Наша планета населена вялікай колькасцю жывых істот. Біёлагі падлічылі, што на Зямлі жыве каля двух мільёнаў розных жывёл, больш чатырохсот тысяч відаў раслін. Калі ж сюды дадаць яшчэ прадстаўнікоў свету нябачных істот — мікрабаў, дык гэтыя лічбы стануць сапраўды астра-намічнымі.

Адкуль жа з'явілася гэтая велізарная разнастайнасць жывых істот, якія насяляюць Зямлю? Як узнікла само жыццё?

Паводле рэлігійных уяўленняў, усё жывое на зямлі ад бога. У бібліі сказана, што свет створаны богам за шэсць дзён. Вянодам боскага творэння быў чалавек. Першага чалавека, Адама, бог стварыў на шосты дзень — вылепіў з гліны і ўдыхнуў у яго душу...

Але дапытлівую чалавечую думку не задавальнялі біблейскія казкі. Тамніца паходжання жыцця з незапомных часоў прыцягвала да сябе ўвагу вучоных. Здаўна ішла жорсткая барацьба паміж навуковымі і рэлігійнымі меркаваннямі аб узнікненні жыцця.

Перанясемся ў думках да ранняй пары еўрапейскай культуры, у старажытну Грэцыю. Антычныя філосафы Дэмакрыт, Эпікур, Лукрэцій упершыню паставілі пад сумненне біблейскія казкі аб утварэнні свету богам, выказаўшы думку, што жывыя істоты з'явіліся на Зямлі не па волі бога, а паводле натуральных, прыродных прычын. Але не маючы дадзеных, якія атрымала сучасная на-

вука, яны не маглі правільна вырашыць пытанне аб узнікненні жыцця. Яны прыходзілі да думкі, што жывыя арганізмы самазараджаюцца з мёртвай прыроды. Шмат стагоддзяў панавала ідэя самазараджэння. Так, Арыстотэль лічыў, што ў прыродзе ёсць два спосабы з'яўлення жывых істот. Першы спосаб заключаецца ў тым, што арганізмы нараджаюцца ад сабе падобных. Але ёсць яшчэ і адвольнае зараджэнне. Ясныя дождж ульготніць кучу гною, гарачае сонца сагрэе рачныя глей — у гэтых нежывых рэчывах узнікае жыццё. З гною развіваюцца чэрві, з глею зараджаюцца ракі, слізнякі, рыбы...

Арыстотэль глыбока памыляўся, ствараючы сваё вучэнне аб адвольным зараджэнні. І здавалася, няцяжка было ўбачыць памылку Арыстотэля: вярта было толькі зрабіць дакладныя наглядаў. Але аўтарытэт Арыстотэля быў настолькі вялікі, што пракодзілі стагоддзі, адны пакаленні людзей змяняліся другімі, а яго вучэнне жыло побач з верай у бога і ў стварэнне свету па боскай волі.

У XVII стагоддзі было зроблена адно з найвялікшых адкрыццяў навукі: адкрыццё галандцам Левенгукам свету мікраскапічных істот — «дробных звяркоў», як іх называў Левенгук. Адкрыццё Левенгука скалыхнула тагачасныя адукаваны свет. Вучоныя пры дапамозе мікраскопаў пачалі знаходзіць мікраарганізмы ўсюды: у гнілым мясе, у кіслым малаці, у сыры. Варта было толькі пакінуць на дзень-два рэчыва, якое можа загіснуць,

як у ім з'яўляліся мільёны жывых істот. Левенгук лічыў, што гэтыя жывыя істоты трапляюць у гнілыя прадукты з паветра, разам з пылам. Але адкуль яны бяруцца ў паветры?

Спатрэбілася яшчэ сто з лішнім год, каб даказаць, што мікробы, як і іншыя жывыя істоты, развіваюцца толькі ад сябе падобных. Гэта было зроблена вялікім французскім вучоным Пастэрам.

Пастэр напавуў шклянныя колбы правараным спажывым бульёнам, выцягваў гарлавінкі колбаў у доўгія гнутыя трубки і пакідаў канцы трубак незапаянымі. Паветра свабодна пранікала праз трубку ў колбу, але пылінкі, і разам з імі споры мікраарганізмаў асыдалі на яе выгнутых сценках. На працягу доўгага часу бульён у колбах заставаўся празрыстым — ніякага жыцця ў ім не ўзнікала. Сваімі вопытамі Пастэр канчаткова ўстанавіў, што адвольнага зараджэння мікрабаў не адбываецца. Ідэя адвольнага зараджэння была ім канчаткова абвергнута.

Але па-ранейшаму заставалася адкрытым пытанне: як жа ўзніклі першыя жывыя істоты, адкуль яны ўзяліся на Зямлі?

Думкі вучоных па гэтаму пытанню разбіліся. Адны спяралі, што жыццё ніколі і не ўзнікала, што яно існуе вечно. Другія лічылі, што жыццё атрымала свой пачатак не на Зямлі, а недзе ў сусветнай прасторы. Адтуль зародкі жыцця праніклі на Зямлю і тут размножыліся.

Як жа вырашаецца гэтае пытанне цяпер? Сучасная навука не адмаўляе магчымасці існавання жыцця на іншых планетах. У свой час Ф. Энгельс пісаў, што жыццё на розных нябесных целах павінна ўзнікаць нанова кожны раз, як толькі складуцца адпаведныя ўмовы. Работамі савецкага прафесара Г. А. Ціхава даказана, што на Марсе ёсць расліннасць. Але сучасныя веды аб фізічных умовах міжпланетнай прасторы гавораць за тое, што ніякія зародкі жыцця не маглі быць занесены на Зямлю з іншых планет. Моцнае ультрафіялетавае выпраменьне, якое існуе па-за межамі зямной атмасферы, згубнае для ўсяго жывага. Значыць, гіпотэза аб занесенні на Зямлю зародкаў з іншых планет павінна быць абвергнута. Застаецца, такім чынам, толькі адно меркаванне: жыццё на Зямлі ўзнікла з неарганічнай прыроды на пэўным этапе яе развіцця.

Арганічныя рэчывы, з якіх складаюцца цэлы жывёл і раслін, утвора-

ны з тых жа хімічных элементаў, што і неарганічная прырода. Іншчэ — толькі асобная форма руху гэтых элементаў. Каб уявіць сабе ўзнікненне жыцця, трэба толькі звярнуцца да вывучэння гісторыі хімічных рэчываў, якія ўваходзяць у склад цэлага жывых істот, звярнуцца да гісторыі ўзнікнення нашай планеты.

Сучасная навука мае велізарны фактычны матэрыял, які датычыць гісторыі развіцця Зямлі. Узровень развіцця навукі ў сучасны момант настолькі высокі і магчымасці раскрыцця таямніц прыроды настолькі вялікія, што можна з упэўненасцю сказаць: вырашэнне праблемы ўзнікнення жыцця, якая шмат стагоддзяў хвалавала дапытлівыя розумы чалавецтва, — справа недалёкай будучыні.

У 1957 годзе мы былі сведкамі надзвычай знамянальнай падзеі: у Маскве па ініцыятыве Акадэміі навук сабраўся Міжнародны сімпозіум па праблеме паходжання жыцця. Гэта сведчыць аб тым, што вучоныя розных краін і розных спецыяльнасцей аб'ядналі свае намаганні ў барацьбе за вырашэнне гэтай найвялікшай праблемы сучаснага прыродазнаўства.

Згодна сучасным навуковым дадзеным, Зямля, як і іншыя планеты сонечнай сістэмы, узнікла з халоднага газа-пылаватога воблака, якое было ў экватарыяльнай плоскасці Сонца. Рэчыва Зямлі цесна звязана з рэчывам Сонца, і ўзрост яго вызначаецца, прыкладна, у 5—7 мільярдаў год. Вобразна гаворачы, Зямля — гэта кропля Сонца, якая згусцелася. Газавое воблака паступова дыферэнцыравалася, утварылася больш шчыльнае і цяжкае ядро нашай планеты і больш лёгкага газавая абалонка — пярэчная атмасфера. У яе склад уваходзілі спачатку толькі вадарод і гелій, але паступова яна ўбагачалася іншымі газами.

Паводле тэорыі О. Ю. Шмідта, у складзе газаво-пылаватога матэрыялу, з якой утварылася наша планета, былі прасцейшыя арганічныя злучэнні: вуглявадароды, якія складаліся з вугляроду і вадароду, газ аміяк, які ўяўляе сабою злучэнне азоту і вадароду, і вада ў выглядзе крышталічнага льду. Колькасць гэтых арганічных злучэнняў, якія ўтварыліся без удзелу жывых арганізмаў, магла быць вельмі вялікай.

Паступова зямныя нетры разаграваліся, таму што пры распадзе радыёактыўных рэчываў, якія ўваходзілі ў іх склад, вылучалася шмат цяпла. Тэмпература паверхні Зямлі ў той

перыяд была вышэй 100 градусаў. Пры павышэнні тэмпературы Зямлі вуглявадародныя злучэнні сталі прасочвацца да паверхні і вылучацца ў атмасферу.

Далейшая эвалюцыя Зямлі суправаджалася паступовым зніжэннем тэмпературы яе паверхні (цяпер сярэдняя тэмпература зямной паверхні — каля 0 градусаў). У працэсе астывання Зямлі з яе нетраў, у выніку бурных вулканічных вывяржэнняў, выдзялялася велізарная колькасць вадзяной пары, за кошт якой і стваралася вада сучасных акіянаў. З прычыны насыпнага кругавароту вады адбывалася ўзбагачэнне яе мінеральнымі солямі. Рокі размывалі мацерыкі і прыносілі прадукты размыву ў акіяны. Узбагачэнне вады адбывалася і за кошт размыву дна акіяна. Так паступова стваралася багатае рознымі хімічнымі, у тым ліку і арганічнымі, злучэннямі воднае асяроддзе, без якога жыццё не магло б узнікнуць. Фізіка-хімічныя ўмовы старажытных акіянаў садзейнічалі ўзнікненню больш складаных арганічных злучэнняў, тыпу цукру, тлушчаў, прасцейшых бялкоў, з раствораных у вадзе прывічных форм вугляродных і азотных злучэнняў. Магчымасць ажыццяўлення падобных рэакцый была навукова даказана.

Вядомы рускі хімік А. М. Бутлераў выявіў, што раствор фармаліну ў валнавай вадзе набывае салодкі смак, калі сасуд з раствором на працягу некаторага часу трымаць у цяпле. Салодкі смак раствору абумоўлены ўтварэннем у ім цукру. Адзін з буйнейшых савецкіх біяхімікаў акадэмік А. Н. Бах атрымаў бялкопадобнае рэчыва, калі ён захоўваў на працягу доўгага часу раствор сумесі фармаліну з цыянстым калем. Такія бялкопадобныя рэчывы маглі ўтварацца ў водах старажытных акіянаў.

Малекулы бялкопадобных рэчываў валодаюць дзейнай здольнасцю аб'ядноўвацца. У выніку ўтвараюцца комплексныя бялковыя сістэмы, а затым адасобленыя камячкі бялку, або як іх называюць — каацарваты. Каацарваты, на думку акадэміка А. І. Апярэна, з'яўляцца самым магутным сродкам канцэнтравання высокамалекулярных злучэнняў з іх разбаўленых раствораў. Утварэнне такіх каацарватаў і павінна было адбывацца ў водах старажытных акіянаў, багатых рознымі арганічнымі рэчывамі.

Далейшая эвалюцыя каацарватаў

адбывалася ў цесным узаемадзеянні з акаляючым асяроддзем. Бялковыя кроплі з самага пачатку свайго ўзнікнення мелі характар адкрытых сістэм: рэчывы, раствараныя ў акаляючым кропллю асяроддзі, маглі свабодна пранікаць у яго і ўзаемадзейнічаць з арганічнымі злучэннямі, якія складалі гэтае асяроддзе. Асаблівасці фізіка-хімічнай арганізацыі кожнай асобнай бялковай кроплі ўплывалі на хімічныя працэсы, якія адбываліся ў ёй. Адно з іх садзейнічалі стварэнню большай дынамічнай ўстойлівасці кроплі, другія, наадварот, прыводзілі да яе знікнення. Такім чынам, ужо на гэтай ранняй стадыі эвалюцыі матэрыялу ўзнік адбор каацарватных сістэм.

Пад кантролем узнікшага адбору эвалюцыя бялкоў набыла пэўную накіраванасць, таму што развіваліся толькі тыя каацарватныя сістэмы, якія валодалі здольнасцю захоўваць сваю ўстойлівасць у непарушным працэсе ўзаемадзеяння з асяроддзем. Аднак здольнасць каацарватнай сістэмы захоўваць сваю ўстойлівасць яшчэ не з'яўляецца характэрнай асаблівасцю жывых сістэм. Аб узнікненні жыцця мы можам гаварыць толькі з таго моманту, калі каацарват набывае здольнасць да самаўзнаўлення. Гэтая здольнасць і ўзнікла на пэўнай ступені эвалюцыі каацарватных сістэм.

Паступова каацарваты ўскладнялі сваю арганізацыю і паклалі пачатак развіццю прывічных аднаклеткавых арганізмаў.

Што ж адбывалася далей? Як з прасцейшых аднаклеткавых арганізмаў узнікла ўся разнастайнасць жыцця? Пытанні гэтыя былі бліскуча вырашаны вялікім англійскім біёлагам Чарльзам Дарвіным дадоўга да стварэння сучаснай навукова абгрунтаванай тэорыі аб паходжанні жыцця. Як узнікла жыццё, Дарвін не ведаў, але, стварыўшы тэорыю паходжання відаў жывёл і раслін шляхам натуральнага адбору, беспспрэчна даказаў, што ўсе сучасныя жывёлы і расліны ўтварыліся ад прывічных арганізмаў, дзякуючы паступоваму змяненню і развіццю на працягу соцен мільянаў год. Пад кантролем натуральнага адбору паступова выпрацоўвалася ўсё больш і больш высокая прыстасаванасць жывых арганізмаў да ўмоў існавання.

Вучэнне Дарвіна разбіла довады царкоўнікаў, а створаная савецкай вучонымі навукова абгрунтаваная тэорыя ўзнікнення жыцця не пакінула ў гэтым пытанні нават маленькага месца «богу-творцу».

Бібліяграфія

КНИГА ПРА МАЙСТЭРСТВА

Раскрыццё майстэрства пісьменніка ва ўсёй яго складанасці — справа нялёгкай. Трэба ўмець глянуць на свет яго вачамі, убачыць і адчуць у жыцці тое, што ўбачыў і адчуў ён, перамучыцца яго пакутамі, нарадавацца яго радасцю, выхадзіць усе тыя нялёгкай дарогі пошукаў свайго, запаветнага, якія выхадзіў ён, — каб пісьменнік даверыўся свайму крытыку і насцеж адчыніў перад ім дзверы сваё творчае лабараторыі, не баючыся таго, што тут будзе што-небудзь паперастаўляна, папераварочвана або ненарокам разбіта.

Гэтая думка аб добрым узаемадзеянні і ўзаемным даверлівым пісьменніка і крытыка ўзнікае некай сама па сабе, калі чытаеш кнігу А. Адамовіча «Шлях да майстэрства»*.

Складаны, шматгранны, глыбокі талент Кузьмы Чорнага прыцягваў увагу многіх даследчыкаў. Пра Чорнага напісана амаль столькі ж, як пра Якуба Коласа, і можна назваць не адзін артыкул, не адну работу, у якіх правільна раскрываліся асобныя бакі таленту і выказвалася многа добрых думак і заўваг пра творчасць выдатнага майстра нашай беларускай прозы.

Аднак жа ўвесь Чорны нашым крытыкам некай «не раскрываўся». І «не раскрываўся» таму, што адны з іх у адценні яго творчасці мала ўлічвалі час, той час, у які адбывалася фарміраванне светапогляду Кузьмы Чорнага, яго мастацкага стылю. Другім не ставала цэласнага погляду на творчасць пісьменніка. Творы Чорнага часам механічна дзяліліся на «памылковыя» і «высокамастацкія, зусім не ўлічвалася тое, што ў гэтага своеасаблівага

пісьменніка высокая мастацкасць часам вырасталала імяна з яго недахопаў.

І нарэшце, амаль для ўсіх ранейшых работ пра Чорнага быў уласцівы яшчэ і той недахоп, што творчасць пісьменніка механічна выключалася з агульнага літаратурнага працэсу фарміравання ўсёй маладой савецкай прозы. А Чорны, як ні адзін з беларускіх празаікаў, быў моцна звязаны з гэтым агульным літаратурным працэсам, убіраючы ў сябе ўсе крупіны вопыту, здабытага маладою савецкаю прозаю, — і, прытым, вопыту не толькі станоўчага.

А. Адамовічу першаму з даследчыкаў і крытыкаў Чорны «адкрыўся» ўвесь, ва ўсёй страснасці сваіх пошукаў, з усімі сваімі заблуджэннямі і памылкамі, ва ўсім багацці свайго таленту.

Адзін з выдатнейшых майстроў слова, Кузьма Чорны, літаральна, выпакутаваў сваё майстэрства. Ён прышоў у літаратуру ў першай палове 20-х гадоў, — у самым пачатку новай эры, небывалае ў гісторыі чалавечства. Прышоў як пасланец беларускай вёскі, абуджанай подыхам новага часу. Гэты подых новага часу і неслі ў сабе апавяданні маладога пісьменніка. Героі яго твораў — простыя сяляне, выведзеныя рэвалюцыяй з цемры на святло, вывазеныя ад пугаў «радавітага парабкоўства». Яны яшчэ не ўсведамляюць усёй велічы таго, што адбываецца на іх вачах, але вялікая радасць жыцця, быць людзьмі поўніць іх сэрцы.

«Радасць жыцця» — гэта не тэма, а сам пафас ранняй творчасці К. Чорнага 20-х гадоў, — зусім слухна адзначае А. Адамовіч. — Яна — выражэнне парыву чалавека працы ў той

* А. М. Адамовіч. Шлях да майстэрства. Выдавецтва Акадэміі навук БССР, Мінск, 1958.

широкі вольны свет, які раскрыла перад ім рэвалюцыя».

Такім чынам, у сваіх першых творах малады Кузьма Чорны ўспрымаў падзеі свайго часу з іх эмацыянальнага боку, не заўсёды ўмеючы пранікнуць за іх вонкавую, эмацыянальную абалонку.

Такое ўспрыняццё жыцця знайшло сваё мастацкае выражэнне ў паэтычнасці, узніслаці стылю маладога празаіка, у эмацыянальна-паэтычнай вобразнасці, якую вызначаюцца яго першыя апавяданні.

Але не толькі гэтай асаблівасцю светаўспрымання Чорнага тлумачыць даследчым «паэтычны» лад яго раньняе прозы. Немаўважную ролю ў выпрацоўцы імёна такаго стылю адыграла тое, што Кузьма Чорны прыйшоў у літаратуру якраз тады калі беларуская проза толькі пачынала складацца, запазычваючы ў даволі сталае паззі яе метады падыходу да адлюстравання жыцця і яе выўленчыя сродкі. «Паэтычнасць» прозы была тою дзіцячаю хваробаю, на якую «перахварэў» не толькі Кузьма Чорны, але і многія іншыя маладыя пісьменнікі 20-х гадоў.

Што ж датычыць «Маладняка», з якім быў цесна звязаны пачатак пісьменніцкага шляху Кузьмы Чорнага, то эмацыянальная проза тут лічылася ледзь не адзіным стылем, здольным адлюстравач дух часу, рытм абуджанага і акрыленага рэвалюцыйнага жыцця. Адсюль — імкненне пісьменнікаў-маладнякоўцаў да яркасці, метафарычнасці мовы ў шкоду натуральнасці і дакладнасці, да пацучцёвасці ў абмалёўцы чалавечых характараў у шкоду глыбіні іх раскрыцця. Імёна гэтымі сваімі рысамі «Маладняк» з цягам часу стаў папярком дарогі маладой беларускай прозе.

Усё гэта, разам узятае, — і своеасаблівасць светаадчування Чорнага, і адсутнасць «празаічнай» традыцыі ў маладой беларускай прозе, і, нарэшце, прыналежнасць пісьменніка да бадзёрага духам, жыццерадаснага, але неглыбокага ў сваіх творчых шуканнях «Маладняка» — і абумовіла сабою мастацкі стыль Кузьмы Чорнага перыяду 1923—1925 гадоў.

Мы знарок так падрабязна спыніліся на адным з момантаў даследавання твораўнага шляху пісьменніка, каб даць уяўленне аб самім метадае даследавання. З такою ж лагічнаю паслядоўнасцю прасочвае Адамовіч увесь той складаны шлях пошукаў, які прайшоў Кузьма Чорны ў 20—

30-х гадах, калі ў яго толькі пачынае складацца светапогляд і ў сувязі з гэтым выпрацоўвацца, фармавацца мастацкі метады адлюстравання жыцця.

Хацелася б асабліва падкрэсліць, што даследчык шырока ставіць праблему мастацкага стылю пісьменніка. Зусім нядаўна, — ды яшчэ часам і цяпер, — у нашых літаратуразнаўчых працах разважанні пра стыль пісьменніка не выходзілі за рамкі агульных заўваг пра «каларытнасць», «яркасць» або «народнасць» мовы, пра «жывасць» дыялагаў, «дынамічнасць» сюжэту і «няўдаласць» асобных сказаў у тым ці іншым творы. Такое вузкае разуменне стылю перашадае адчуждзі да канца зразумець пісьменніка.

Мастацкі стыль — паняцце вельмі шырокае. «Індывідуальны мастацкі стыль у шырокім літаратуразнаўчым сэнсе гэтага слова, — гаворыць А. Адамовіч, — не зводзіцца да своеасаблівасці мастацкай мовы, «слога». Мастацкі стыль — гэта чалавек, увесь чалавек, з усім багаццем яго думак аб жыцці, яго пацучдзі, яго складаным вобразнага бачання свету, з яго моўнай манерай».

Такім чынам, даследчык цесна звязвае мастацкі стыль пісьменніка з сістэмай яго поглядаў на жыццё, з асаблівасцямі яго светаадчування. Пры такім разуменні стыль перастае быць вынікам адвольнага густу пісьменніка або вынікам «набітасці» яго рукі, становіцца тым сродкам, тою формай, праз якую выяўляецца ўвесь змест пісьменніцкага розуму над жыццём.

Правільнасць гэтай зыходнай пазіцыі даследчыка і вырашыла пяховы ход даследавання адной з асноўных праблем мастацкага майстэрства, вельмі важных для нашага літаратуразнаўства і яшчэ ў большай ступені — для крытыкі.

Адным са складаных этапаў у творчасці Чорнага з'явіліся 1926—1928 гады. З твораў пісьменніка гэтага часу знікае сучаснасць у шырокім разуменні гэтага слова. Герой яго апавяданняў і рамана «Сястра», адварнуўшыся ад усяго свету, глядзіць толькі ў сваю душу, пацвельваючыся са сваімі дробнымі пацучдзімі.

А. Адамовіч правільна раскрывае абумоўленасць такога светаўспрымання пісьменніка з аднаго боку, — вузкасцю яго светапогляду, няўменнем бачыць выдучыя тэндэнцыі чужога часу, а з другога — агульным

працэсам, што адбываўся ў маладой савецкай прозе, на якую аказвала ў той час вялікі ўплыў «творыя» індывідуальнага псіхалагізму.

Цікавыя назіранні даследчыка над мовай і наогул над мастацкай стылістыкай Чорнага гэтага перыяду. Асноўным мастацкім сродкам раскрыцця характараў ў той час становіцца падрабязны, скупілізны псіхааналіз, які губляецца часам недзе ў глыбінях падсвядомага. Аднавёда з гэтым і само моўнае выяўленне ледзь улоўных, няясных адчуванняў было расплыўчатым, няпэўным, туманным. Чорны, напрыклад, пісаў: «Не веяла, значыцца, палявою воляй, а мінуўшчыны для адчуванняў не было, была моцная мяжа ў іх паміж тым, што ёсць, і тым, што было. Па адзін бок мяжы ўсё было запоўнена тым, што ёсць, а па другі бок, там, дзе павінна было быць тое, што было, — было пуста».

Даследчым у сваіх разважаннях далей і ад прасталінейнасці. Нельга не згадзіцца з яго думкаю аб тым, што якую б памылкаю на творчым шляху пісьменніка ні быў перыяд працы над зборнікам «Пацучдзі», імёна тады Чорны пачаў вучыцца нялёгкаму майстэрству пранікаць у самую глыбіню чалавечай душы.

Кузьма Чорны праклаў першыя спежкі новаму для нашай нацыянальнай літаратуры жанру — раману. Гэтага ён не зрабіў бы, не абавяршыўся на вопыт майстэрства слова сусветнай літаратуры. Так заканамерна і абгрунтавана А. Адамовіч ставіць пытанне аб творчай вучобе Чорнага ў класікаў рускай і замежнай літаратуры.

Пытанне творчага ўплыву аднаго пісьменніка на другога ў нашых літаратуразнаўчых, а часцей — у крытычных працах часам разумелася вельмі прасталінейна. Калі, скажам, выяўлялася, што ў таго ці іншага пісьменніка апавяданне або верш былі напісаны на адну і тую ж тэму, як і ў Горкага або Маякоўскага, гэтага было дастаткова, каб сцвярджаць, што даследчы пісьменнік вучыўся ў Горкага або Маякоўскага.

У апавесці Кузьмы Чорнага «Лявон Бушмар» мы не знойдзем ніякага фармальнага падабенства з творами Горкага. Аднак, даследчык зусім правільна гаворыць, што ў гэтым творы горкаўскі ўплыў на Чорнага праяўляецца ў імкненні да філасофска-гуманістычнага асэнсавання праблемы знічэння ўласцішчых перакрываў. Чорны па-горкаўску ўбачыў і пашкадаваў

«таго чалавека, якога ў Бушмару задушыў уласнік».

Якраз у гэтым трэба бачыць прычыну тае адчуваннянае цеплыні, з якую намаляваны вобраз Лявона Бушмара.

А. Адамовіч не абмяжоўваецца агульнымі заўвагамі пра літаратурных настаўнікаў К. Чорнага — Горкага, Дастаўскага, Талстога, — ён імкнецца высветліць, якімі бакамі свайго таленту ўплывалі яны на беларускага празаіка, абумовіць гэты ўплыў тымі зменамі, што адбываліся ў светаадчуванні пісьменніка ў пэўны час. А гэта ўжо — размова канкрэтная.

Ад твора да твора сталае талент Кузьмы Чорнага. Крытык вельмі ўважліва прасочвае рост мастацкага майстэрства пісьменніка, ставячы гэты рост у простую і непасрэдную залежнасць ад працэсу фармавання яго светапогляду. Мастацкасць твораў Чорнага разглядаецца не толькі з пункту гледжання таго, наколькі яскрава праявілася ў іх аўтарская думка, ідэя, але і з пункту гледжання таго, як ад аднаго твора да другога пашыраўся і паглыбляўся погляд пісьменніка на жыццё, як гэтым погляду раскрываліся ўсё новыя і новыя сувязі паміж рознымі бакамі рэальнасці. І гэта зусім заканамерна, бо па меры адкрыцця гэтых сувязей пісьменнік падымаўся да адкрыцця гістарычнага сэнсу падзей, да шырокага філасофскага асэнсавання жыцця і месца ў ім чалавека.

Чорны становіўся эпікам.

Кніга А. Адамовіча прысвечана ідэяна-мастацкаму фармаванню К. Чорнага 20—30 гадоў. Нягледзячы на тое, што ў ёй даследчыца толькі невялікі перыяд творчасці Чорнага, яна дае ўяўленне аб усім пісьменніку, настолькі старанна пазбіраў крытык у працэсе даследавання ўсе рысы будучага, ужо сфармаванага таленту Кузьмы Чорнага. А гэта і ёсць тое найбольшае, да чаго імкнецца кожны крытык, кожны даследчык, калі бярэцца прасачыць працэс **станавлення** пісьменніка.

У кнізе ёсць новыя думкі, многа цікавых разважанняў, трапных назіранняў над мовай пісьменніка, якія, на жаль, нельга прывесці ў кароткай рэцэнзіі. І тым не менш, нельга не спыніцца на мове самога даследчыка, хадзі б нават таму, што пра вобразную, жывую, бяскожна багатую мову К. Чорнага А. Адамовіч піша таксама жывою, і таксама вобразнаю моваю, — а гэта пакуль што з'ява рэдкая ў нашай крытыцы.

Ёсць у Чорнага сярод ранніх твораў апавяданне «Ірэдзны крык». У ім расказваецца, як цяглік — увасабленне новага жыцця — імчыць між саламяных вёсак, абдужаючы іх сваім «жалезным крыкам».

І вось, вызначаючы адносіны Чорнага да жыцця, Адамовіч піша:

«Адчуваецца, што пісьменнік з цягніка глядзіць на саламяныя вёскі, на блізкіх яму «ціхіх» «палявых людзей». Карціны бедных, саламяных вёсак не перашкаджаюць К. Чорнаму ўлаўліваць пафас новага жыцця, і якар таму, што ён сам імчыцца «на цягліку», захоплен яго «жалезным маршам» шыбокага ходу.

Але ў 1926—1927 гадах пісьменнік як бы сыхінуў на адным з глухих праездаў «з цягніка», адстаў ад яго і застаўся сярод сваіх «ціхмірных», прыдаўленых мінуўшчынай герояў».

Такая вобразнасць ідзе ад глыбокага пранікнення ў вобразны свет пісьменніка, ад арганічнага засваення самога духу яго творчасці.

Крытык у кнізе так блізка стаіць да пісьменніка, што часам здаецца: гэта «спавядаецца» перад чытачом сам Чорны, — «спавядаецца» гэтак жа шчыра і гарача, як «спавядаўся» ва ўсіх пакутах свае душы яго трапяткія, нястомныя ў пошуках героя.

«Шлях да майстэрства» — першая кніга маладога крытыка. Гэтую яе «першасць» выдае не нястасць разважанняў, думкі, як гэта часта бывае ў першых кнігах. У Адамовіча якрэз і разважання вельмі сталыя, і думкі вынашаныя.

Тое, што гэта першая кніга, можна пазнаць па частых паўтарэннях аднае думкі. Даследчык яшчэ не навучыўся верыць чытачу, і яму ўсё здаецца, што яго яшчэ не разумелі і таму не шкідзіць яшчэ раз паўтарыць сказанае. На стар. 156, дзе гутарка ідзе пра раман К. Чорнага «Бацькаўшчына», гаворыцца: «Усё гэта аднак не павінна перашкаджаць бачыць... пэўную ілюстрацыйнасць вобразаў і карцін твора». На стар. 157 ізноў пра «Бацькаўшчыну»: «Праўда, і ў раскрыцці жывых вобразаў і ў паказе шляху беларускага селяніна да рэвалюцыі Чорны не пазбег ілюстрацыйнасці».

Хоць і рэдка, але бывае, што крытык прычыньць сам сабе. «Як і многія савецкія пісьменнікі, К. Чорны пачынаў з некалькіх абстрактнага ўслаўлення ў паэтычных замалёўках рамантыкі новых дзён», — гаворыць ён на стар. 8. А на стар. 14 сцвярджае ўжо нешта другое: «Не схільны паказваць знішчэнню рамантыку падзей, К. Чорны ўсю ўвагу канцэнтруе на паказе таго, якой суровай неабходнасцю для чалавека працы з'яўляецца рэвалюцыйная перапрацоўка жыцця».

Прый ўсёй самастойнасці свае даследчыкае пазіцыі крытык часам падпадае пад уплыў пісьменніка і пачынае «не заўважаць» яго недахопаў. Вось як сказана ў А. Адамовіча пра «Вераснёвыя ночы» К. Чорнага:

«Амаль на кожнай старонцы сустракаюцца такія выразы, як: «Агата пачухала левы локць, сцішылася каля сцяны»... «Паставіўшы каля закарэзлага карыта ражку з сыным цестам, чухаючы вуха аб голую руку вышэй локця, Агата злосна крыкнула»...

«Выпісаныя тут прыклады, — прадаўжае даследчык, — могуць здавацца празмерна натуралістычнымі. Але, чытаючы твор, мы нават не заўважаем такіх мясцінаў, а толькі адчуваем як бы разліты ў творы моцны водар жыцця».

Крыху суб'ектыўна здаецца гэтая думка. Выпісаныя, — і падобныя да іх не выпісаныя, — выразы не «здаецца», а на самай справе натуралістычныя, і нават празмерна. А большы водар жыцця разліты якрэз у тых творах, дзе пісьменнік пазбавіўся ад гэтага натуралізма.

Кніга Адамовіча мае не адзін адрас. Яе з цікавасцю працягаюць крытыкі, даследчыкі, якія шукаюць у кнігах новае думкі; яна будзе цікавай для ўсіх тых, хто захаце глыбей адчуць і зразумець выдатнага майстра слова Чорнага; яе хочацца перайць і тым, хто думае ў будучым стаць на нялёгкую пісьменніцкую сцежку: яна навучыць самаму галоўнаму, што трэба маладому пісьменніку на самым пачатку шляху, — адчуваць мастацкае слова.

В. ПАЛТАРАН.

НА ПАЧАТКУ ШЛЯХУ

Першая кніжка маладога прызіка Вечаслава Адамчыка выйшла ў 1958 годзе ў серыі «Бібліятэчка беларускага апавядання і нарыса».*

Адкрываецца яна апавяданнем «Зоня».

На першы погляд, гэта звычайная гісторыя аб трагічным лёсе маладога хлопца, які ў цяжкіх умовах давераснёўскай Заходняй Беларусі быў вымушаны пайсці ў парабкі, захаваўся ў дачку свайго гаспадара, а той выдаў не за багатага «навалера» з суседніх хутароў. Але Вечаслаў Адамчык здолеў асэнсаваць жыццёвыя падзеі, выбраць з іх найбольш характэрныя, тыповыя, і перадаць іх так, што апавяданне набыло ўсе рысы сапраўднага мастацкага твора.

Пачатак апавядання (яно вядзецца ад першай асобы) адразу падкрэслівае, што яго герой Уладак будзе гаварыць пра тое, як ён «спазнаў сябе, спазнаў пачатак свайго жыцця».

А далей у двух-трох абзацах аўтар коротка знаёміць чытача з тым, як складалася жыццё Уладака. І тут жа, у самым пачатку апавядання, пачынаюць завязвацца дачыненні паміж героямі, акрэсліваецца характар будучых канфліктаў. Аўтар не расказвае пра сваіх герояў, а малюе іх, і прытым вельмі жывымі, выразнымі фарбамі.

Уладак прышоў да багача Сіўтука згоджвацца на маладзёбу. Пасля невялікага дыялогу паміж Уладакам і Сіўтуком аўтар трапнай мастацкай деталлю здолеў амаль вычарпальна ахарактарызаваць гаспадара:

«Каля печы шырыў памаўзлівы кот. У прыцемках вочы яго блішчалі. Ён палез у памалешнік, нешта адтулі выцягнуў і, мармычучы, пачаў есці.

— Ёх, каб ты здох, няма на цябе смерці!.. Гэта ж жук зноў нешта...

Сіўтук сханіў з акна мокрую анучу і шпурнуў у ката».

Немнагаслоўна, але выразна. Уяўляецца не толькі скупасць Сіўтука, —

чытач бачыць яго рухі, чус, як ён вымаўляе сваё «Ёх» з прыдыхам, і адразу настройваецца адмоўна да гэтай агіднай, мязотнай фігуры.

З'яўляецца яна, Зоня. Дзяўчына не знайшла адразу клімат сваіх дзярэй і засмяялася ад душы. Гэтая дэталёў уносіць у апавяданне новы настрой — жартаўліва-лірычны. Вобраз Зоні на працягу ўсяго апавядання кантрастуе з вобразам Сіўтука, аўтар падкрэслівае гэта з першага знаёмства з героямі. Гаворачы аб прыгажосці Зоні, пісьменнік праз уяўленне Уладака перадае і пэўныя рысы яе характару:

«Яе вочы з дзіцячай неразважнасцю і неак ужо з дарослай строгацю глядзелі на мяне».

З таго, што адбывалася ў гэты вечар, В. Адамчык адбірае і паказвае самае неабходнае. Гаспадар патушыў лямпу, пасунуўся на печ і забудзіў малітву. Усе пакліліся спаць. Тут аўтар спецыяльна зацвярджае дзеянне, каб перадаць выразнай душэўняй перажыванні героя. Разам з героем чытач прыслухоўваецца да таго, як двары патрэскае частакол ад марозу, а ў хаце мерна і зычна цікае гадзіннік, «куплены дзеля фасону», як свішча носам і бубніць стары Сіўтук, як уклалася на ложку Зоня, як шамаціць салом на падлозе, калі Уладак варочаецца. Зоня баззіла пытае: «Уладак, ты не спіш?» «Ага, не спіцца», — адказвае ён. Гутарка абрываецца, але чытачу ясна, што героі думаюць адзін аб адным, што тут нараджаецца шчырае, вялікае пачуццё. Яно яшчэ такое ж нясмелае, як і гэты дыялог, яго гэтак жа лёгка парушыць, як гэтую цішыню ў хаце...

У абмалёўцы вобраза Зоні пісьменнік дасягнуў своеасаблівай рамантычнай узнёсласці. Ён спыняецца на такіх рысах характараў Зоні, якія некалькі ідэалізуюць яе, і ў гэтым працяўляецца не своеасаблівае характа. Выдатныя савецкі пісьменнік А. А. Фадзееў гаварыў у сваіх «Суб'ектыўных нататках», што часам наша літаратура празмерна натуралістычная, празмерна «прыземленая», у прыватнасці, у абмалёўцы жаночых вобразаў.

Нарэшце пісьменнік узводзіць апошняю дзеючую асобу. Гэта той, хто разам з Сіўтуком супроцьпастаўлены Уладку і Зоні. Гэта — Васіль, які сватаецца да Зоні. Яго аблічча намалевана рэзка адмоўна:

«Васіль меў трыццаць сем год, а Зоня была нават на год маладзейшая за мяне. Я прыгледзеўся да яго носа.

* Вечаслаў Адамчык. Свой чалавек. Апавяданні. Дзяржаўнае выдавецтва БССР. Мінск, 1958.

Праўду кажучы: каб зачэпіўся за парог ды на нос не абалёўся, то, паўна, упаў бы».

Ізноў, апусціўшы значны адрэзак часу, малады пісьменнік паказвае эпізод, у якім сустракаюцца ўсе дзеючыя асобы апавядання і ў якім сюжэтная перакрываюцца іх лініі. Гэта — сцена вечарыні ў хаце Сіўтука. Дзеянне дасягае найвышэйшага напружання. Зоня і Уладка быццам бы шчаслівыя — яны разам танцуюць. Але побач, за сцяной, у кухні, сядзяць Сіўтук і Васіль, які падрахоўвае свае багатыя выдаткі на вяселле. В. Адамчык правільна раскрывае класавую сутнасць канфлікту, яго сацыяльнае абгрунтаванне. Падкрэсліваецца трагізм станючага героя — Уладка не ведае, што рабіць, бо яго становішча безвыходнае. Ён адчувае, што Сіўтук аддасць Зоню за Васіля, бо Васіль — багаты.

Да свядомасці Уладка паступова даходзіць, што змяніць што-небудзь ён не здолее. У яго душы нараджаецца стыхійны, ішчэ не акрэслены пратэст. Адраза пасля думак аб безвыходнасці свайго становішча. Уладка усклікае:

«Не, я не ўпущу свайго шчасця!»
Ён няўпэўнена заве Зоню пайсці адсюль. «Куды?» — пытаецца яна. Уладка і сам не ведае. Апісваючы ў гэты час перажыванні Зоні, аўтар дае адчуць, як цяжка жывецца Зоні ў бацькоўскай хаце.

Развязка дадзена хутка і скупа. Уладка вырашыў пайсці з Бярозаўкі, Зоня праводзіць яго. Уладка здаецца, што Зоня спяшаецца, нібы стараючыся хутчэй звесці яго з вачэй. Зоня забягае наперад, яна просіць хлопца застацца. У яе таксама з'яўляюцца ноткі пратэсту, але даволі пайсёныя: Зоня сцвярджае, што ўсе нягоды і няшчасці ў яе таму, што так яе пакарала доля.

Уладка пайшоў у свет. І толькі праз два гады вяртаецца ён у Бярозаўку.

За гэты час вёска амаль не змянілася, толькі хата Сіўтука ўжо абгароджана з усіх чатырох бакоў плотам сажыў у чатыры вышыні. Той жа Сіўтук, які сядзіць на печы ў сподняй бялізне, падкурчыўшы пад сябе ногі, той жа дзюбаты нос Васіля. Зоня — Васілева жонка, яна ходзіць дзіцем. Вонкава — перамагло адмоўнае, цёмныя сілы ўзялі верх. Але тут жа пісьменнік паказвае, як у душы Уладка нараджаецца нянавісць да ўсяго гэтага свету, заснаванага на прыватнай уласнасці, на эксплуата-

цыі. У яго паднялося полымя нянавісці нават да Зоні за не пакарлівыя адносіны да ўсяго, і ён вырашае бегчы з Бярозаўкі, бегчы далёка-далёка ў пошуках шчасця...

На гэтым заканчваецца апавяданне. Але чытач упэўнены, што Уладка знойдзе сапраўдную дарогу ў жыцці і абавязкова будзе сярод слаўнага камсамольскага падполля, сярод тых, хто сваёй барацьбой дапамог Савецкай Арміі вызваліць Заходнюю Беларусь ад беларускага. Асабістая драма героя ўзнімаецца ў апавяданні да мастацкага абагульнення. Усё апавяданне прасякнута аптымістычным настроем, вялікай любоўю аўтара да людзей, да ўсяго чалавечага, страшняй нянавісцю да эксплуатацый.

У апавяданні «Зоня» правілася добрае адчуванне кампазіцыі. В. Адамчык глядзіць на жыццё ўдумлівым позіракам, выбірае з усяго багаці жыццёвых фактаў, эпізодаў, падзей, назіранняў самае істотнае, самае неабходнае, самае тыповае і перадае гэта з добрым пачуццём меры. Паслядоўна, сюжэтная цікава.

Не бедная і моўная палітра пісьменніка. Яго ўменне карыстацца словам выяўляецца не ў знешніх ўпрыгожаннях фразы, а ў своеасаблівым рытміцы ўсяе прозы, стрыманай, павольнай, месцамі энергічнай. Да таго ж, у В. Адамчыка сустракаюцца надзвычай свежыя і вобразныя метафарычныя канструкцыі, скупое, важнае, выразнае слова.

«З кухні на хату Зоня перанесла лампу, і хатняя шырыня ўвабрала яе скупое святло. У далёкіх кутках густа асеў змрок. На беленую столь, на сцены, на шэрую нефарбаваную падлогу лягла скупая відната».

Або:

«Я берага забудулася, зашышела бросна, праламалася адпаліраваная бязветраным сухім днём роўная верхня сажалка, і загойдаліся шырокі зялёныя лісты плаваюць і доўгія стаўбункі іх кветак».

Калі падыходзіць з тых жа пазіцый і з тою ж патрабавальнасцю (а да творцаў Вечаслава Адамчыка можна ставіцца з усяй сур'ёзнасцю), то неабходна адзначыць, што другое апавяданне кніжкі — «Свой чалавек» — не зусім удалося аўтару. Хоць у ім аўтар гэтак жа сур'ёзна спрабуе глядзець на людзей, ставіцца да іх учынкаў, але ён не прудмаў да іх след жыццёвы матэрыял, пакладзены ў аснову твора. У падзеях, сценах, эпізодах, якія складаюць аснову апавядання, у выніку іх неда-

статковай тыповасці, не да канца раскрываюцца характары герояў.

Сюжэт апавядання разгортваецца вакол вобраза старога Язэпа, селяніна-аднаасобніка, які пражыў складанае і цяжкае жыццё. В. Адамчык расказвае пра тое, як Язэп спачатку не хацеў пайсці ў калгас, а потым стаў калгаснікам.

Зразумела, што ў пачатку такога апавядання трэба было б пэўнымі сценамі, дэталямі, падзеямі даць псіхалагічнае абгрунтаванне: чаму Язэп староніцца калгаса? Але гэтага ў апавяданні няма. Пісьменнік расказвае пра тое, як немцы спалілі ў вайну Язэпаву хату, як памерла яго жонка, як ён не спіць уночы, усё варочаецца, думае аб нечым, успамінае пра тое, як загінупі яго сыны, як калісьці бацька яго падзяліў сем дзесяцін зямлі на трох сыноў... І ўсё гэта ніяк не тлумачыць, чаму Язэп староніцца калгаса. Наадварот, такім ходам думак падкрэсліваецца яго страшэнная адзінота, а яна павінна лагічна наводзіць на думку аб неабходнасці быць бліжэй да людзей. Інакш кажучы, псіхалагічна аўтар вядзе Язэпа ў калгас, а не ад яго.

Далей у апавяданні расказваецца аб тым, як Язэп усё ж такі адважыўся пайсці ў калгас. Ізноў пісьменнік выбірае не тыя сцэны, не тыя эпізоды, не тыя дэталі. Сам працэс псіхалагічнага пералому ў душы Язэпа перадаецца неяк вельмі проста і невыразна.

«Язэп слухаў, як хрумсцела ў моцных конскіх зубах сакаўная трава. І да яго зноў прышла весялосць, і нейкая таемная радасць працяла ўсю яго істоту».

Наогул, трэба адзначыць пэўную кампазіцыйную рыхласць апавядання «Свой чалавек». У ім многа лішняга. Так, зусім непатрэбным здаецца эпізод, дзе Язэп успамінае, як ён ледзь не пабіўся з малодшым братам, калі дзялілі зямлю. Ды і стылістычна гэтая сцена неяк выпадае з апавядання, бо няхужо Язэп мог так дакладна прыпомніць, хто і што казаў у той далёкі час? Стылістычна выпадае і дакладнае апісанне думак Цімоха аб Язэпу, бо ўсё апавяданне вядзецца вакол думак толькі Язэпа, нібы праз яго ўспрыняцце навакольнага. Вобраз жа Цімоха дадзены бегла, схематычна. Жадаючы, навузна, узмацніць сродкі псіхалагічнага аналізу, В. Адамчык вымушаны звярнуцца да пейзажных замалёвак, якія таксама выглядаюць лішнімі і часта аднастайнымі.

Заканчваючы разгляд першай кнігі хочацца далучыцца да думкі тых, хто раў маладому пісьменніку больш звяртацца да сучаснай тэматыкі, да вобразаў сучаснікаў, равеснікаў.

В. НІКІФАРОВІЧ.

ГОЛАС СЭРЦА

Мабыць у кожным паэтычным зборніку ёсць такі верш, які неяк адразу вызначае аўтарскі почырк, лірычнае светаўспрыманне паэта, урэшце — назву самога зборніка. У новай кніжцы Сяргея Грахоўскага такім творам з'яўляецца верш «Дзень нараджэння».

Новы свет, народжаны Кастрычнікам, гады змагання, радасць перамог, веліч жыцця нашых людзей — вось тэмы, якія натхнілі паэта.

Тэма Радзімы, рэвалюцыі, паэтычнае адлюстраванне заваёў Кастрычніка, багацце пачуццяў савецкага чалавека — усё гэта займае асноўнае месца ў творчасці кожнага майстра нашай літаратуры.

Вядома, што ад доўгага ўжывання старэюць і зношваюцца не толькі тэмы, але і вобразы, сродкі выразнасці, словы, фразы, рытм, інтанацыя. Але ў літаратуры ёсць сродак аднаўлення першароднай свежасці слова, вобраза, выяўленчых сродкаў. Шляхам бясконай канкрэтызацыі, удасканалення, праз умела знойдзеныя свежыя жыццёвыя падрабязнасці можна сказаць новае, значнае, сваё аб тым, аб чым тысячы разоў гаварылася і пісалася. Сяргей Грахоўскі разумеў гэта і ў вершы «Вечны салдат» знаходзіць гэтыя свежыя, жыццёва-пераканальныя дэталі.

Таніх добрых паэтычных вершаў нямала ў яго новым зборніку («Чэцвёртага вясна»). «Не пойдзеш сёння ні ў кіно, ні ў госці», «Я цябе прыгадаў», «Народная настаўніца» і інш.).

У вершы «Першае песня», прысвячанае беларускаму паэту-песенніку Адаму Русаку, умела ўлоўлены пакуты творчасці, хвіліны мастацкага азарэння, калі паэту адкрываюцца таямніцы паэзіі.

У вершы «Чацвёртага вясна» паэт ні адным словам не абмовіўся аб пер-

раможным руху калгаснага ладу, але ў чытача з кожным радком мацнее гэта ўпэўненасць. Робіць гэта ўдала знойдзеная ўскосная жыццёвая падразнасць.

Верш, напісаны ў 1934 годзе, пачынаецца з таго, што ў калгасе, які робіць першыя няўпэўненыя крокі, палеткі залівае дождж. Старэнькая бабулька прадракае калгасу пагібель:

Пойдзе дождж на аголены лес,
Будзе голад і будзе няўрод.

Далей паэт вельмі дакладна, адчувальна перадае веснавую пару росту і квецені зямлі:

А у гэтую ноч туманом занурэлі
папары:
Уздымалася рунь, наліваліся
мёдам сады;
Адплывалі на захад барвовыя
хмары.

А пад восень тая ж старэнькая бабулька не магла надзівіцца на буйны калгасны ўраджай і толькі моўчкі, вынаватая, гладзіла рукою шапаткія каласы.

Такой свежай падразнасці, якая стварыла б адчуванне жыццёвасці, не хапае вершам «Дарога да шчасця», «Дыплом на годнасць чалавека», «Гледзячы ў мора». Успамінаеш, што тое ж самае аб рэвалюцыі, штурме старога свету, аб поспехах нашага будаўніцтва, але значна большае, свяжэйшас некалі чытаў у іншых паэтаў.

Адчуванне незавершанасці застаецца, калі знаёмішся з вершам «Млечны шлях». Сэнс яго наступны:

У зорным небе — Млечны шлях,
Пад ім ляцяць у вырай гусі.

А вось да роднае зямлі
І Млечны шлях ім непатрэбен.

Глыбока, у народным духу задуманы паралелізм не атрымаўся, таму што паміж супастаўленымі паняццямі амаль няма ніякай паралелі, тым больш, што гусі ноччу адпачываюць, а ляцяць удзень, калі Млечны шлях наогул гасне.

У вершы «Дыплом на годнасць чалавека» лірычны герой яшчэ ў школе марыць аб подзвігах, зайздросцячы старэйшаму пакаленню. Настае час, ён атрымлівае атэстат сталасці і едзе на Усход. З акна вагона бачыць рыштаванні, квітнеючую краіну — недзе тут, на пярэднім краі жыцця, яму трэба абараніць дыплом на годнасць чалавека.

Усё гэта так. Але нам хацелася б бачыць героя верша не толькі ў акне вагона, а ў жыцці, у сутыкненні з цяжкасцямі, у пераадоленні іх. У гэтым сэнсе хочацца параць паэту смялей заглядаць у глыбіню жыцця, не задавальняцца вонкавай рэгістрацыяй фактаў.

Дарчы, не так даўно на аналагічную тэму быў надрукаваны ў часопісе «Юность», а потым вышаў у «Раман-газете» першы твор Анатоля Кузнецова «Прадаўжэнне легенды». У многім недасканалы твор маладога пісьменніка атрымаў гарачае прызнанне чытачоў. Аказалася, што не так ужо ўсё падрыхтавана і расчышчана ў жыцці семнаццацігадовых, як гэта часам здаецца. «Зялёнай» і непрактычнай моладзі ў пачатку самастойнага жыццёвага шляху прыходзіцца вырашаць такія складаныя жыццёвыя праблемы, якія ледзь пад сілу даросламу.

Сяргей Грахоўскі ў лепшых сваіх вершах — «Мары ў нас і надзеі адны». «Я цябе прыгадаў», «Першая песня» і іншыя — дасягае выразнасці радка і багацця інтанацый, хоць у многіх яго вершах яшчэ сустракаецца часам закалыхваючая, аднастайная рытміка, малавыразнае слова.

Загортваеш апошнюю старонку кніжкі вершаў Сяргея Грахоўскага, і цябе ахоплівае радаснае хваляванне, што выдаўся выпадак чыра пагаварыць з сумленным, гарачым чалавекам, які глыбока разумее, далёка бачыць, сэрцам адчувае жыццё.

А. ЯСКЕВІЧ.

Хроніка нашых дзён

МАСТАЦКАЯ ВЫСТАўКА

Амаль тысяча буйных палотнаў, скульптур, акварэльных малюнкаў, графічных прац, эскізаў, тэатральных дэкарацый, плакатаў экспанавалі беларускія мастакі ў памяшканні Дзяржаўнага мастацкага музея ў двух выставачных залах Мастацкага фонду БССР у гонар вялікага нацыянальнага свята — 40-годдзя рэспублікі. Побач з працамі вядомых беларускіх майстроў, на юбілейнай выстаўцы сваю творчасць дэманстравала і наша моладзь, прычым малюнкi і скульптуры маладых мастакоў выклікалі не меншае ўхваленне грамадскасці, чым работы іх старэйшых таварышаў.

Разам з такімі добра вядомымі ў рэспубліцы буйнымі палотнамі, як «Есць такая партыя!» і «Палонных вядуць» А. Шыбнёва, «Напярэдадні» К. Касмачова,

«Насустрач жыццю». Карціна мастака М. Данцыга.

«Кастусь Каліноўскі» Р. Кудрэвіч і А. Гугеля, «Па даручэнню Ленінскага ЦК РКП(б)» Н. Воранава, «Мінск, 3 ліпеня 1944 года» В. Волкава, «За родную Беларусь» В. Сухаверхава, «Непакораныя» В. Цярко, «3 мінулага» А. Гугеля і іншымі на выстаўцы прыцягваюць вялікую ўвагу гледачоў яркія палотны і малюнкi А. Стасевіча, В. Стальмашона, М. Данцыга, А. Паслядовіч і іншых маладых майстроў. Гэта зацікаўляе

на насць да творчасці моладзі зусім зразумелая. Не можа не выклікаць захаплення майстэрства, з якім А. Стасевіч паказаў рашучасць сабецкіх людзей не пакарыцца ворагу ў сваёй карціне «У беларускіх балотах». Ва- шонка, М. Данцыга, А. Паслядовіч і іншых маладых майстроў. Гэта зацікаўляе

цыга, дзе малады мастак паказвае эпізод з жыцця савецкай моладзі. Радасць волнай працы, імклівае маладых будаўнікоў новага свету ўдала паказаў В. Стальмашонак у карціне «Маладыя будаўнікі Мінска». Выдатнае адчуванне беларускага пейзажу праявіў А. Паслядовіч у сваёй лірычнай серыі малюнкаў «Поры году».

Радуюць на юбілейнай выстаўцы і нашы скульптары. Даўно ўжо глядач палюбіў такія творы, як «Ленін і дзяўчынка» З. Азгур, скульптурныя партрэты і кампазіцыі А. Бембеля, А. Глебава, С. Селіханова, братоў М. і Л. Роберманаў і г. д. Зараз на выстаўцы мы атрымалі магчымасць пазнаёміцца з экспрэсіўнай працай маладога майстра Н. Якавенкі «Адамовіч» — аб ліквідацыі вынікаў разбурэнняў вайны, з таленавітымі скульптурнымі партрэтамі юнака і дзяўчыны, што выплылі Мурамцаў, з лежучай «Святланай» І. Місько.

Вялікі поспех маюць і маладыя графікі. Тут трэба адзначыць добрае партрэтае падабенства кампазітара Я. Цікоцкага і А. Волкава на гравюрах, створаных С. Герусам. Удамым малюнкам вызначаюцца і такія гравюры маладога графіка, як «Даярка», «Муляр», «Будаўнік», «Камсорт».

Шмат цікавага можна яшчэ адзначыць на юбілейнай выстаўцы беларускіх мастакоў, але галоўнае, што радуе нашу грамадскасць у іх творчасці, гэта тое, што ўсе яны ідуць па адзінаму вернаму шляху творчага метаду сацыялістычнага рэалізма.

В. БАРХАТАВА.

«ПАДСТАЎНАЯ НЯВЕСТА»

У дні святкавання 40-годдзя БССР Беларускі дзяржаўны ордэн Леніна Вялікі тэатр оперы і балету паста-

віў лірыка-камедыйны балет маладога кампазітара Генрыха Вагнера на лібрэта Яўгена Рамановіча.

Падзеі ў спектаклі адбываюцца ў самым пачатку нашага стагоддзя ў невялікім правінцыяльным гарадку, дзе стары халасцяк пан Гонар-Гнюсевич з'яўляецца цэнтрам увагі ўсіх мясцовых паненак, бо ён вельмі багаты. Але стары пан на кірмашы закахаўся

Кампазітар выкарыстаў багата ўзораў народнай музыкі. Тут і беларускія танцавальныя мелодыі: «Журавель», «Кола», «Таболькаўская полька» (з Полаччыны), і песенныя мелодыі: «Добры вечар, гаспадынька мая», «Вяснянка», цыганская мелодыя «Ліле», інтанцыі і рытмы польскіх «Абэркаў». Выдатна гучыць у спектаклі аркестр (дырыжор Т. Каламііцава). Вялікае ўражанне ў пастаноўцы (балетмайстар К. Мулер) пакідаюць сцэны кірмашу, балю ў пана, на плошчы перад царквой і ў самой царкве і іншыя. Са значным майстэрствам выконваюць партыю Насці — Н. Давідзенка, Андрэя — В. Давыдаў, пана — Э. Піно, Мацея — Г. Мартынаў. У маладых артыстаў радуе не толькі добрая танцавальная тэхніка, але і яркасць сцэнічных вобразаў.

Задавальняе глядачоў і добры ансамбль астатніх выканаўцаў: Рузі — Б. Карпілавай, пані Ядвігі — І. Даронінай, пані Мерзавецкай — Н. Малахавай, танцамайстра — В. Ахрэма і г. д. Выдатна танчуюць на балю танга А. Карзянкова і С. Дрэчын. З сапраўдным пранікненнем у дух эпохі аформілі дэкаратыўна спектакль мастакі І. Пешкур і Н. Пульванюскі.

І. НІСЧЕВІЧ.

АМАТАРАМ МУЗЫКІ

Трохгадовы музычны ўніверсітэт арганізаваны камітэтам камсамола Беларускага політэхнічнага інстытута. Слухачы яго знаёмяцца з творчасцю рускіх і замежных класікаў, вывучаюць музыку народаў СССР. Вялікая ўвага аддаецца папулярызаваным сімфанічнай музыкі, найбольш цяжкай для ўспрыняцця непадрыхтаванымі слухачамі.

Студэнты з цікавасцю аднесліся да гэтай прастай формы развіцця сваёй му-

зычнай культуры. Трэба адзначыць, што арганізатары ўніверсітэта дабіліся зусім невысокай платы за наведванне заняткаў. Абанэмент для слухання 12 лекцый, якія суправаджаюцца вялікімі канцэртамі, каштуе ўсяго 18 рублёў.

П. ЖУКАЎ.

СПЕКТАКЛЬ АБ ВЕРНАСЦІ, МУЖНАСЦІ І КАХАННІ

Ва ўсе часы народы свету выказвалі свае імкненні, мары, веру ў светлую будучыню ў казках, легендах, былінах. І ў кожнай краіне народ — вялікі аптыміст — у гэтых казках і легендах апавядаў аб тым, як праўда аказалася мацней за крыўду, як светлыя сілы перамаглі цёмныя, як дабро перасільвала зло. І колькі б народных творцаў казак ні ўносілі ў сюжэт фантастыкі, рэалістычнай накіраванасці, ідэйнай сутнасці казак ніколі не гублялася з-за спецыфічнасці формы. Вось чаму зусім апрадана

творчая задума беларускіх паэтаў А. Вольскага і П. Макаля напісаць п'есу-казку «За лясамі дрымучымі», дзе яны ўвасобілі вобразы далаёкага мінулага нашага народа, паказалі мужнасць яго сыноў у барацьбе супраць ворагаў, вернасць дадзенаму слову, сілу кахання.

Пазытыўная казка маладых аўтараў знайшла рамантычна-ўзнёслае вырашэнне ў паказаным у дні святкавання 40-годдзя БССР спектаклі Беларускага дзяржаўнага тэатра юнага глядача. Натхненасці спектакля «За лясамі дрымучымі» спрыяе і вершаваная форма тэксту п'есы, і яркая музыка маладога кампазітара Яўгена Глебава, які выступае ў пастаноўцы і як дырыжор, і цікавае рэжысёрскае вырашэнне Л. Мазалеўскай, і выдатна зробленае мастацкае афармленне І. Пешкура, і прывабнасць непасрэдных пачуццяў маладых выканаўцаў роляў, якім прышлося тут выступіць у якасці артыстаў-спевакоў, што намнога ўскладніла іх сцэнічную нагрукку.

Гаворачы аб выканаўцах роляў у спектаклі, трэба сказаць: нягледзячы на тое, што не ўсе яны атрымалі аднолькава ўдала выпісаныя рысы сваіх герояў, у п'есе кожны з артыстаў знайшоў пэўны малюнак для вобраза, і агульны акцёрскі ансамбль у пастаноўцы задавальняе цалкам. Сярод лепшых акцёрскіх удач у спектаклі трэба адзначыць В. Говар-Бандарэнку ў ролі Гусляра, В. Лебедзева ў ролі злога чараўніка-прыглытальніка Смока, П. Ротар — названую маці асілка Жадана. Усе гэтыя выканаўцы вельмі паслядоўныя і лагічныя ў сваіх сцэнічных паводзінах. Абаяльны ў ролі Жадана студэнт-выпускнік Беларускага дзяржаўнага тэатральна-мастацкага інстытута Э. Шаміёнка. Гэта першая яго роля на сцэне прафесійнага тэатра, і ёсць усе падставы лічыць, што, калі ён яшчэ добра авалодее вакальным бокам сваёй ролі, Шаміёнка — Жадан узбагаціць узровень спектакля.

Пры ўсёй яе прывабнасці, дзявочай непасрэднасці Га-

Эма Зайцава ў ролі Бялянкі.

лінцы — Л. Цімафеевай таксама нестасе добрага валодання вакальным бокам ролі.

Каларытныя вобразы верных сяброў Жадана стварылі А. Белаяў (Алесь) і П. Дубашынскі (Адась), прыемная сваёй непасрэднасцю С. Мацюкевіч (Параска), добрыя галасавыя магчымасці ў Э. Зайцавай (Бяглянка), шмат прыемнага хочацца сказаць пра выкананне ролі Смокавага прыхвасня артыстам К. Пельцэрам.

І. НІГІН.

ПРЭМ'ЕРЫ У БРЭСКЕ

Брэсцкі абласны драматычны тэатр імя Ленінскага камсамолу Беларусі паспяхова ажыццявіў пастаноўку некалькіх новых спектакляў. Да XXI з'езда КПСС па-

пастаноўкі «Джэні Герхардт» (інсцэніроўка рамана Т. Драйзера).

Б. ЛОЕУ.

ТВОРЧАЯ САДРУЖНАСЦЬ

Добры плён дала творчая садружнасць старэйшага беларускага кампазітара Мікалая Ільіча Аладава і маладога паэта Ніла Гілевіча. Яны выйшлі пераможцамі рэспубліканскага конкурсу на лепшую песню, які праводзіўся Міністэрствам культуры БССР у гонар 40-годдзя Беларускай рэспублікі. Створаная імі песня «Зорка» атрымала высокую ацэнку журы конкурсу. Ёй прысуджана другая прэмія (на першую прэмію прэтэндэнтаў не аказалася).

«Зорка» — лірычная песня для сольнага выканання. Мелодыя яе простая, выразная, задушэная. Песню ўключылі ў рэпертуар многія мастацкія калектывы.

Творчая садружнасць кампазітара і паэта працягваецца. Зараз М. І. Аладаў працуе над новымі песнямі на тэксты Ніла Гілевіча.

Хв. ГАЛУШКА.

СТО КАНЦЭРТАУ

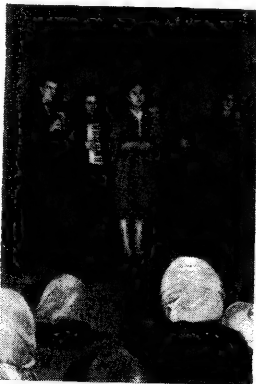
стаўлена п'еса М. Заруднага «Вясёлка» на сучасную калгасную тэматыку. Аб прыгодах разведчыкаў расказвае спектакль «Небяспечная прафесія». З цікава-сцю аднесліся глядачы да

Па глухой прасёлкавай дарозе трактар цягне грузавую машыну. На плат-

Кампазітар М. І. Аладаў і малады паэт Ніл Гілевіч.

форме грузавіка ўстаноўлена самаробная дашчаная будка. Але гэта не перасоўная майстэрня тэхнічнай дапамогі. На сценах будкі — яркія палотнішчы з лозунгамі і афішы, якія абвешваюць аб канцэртах. Гэта ў далёкі калгас прабіраецца агітбрыгада Віцебскага гарадскога Дома культуры.

Слэсар паравознага дэпо Леанід Барадулька, студэнт педагагічнага інстытута Анатоль Арэшчанка і Міхаіл Неменаў, работніца

хлебазавода Фрэнк Крылова і іх таварышы па калектыву мастацкай самадзейнасці, якім кіруе нястомны аматар сцэны Ванда Аляксандраўна Алейнікіна, зрабілі за год больш ста выездаў у раёны вобласці. Ім даводзілася выступаць і ў такіх вёсках, дзе да гэтага ніколі не бывала ніякіх артыстычных брыгад.

Новы год самадзейныя артысты пачалі з вялікай паводкі ў праграмай, прысвечанай XXI з'езду КПСС.

На здымку: выступленне віцэблян у клубе саўгаса «Полата» Полацкага раёна.

С. ШНЫК.

ПУНКТЫ АБМЕНУ КНІГ

Неяк на агітпункце ў староцкай цэхах Бабруйскага лесакамбіната зайшла размова аб тым, што не дрэнна было б прадоўжыць яго работу і пасля выбараў. Агітатары — моладзь з калектыву цэнтральнай гарадской бібліятэкі імя М. Горкага — задумаліся над гэтай прапановай. Ім і са-мім не хацелася расставіцца з новымі сябрамі, рабочымі цэха. Маладыя стоя-

ры аказаліся вялікімі аматарамі кніг. Так узнікла думка аб адкрыцці ў цэхах пункта абмену кніг.

Цяпер бібліятэка імя Горкага адкрыла таксама пункты ўжо на сямі прадпрыемствах. Яны працуюць па-вядле дакладнага распрада-ку некалькі разоў на тыдні і абслугоўваюцца работні-камі абанемента.

Многія з чытачоў, якія карыстаюцца кнігамі праз абменныя пункты, сумя-шчаюць работу з вучобай. Ім асабліва дарагі час. За-казы на кнігі ад гэтых чы-тачоў бібліятэкары выкон-ваюць з асаблівай старан-насцю. Рабочы наборнага

цэха друкарні імя Непаго-дзіна Іван Мельнікаў, сак-ратар камсамольскай арга-нізацыі рамонтна-механі-чнага завода Аляксандр Па-шук і іншыя студэнты-за-вочнікі, якія бяруць кнігі на абменных пунктах, з вя-лікай удзячнасцю гавораць аб каштоўнай ініцыятыве бібліятэкі.

У мінулым годзе праз абменныя пункты было вы-дадзена каля 2 000 кніг.

А. БЯРЭЗІН.

ЭНТУЗІЯСТКА

У Каці Рабок — асаблівы характар. Калі ўжо надумае што-небудзь, не адступі-ца, пакаль не зробіць. Яна стала працаваць у калгас-най бібліятэцы і рашыла на-ладзіць там узорны пара-дак. Свае думкі выказала старшыні калгаса Васілю Емельянічу Петручанку.

— Ну што ж, бярыся, — падтрымаў яе старшыня. Каця дамаглася, што ў бібліятэку прывезлі адроз-ны некалькі сот кніг, выдзелілі памяшканне.

І ў бібліятэку пайшлі лю-дзі. Каця ўмее выбраць кожнаму калгасніку ці вуч-ню кнігу па яго густу, па-раіць, што чытаць.

Цяпер у бібліятэцы больш за трыста чытачоў. І пажы-лыя калгаснікі, як, напры-клад, Мікалай Біневіч, і дзе-ці, як вучаніца Марыя Ша-пец...

На ўсё жыццё звязала свой лёс з кнігамі камса-молка Каця Рабок, даўчы-на з калгаса імя Дзяржын-скага Рэчыцкага раёна.

Выдача кніг на абменным пункце рамонтна-механічнага завода ў Бабруйску.

Яна і сама вучыцца: пасля дзесяцігодкі паступіла завочна ў бібліятэчны тэхнікум.

Да позняй ночы свецяцца вокны калгаснай бібліятэкі, і на яе прывабны агеньчык ідуць вясковыя людзі, ведаючы, што там іх чакае цікавая размова пра кнігу і новая захапляючая сустрэча з ёю.

В. ХОРСУН.

ВЫСТАўКА У ЦЭХУ

У зборачным цэху Мінскага радыёзавода працуе многа дзяўчат. Дома большасць з іх захапляецца вышываннем. Гатовыя вышывкі дзяўчаты часта прыносяць на завод, каб паказаць іх сяброўкам, падзяліцца радасцю ўдачы, пакарацца аб выбары новай тэмы. Гэта не прайшло мі-

ма ўвагі актывістаў камсамольскай арганізацыі. Яны прапанавалі правесці агульную вялікую гутарку аб мастацкай вышывцы. Вышылі пачаць з выстаўкі.

Знайшлі свабодны куток, абсталювалі самаробны стэнд, абаясцілі аб тым, што лепшыя работы атрымаюць прэміі. Спачатку дзяўчаты саромеліся, але не прайшло і тыдня, як стэнд запоўніўся. Для ўсёагульнага абмеркавання было выстаўлена 26 лепшых вышывак. Пераможцам аднадушна была прызнана нармаўшчыца Валянціна Уласава. Яе пано «Коні на вадапоі» ўдасцена дыплама першай ступені, які выданы ад імя цэхавага камітэта прафсаюза і камсамольскай арганізацыі. Дыпламамі былі ўзнагароджаны таксама яшчэ пяць дзяўчат.

А. ГАНЬКОУ.

НА РАЦЭ ДЗВІНАСЕ

На поўначы Мінскай вобласці, сярод густых забалочаных лясоў, набірае свае сілы рэчка Дзвінаса. Неглыбокая яна і, з выгляду, не плытка. Вось чаму доўгі час заставалася Дзвінаса без асаблівай справы. І толькі пасля ўтварэння тут буйных калгасаў, калі з'явілася вострая патрэба ў энергіі, нарадзілася ў людзей смелая думка: а што, калі пабудавать тут пласціну, зрабіць штучнае возера? Выклікалі спецыялістаў. Зрабілі першыя разлікі. Аказалася, што пабудавать на Дзвінасе ГЭС можна. Але каштаваць яна будзе каля двух мільёнаў рублёў. Некалькі год назад

пра такія выдаткі тутэйшыя калгасы і думаць не маглі. А цяпер адразу вырашылі: будзем будаваць усе разам!

Так у калгасе імя Сталіна Плешчаніцкага раёна паявілася ўласная гідраэлектрастанцыя. Электрычнае святло гарыць ва ўсіх дамах дзевяці вёсак калгаса, на фермах. Асветлены і вясковыя вуліцы. Запрацавалі першыя матары — на пілараме, на млыне, на зернеачышчальнай машыне, на жывёлагадоўчых фермах. На Дзвінасе атрымаўся вадаём плошчай 9 квадратных кіламетраў. Гэта дае магчымасць развіццё новай галіны гаспадаркі: будаваць пры рэчцы птушнікі, заняцца развядзеннем рыбы. Маленькая Дзвінаса шчодро вяртае гаспадарлівым людзям іх выдаткі.

На здымку: у турбіннай зале калгаснай ГЭС, дзякуючы старшым электрамунцёр Мікалай Атрашкевіч.

Б. НОВІК.

Так Яны Жывуць

ЗНОЎ ПРЫВІД!

Падпалкоўнік Гартэр з англійскага горада Петэрсфілда мае вялікі дом. Гэты дом прыносіць яму немалы даход ад здачы кватэр у наём. Дзяржава атрымлівае ад падпалкоўніка адпаведны падаходны падатак. Але вось Гартэру здалася, што сума падатку не адпавядае прыходу. І ён падае ў суд. Суд выносіць рашэнне — знізіць падатак на дзесяць працэнтаў, таму што, як дакладна сказана ў пастанове суда, «даказана, што ў доме, які належыць Гартэру, кожную ноч з'яўляецца прывід і палюхае жыхароў. У сувязі з гэтым частка кватэр свабодная, што скарачае даход гаспадары».

Такім чынам, існаванне прывідаў з гэтага часу даказана судом!

ПАВОДЗІНЫ ГУБЕРНАТАРА

Губернатар амерыканскага штата Мэн Мускі зноў вылучыў сваю кандыдатуру пры выбарах на гэтую пасаду. Журналісты звярнуліся да яго з пытаннем аб метадах, якімі Мускі праводзіць сваю перадвыбарчую кампанію. Адказаў быў вельмі кароткі:

— Я вырашыў, — сказаў Мускі, — як мага больш падаваць руку выбаршчыкам. За апошнія чатыры тыдні я паціснуў рукі трыццаці тысячам чалавек!

З гэтай прычыны каментатары аднадушна заявілі, што губернатар цягне сваіх выбаршчыкаў да ўрнаў літаральна за руку.

З ВЯЛІКІМ ШУМАМ

Па вуліцах шэрагу амерыканскіх гарадоў, у суправаджэнні дзесяці духавых аркестраў, прадэфіліравалі пматтысячынныя натоўпы бурна настроеных людзей. У гэты ж час у паветры праляталі рэактыўныя самалё-

ты. З якой прычыны гэта адбывалася? Аказваецца, так, з вялікім шумам, праводзіўся «Тыдзень па барацьбе з шумам». Калі, нарэшце, «барацьба» была закончана і вуліцы гарадоў напоўніліся звычайнымі гукамі, насельніцтва іх радасна ўздыхнула:

— Нарэшце, настала цішыня!

ПАТРЭБА Ў ПАСТАРАХ

Для таго, каб уявіць сабе ўсю цяжасць становішча, у якім знаходзіцца заходнегерманскія царкоўнікі, дастаткова прачытаць наступную аб'яву з гамбургскай газеты «Зонтаблат»:

«Патрэбны веруючы свяшчэннік»...

ЛЁС ДЫКТАРА

Дыктар чыкагскага тэлебачання Кэці Макдугал была зволена з работы. Прычына вельмі важная, — яна, ведучы начныя перадачы, часта паяхала. Кэці Макдугал была папулярным дыктарам, і вестка аб яе звальненні хутка абляцела шырокія колы насельніцтва. Гэта неадкладна выкарыстала адна гандлёвая фірма, якая выпускала хімічныя прадукты. Фірма прапанавала міс Макдугал работу па рэкламаванню... новага снатворнага сродку.

ПРЫЗНАННІ БАКСЁРА

Баксёр Роджэр де ла Перт у інтэрв'ю для парыжскай газеты «Фігаро» сказаў:

— Самае небяспечнае, гэта не схватка на рынгу, а сустрэча пасля паражэння з разлютаванымі жанчынамі «балельшчыцамі», якія сядзяць звычайна ў першых радах. Мне ніко-

На здымку: прысёр выстаўні В. Уласава.

лі ніхто так не біў, як гэтыя глядачкі, якія такім чынам выказваюць сваё незадавальненне.

ЗБАЯСПЕЧАНЫЯ КОШКІ

У гадавым бюджэце заходнегерманскага горада Карлсруэ з'явіўся новы артыкул выдаткаў. Сума яго невялікая: усяго пяцьсот марак. Калі рэдактар з мясцовай газеты звярнуўся да ўлады з просьбай растлумачыць прызначэнне гэтай сумы, ён атрымаў такі адказ:

— Гэтыя грошы пойдуць на ўтрыманне дзесяці кошкаў, якія павінны лавіць мышэй у памяшканні ратушы.

ПРОПАВЕДЗЬ ПАД ДЖАЗ

Французскі свяшчэннік Дзюваль стаў прыкмятаць, што слухачоў на яго прапаведзях становіцца ўсё менш і менш. І ён, як чалавек аднолькава дасціпны і музычны, вырашыў надаць вясці свае пасрэдніцкія гутаркі паміж «усявышнім» і веруючымі пад акампанемент гітары. Справы яго пачалі папраўляцца і нават знайшлі водгук па той бок Ла Манша. Яго калега, пастар адной з лонданскіх цэркваў Джэфры Бюмонт, стаў праводзіць багаслужэнні пад джыз. Помнячы, што паводле старой біблейскай формулы, бог адзіны ў трох асобах, Джэфры Бюмонт таксама ўзяў на сябе адразу тры абавязкі: прапаведніка, спевана і піяніста.

НАВІНЫ З ВАТЫКАНА

У цэнтры ваўнянічага каталіцызму, Ватыкане, афіцыйна абвешчана, што «святая Клары з Aclisi» з'яўляецца апыкунай тэлебачання. Гэта значыць, што пры ўсіх непрыемнасцях работнікі тэлебачання павінны шукаць перад богам абароны праз пасрэдніцтва «святых Клары». У дэкрэ-

це аб гэтым «прызначэнні» гаворыцца, што ў 1252 годзе Клара, лежачы хворая ў пастэлі, бачыла з акна свайго манастыра цырымонію царкоўнага свята, якое адбывалася далёка адтуль, у манастыры святаго Францыска.

ЗЛАЧЫНСТВЫ АКЦЁРА

Амерыканскі кінаакцёр Дан Дзюры, падводзячы вынікі свайго дзейнасці на экране, прышоў да вельмі невясялёлых лічбаў:

— Уявіце, — сказаў ён сябрам, — я па-зверску скалечыў ужо больш ста чалавек і 37 жанчын забіў самімі рознымі спосабамі... Калі не лічыць гэтых злачынстваў, я чалавек з выключна мяккім характарам. Спытайце ў жонкі.

3 ЗЯМЛІ НА НЕБА

У Філадэльфіі (ЗША) раптам з'явілася шмат афіш, перад якімі спыняліся нават самыя заклапочаныя прахажы. На самай справе, прапанова была спакуслівай:

«Неверагодна, але факт! 3 Зямлі на неба амаль за 100 долараў!»

Гэта было надрукавана вялікімі літарамі. А ніжэй паведамлялася з усімі падрабязнасцямі аб паслугах адной пахавальнай фірмы.

ХАЧУ ЗА КРАТЫ

Газета «Нэйе Рэйн цэйтунг» расказвае, што дваццацісямгадовы Ганс Трул з Франкфурта-на-Майне (ФРГ) добраахвотна ўзяўся адседзець за свайго сябра, прыгаворанага да 14 месяцаў турмы.

— Я хачу хоць на некаторы час пазбавіцца клопату па здабычы хлеба надзеяннага, — заявіў уладам бядак Ганс.

СМЯЮЦЦА НАШЫ СЯБРЫ

Па старонках часопісаў ГДР «Нэйе Берлінер Ілюстрырт» і «Цайт ім Більд»

Адзін юнак паслаў у рэдакцыю верш пад назвай «Чаму я живу?». У адказе рэдакцыі пісалася: «Мы шкадуем, што не можам выкарыстаць Ваш твор, але на Ваша пытанне мы адказваем: «Вы жыццё таму, што паслалі Ваш верш па пошце, а не прынеслі яго асабіста ў рэдакцыю».

У невялікім перасоўным цырку паказвалі нумар з удзелам старога змучанага ільва. Пасля прадстаўлення адзін з глядачоў спытаўся ў дырэктара:

— І вы не баіцесься, што леў з'есць вас?

— Ніколькі. Калі справы пойдуць так, як зараз, дык хутка я з'ём яго, — адказаў дырэктар.

— Цяпер я ведаю, калі чалавек становіцца дарослым, — сказаў хлопчык, глянуўшы на вялікі бацькаў жылот.

— Ну і калі ж? — спытаў бацька.

— Тады, калі ён ужо не расце зверху і знізу, а толькі ў сярэдзіне.

— Калі, нарэшце, ад мяне адчэпцяцца гэтыя адвакаты! — сказала дама, апраунутая ў жалобнае адзенне. — Яны так надакучылі мне размовамі пра спадчыну, пакінутую мужам, што мне часам хочацца, каб ён не паміраў.

Прагульваюцца двое мужчын.

— Уявіце сабе, — гаворыць адзін, — майё жонцы сёння ноччу прыснілася, што я мільянер.

— Ваша шчасце, што ёй гэта толькі прыснілася, — адказаў яму спадарожнік. — А мая жонка ўяўляе гэта кожны дзень, робячы сабе пакупкі.

У тэатры ў апошнія хвіліны опера «Лэзгін» была заменена операй «Кармэн». Пасля першага акта адзін глядач спытаўся ў суседа:

— Прабачце, калі ласка, ці не скажаце вы, калі мы ўбачым лебедзя?

— Што вы, яго ж сёння не будзе: ставяць жа «Кармэн».

— Як «Кармэн»? Ну, тады я іду дахаць — гэтую оперу я добра ведаю.

Сялянка гоніць па тратуары карову на базар. Яе даганяе паліцэйскі.

— Хіба вы не ведаеце, што тратуар толькі для пешаходаў?

Жанчына:

— А хіба мая карова едзе на калёсах?

Жонка аднаго мюнхэнскага прамыслоўца вырашыла зрабіць у сябе літаратурны салон. На адным з вечароў быў і Томас Ман. Дадому ён вяртаўся разам са сваім сябрам. Той спытаў у Мана, як яму спадабаўся вечар.

Томас Ман адказаў:

— Дама хоча зрабіць з свайго дома салон, але пакуль яна зрабіла толькі рэстаран.

ПЕРШЫЯ КРОКІ ВЕЛАСПОРТУ Ў БЕЛАРУСІ

Доўгі час вынаходцам веласіпеды лічылі француз Мішо. У 1869 годзе ён зрабіў веласіпед з дыяметрам пярэдняга кола ў 160 сантыметраў, задняга — 40 сантыметраў. Педаль без перадачы жорстка прымацоўвалася да пярэдняй вості, а сядло знаходзілася над вялікім колам. Нават друк таго часу лічыў, што гэты веласіпед не толькі нязручны, але і небяспечны для жыцця: на кожным узгорку ці крутым павароце веласіпедыст мог перакінуцца ўніз галавою. Апрача таго, веласіпед Мішо быў цяжкі, непрыгодны для язды на вялікіх адлегласцях.

У сапраўднасці радзімай веласіпеды была Расія.

У 1800 годзе прыгонны майстар Артамонаў з сяла Верхатур'е Пермскай губерні

зрабіў двухколавый веласіпед і назваў яго «самакатам». «Самакат» Артамонава, у адрозненне ад веласіпеды Мішо, меў металічную раму, быў дастаткова ўстойлівы і трывалы, прыгодны для вялікіх адлегласцей. Улетку 1801 года Артамонаў на сваім веласіпедзе зрабіў бяспрыкладны ў тыя часы веларабег з Верхатур'я ў Маскву, праехаўшы 2 000 кіламетраў.

Першыя веласіпеды (у тым ліку і трохколавыя крыперы, якія мелі ў сярадыне XIX стагоддзя шырокае распаўсюджанне) наогул былі без якіх-небудзь амерытанізаваных прыстасаванняў. Замест пакрышкі з камерай на вобадзе кола прымацоўвалася на некалькі дзесяткаў металічных шыпоў для лепшага шчап-

лення з грунтам. Затое пры яздзе па бруку трэсла так, што цяжка было вытрымаць. Потым сядло пачалі рабіць з вельмі пругкімі спружынамі, а абодва колаў абцягваць пняковым канатам, які з часам быў заменены гумавымі шынамі з некалькімі поласцамі ўнутры для большай амерытанізацыі. Потым шыны пачалі напаяцца вадою, і толькі ў канцы XIX стагоддзя яны набылі сучасны выгляд. Так спачатку небяспечны для жыцця веласіпед зрабіўся зручным сродкам перамяшчэння і цікавейшым відам спорту.

У Беларусі веласіпед пачалі карыстацца ў канцы 70-х гадоў мінулага стагоддзя. Вось як пра гэта расказавае на старонках часопіса «Самакат» за 1894 год энтузіяст веласпорту віцеблянін К. Шалепін:

«Першы веласіпед з'явіўся ў Віцебску ў канцы сямідзесятых гадоў. Гэта быў няўклудны трохколавый экіпаж, які важыў больш вась-

мідзесяці фунтаў. Натуральна, што такая машына прымушала веласіпедыста напружваць апошнія сілы».

У 1890 годзе ў Віцебску было ўжо 12 веласіпедоў, а да 1894 года колькасць іх узрасла да 70. Цікава, што веласіпедам у той час шырока карысталіся ў якасці «лячэбнага» сродка. Пра гэта сведчаць многія карэспандэнцыі ў часопісах «Самакат» і «Веласіпед». Так, аўтар з Віцебска паведамляе, што ў сезоне 1893 года «побач са шматлікімі выпадкамі лячэння самакатнай яздой задышкі, застою крыві і іншых хвароб, займаюць у нас выдатнае месца два новыя выпадкі вылечвання ад страўнікавага катару і галаўнога болю».

Параўнаўчы невялікае карыстанне веласіпедам у іншых гарадах Беларусі (у 1894 г. у Магілёве — 1 веласіпед, у 1895 г. у Гродна — 2, у Брэсце — 4 і г. д.) можна вытлумачыць вялікім коштам машыны (150—160 рублёў пры сярэднім заробку дробнага чыноўніка ў 15—20 рублёў у месяц). Энтузіясты ж веласпорту з народа карысталіся пракатам веласіпедоў, які таксама быў вельмі дарагі.

1894 год знамянальны для Беларусі, як пачатак «дамскай язды» на веласіпедзе. На фатаграфіі мы бачым М. А. Серафімовіч — першую жанчыну ў Беларусі, якая села на веласіпед. Яна ж была і першай чэмпіёнкай Віцебска па «ціхай

яздзе». Не здзіўляйся!.. У канцы XIX стагоддзя шырокае распаўсюджанне мелі «гонкі» па ціхай яздзе. Пераможцам быў той, хто за большы час праяздаў адпаведную дыстанцыю. Упершыню такія спаборніцтвы ў Беларусі былі ў Віцебску ў 1894 годзе ў садзе «Ялагі». Тады ж быў разыграны і залаты прыз «Першага ездака» Віцебска. Гонкі былі на дыстанцыі 7,5 вярсты і складаліся з 25 кругоў па непрыстасаваных аляях парку. Пераможца быў нейкі Пржэсецкі, які прайшоў гэтую адлегласць за 19 мінут 59 секунд. Рэдакцыя пецябургскага часопіса «Веласіпедыст» у свой час так пісала пра гэты вынік: «7,5 вярсты ў 20 мінут, або 22,5 вярсты ў гадзіну, пры прамавугольных заваротах, якіх было 15 на вярсту, на нятрэкавым грунце, без касцюма (удзельнікі выступалі ў крухмальных сарочках, з галіштукімі), без трэніроўкі і г. д.» — гэта хуткасць абяцаючая».

У далейшым веласіпедысты адмовіліся ад сады «Ялагі» і наладжвалі спаборніцтвы на шашы Пецябург — Кіеў. На другім фотатам мы бачым адзін з момантаў такой гонкі.

Сталі ўзнікаць аддзяленні пецябургскага таварыства веласіпедыстаў — турыстаў, бачым М. А. Серафімовіч — першую жанчыну ў Беларусі, якая села на веласіпед. Яна ж была і першай чэмпіёнкай Віцебска па «ціхай

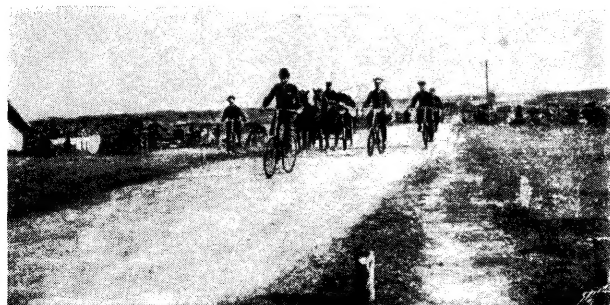

М. А. Серафімовіч.

турыстскіх вандровак, напрыклад, па маршруце Брэст — Кобрын — Верхалессе — Вялікая Рыта — Брэст. З вялікіх турыстычных маршрутаў можна адзначыць паездку віцебскіх веласіпедыстаў у 1896 годзе на Усерасійскую мастацка-прамысловую выстаўку ў Ніжні Ноўгарад. Калі ўлічыць стан шляхоў у той час і якасць веласіпеднай язды, дык трэба сказаць, што піянеры веласіпеднага спорту ў Беларусі вызначаліся вялікай вытрымкай, спартыўным майстэрствам і настойлівасцю. Гаворачы пра першых беларускіх веласіпедыстаў, нельга не сказаць пра тое, што з іх выйшаў вядомы велогончык Міхал Дзевачка — шматразовы пераможца міжнародных спаборніцтваў.

М. МАГІЛЬНЫ.

Віцебскае шасэ. Спаборніцтвы першых веласіпедыстаў.

ЗМЕСТ

Гары, камсамольскі аганёк!

Новыя, светлыя далёглыды	3
Камсамольскае жыццё	5
Генадзі СУШКО. Час наперад	9
Алесь МІКАЛАЙЧЫК. Валькі разгон	13
Уладзімір НОВІК. Ён зрабіў, што мог... Апавяданне	19
Алесь МАХНАЧ. Бацькаў наказ. Драма	31
Дзмітры КАВАЛЕЎ. Сыны. Вайна не па расказах нам знаёма. Вершы	33
Навум КІСЛІК. Я на такой зямлі жыву. Паўднёвы пейзаж. Вершы	37
Іван БУРСАЎ. Стары рабочы. Маленства. Вершы.	38
Браніслаў СПРЫНЧАН. Вытокі. Новы лёс. Вершы	41
Давід СІМАНОВІЧ. Дом на дарозе Бяссмерця. Вясновая казка. Вершы	43
Мікола ГАНЧАРОЎ. Маёй Беларусі. Бацькава шапка. Вершы	45
Мікола АЎСЕЕНКА. Нюра. Апавяданне	49
Зміцер ШАСТАК. Патурбавала песня. Апавяданне	52
Уладзімір КОЛТУН. Аднойчы восенню. Апавяданне	56
Мілан ЯРЫШ. Сын сваёй Радзімы. Апавяданне	60
Берта ЛАСК. Ота і Эльза. Аповесць. (Пераклад з нямецкай мовы)	94
І. ПАЎЛЮКОЎСКІ. Выдатны пражані і драматург	95
А. АНДРЭЕЎ. Песа Эдуарда Самуілёнка «Сержант Дроб»	98
Дзмітры УКСУСАЎ. За волю. Нарыс	109
Лявон КУНЬКО. Сталявары	113
Павел АГУІ. Салдацкія будні	117
Н. КРАСНАПОЛЬСКІ. У паходах і баях	125
С. САПЕШКА. Па дарозе на Берлін	131
В. ШАЦКІ. Герой наветраных баёў	

Давайце пагаворым...

Як вы ўяўляеце воблік маладога чалавека праз дзесяць год?	134
М. ЛЯВІЦКІ. Аб тых, хто павінен выходзіць	135

На антырэлігійныя тэмы

Т. ШЧАРБАКОВА. Як узнікла жыццё на Зямлі	138
--	-----

Бібліяграфія

В. ПАЛТАРАН. Кніга пра майстэрства	141
В. НІКІФАРОВІЧ. На пачатку шляху	145
А. ЯСКЕВІЧ. Голас сэрца	147
Хроніка нашых дзён	149
Так яны жылі	155
Смяюцца нашы сябры	157
Старонкі гісторыі	158

Да нумара прыкладаецца бясплатны дадатак «У дапамогу мастацкай самадзейнасці».

Галоўны рэдактар Пімен ПАНЧАНКА.

Рэдакцыйная калегія: Алесь АСПЕНКА (намеснік галоўнага рэдактара), Мікола АУРАМЧЫК, Янка БРЫЛЬ, Юры ВАСІЛЬЕЎ, Іван ГРАМОВІЧ, Ніна КРАСНОВА, Міхась ЛЫНЬКОЎ, Іван НАУМЕНКА, Сяргей СЕЛІХАНАЎ.

Група афіцэраў Н-скай часткі Беларускай Ваеннай Акадэміі арганізавала самадзейную кінастудыю пры гарнізонным доме афіцэраў. Пасляковая работа самадзейнай студыі дала ей права ўдзельнічаць у першым Усёсюзным конкурсе кінаматараў.

На здымку: студыйцы за работай.

Фота А. Дзітлава.